عورت
۽ قومي
آزادي جا
انقلاب
آزاد قاضي

عورت ۽ قومي آزاديءَ جا انقلاب

آزاد قاضي

روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو
1991ع

[حق ۽ واسطا قائم]

ڇپائيندڙ : روشني پبليڪيشن ڪنڊيارو سنڌ
ڇاپيندڙ : امير خان پرنٽنگ پريس گاڏي کاتو حيدرآباد.
تعداد : هڪ هزار
ڇاپو : پهريون

قيمت 32/-

هر آن
سنڌي عورت
جي
نالي
جنهن جي دل ۾
پنهنجي ديس لاءِ ٿورو به درد سمايل آهي.

آءُ نه گڏي پرينءَ کي، تون ٿو لهين سج،
آءُ جـي ڏيان سنيهڙا، نيئي پريان ڏج،
وڃي ڪيچ چئج، ته ويچاري وات مٿي.
[شاهه]

كوهه مُـــڙوئي كوهه، اڻ سـوهين اوكو گهڻـــو،
سڪ وندن كـــي سيد چئي، كوهه ٻه هڪڙو كوهه،
تن کي كوهه ڪندو كوهه، جن جو پيوند پرين سين.
[شاهه]

”جيڪڏهن ڪنهن جو انهن اصولن ۽ عقيدن تي ايمان
دلي طور پختو ۽ مُستقل آهي ته جسماني ايذاءَ
سهپ جوڳا ٿي وڃن ٿا“.
ويٽنامي هيرو ’ڊونگ‘

فهرست

— ٻُورا	7
— مقدمو	13

[عورت ۽ قومي آزاديءَ جا انقلاب]

١— الجزائر جي عورت	52
٢— انگولا جي عورت	63
٣— بنگلاديش جي عورت	75
٤— چين جي عورت	91
٥— زمبابووي جي عورت	103
٦— فلسطين جي عورت	115
٧— ڪوريا جي عورت	133
٨— گني بساؤ جي عورت	147
٩— ويٽنام جي عورت	163
ببليو گرافي	190

ٻُورا

ادبي دنيا جي روايت کي برقرار رکندي، آءٌ پڻ اهو پنهنجو فرض ٿو سمجهان ته انهن دوستن احبابن جا، ڳڻ ڳايان، جن مون سان هن قلمي ڪاوش جي ڪشالن ڪڍڻ ۾ سهڪار ڪيو. ساڳي وقت انهن مصنفن جا پڻ ٿورا مڃيان، جن جي ڪتابن ۽ مضمونن تان مون کي هن مواد تيار ڪرڻ ۾ مدد ملي.

ڪتاب تيار ڪرڻ لاءِ وقت بوقت مشورا ڏيندڙ ۽ همٿائيندڙ دوست محترم ننگر سومري ۽ پيرل پٺاڻ جو ٿورائتو آهيان. جن جي ڪوشش سان هي ڪتابُ تيار ٿيو آهي.

جن مصنفن جي ڪتابن تان مواد ورتل اٿم، تن جو تفصيل ڪتاب جي آخر ۾ ڏنل ببليو گرافيءَ ۾ پيش ڪيو اٿم. پر هتي اها وضاحت ڪرڻ ضروري ٿو ڄاڻان ته جيتوڻيڪ هر ڪنهن ماڻهوءَ جا خيال ۽ لاڙا پنهنجا پنهنجا ٿين ٿا، پر پوءِ به هڪ ٻئي جي لکڻين ۽ ڪچهرين منجهان نت نيون ۽ نراليون سوچون سرجڻ لڳنديون آهن. اهڙي ريت منهنجي هن ڪتاب تصنيف ٿيڻ جو سبب پڻ امينه زمان جو ڪتاب ”عورت اور جد و جهد آزادي“ آهي، جنهن جي پڙهڻ کان پوءِ ئي منهنجي ذهن ۾ هن ڪتاب تيار ڪرڻ جو خاڪو اڀريو ۽ ان ڳالهه جو پڻ ذڪر ڪندو هلان ته محترم،

جي ان ڪتاب ۾ منهنجي وڏ ڪان وڏ مدد ڪئي آهي.
ايتري قدر جو ڪيترن ئي جاين تي ٽڪرن جا ٽڪرا
لفظ به لفظ ترجمو پڻ ڪيا ويا آهن. ان لاءِ آءٌ محترم
امينه زمان جو دل جي گهرائين سان شڪر گذار آهيان.

هن ڪتاب جي پريس ڪاپي تيار ڪرڻ ۽ تحقيق واري عمل دوران مختلف مرحلن ۾ مددگار ٿيندڙ هدايت جُوڻيجي جو ذڪر نه ڪرڻ، سندس ڪيل محنت سان نا انصافي ٿيندي ان ڪري هتي سندس شڪريو ادا ڪرڻ پڻ ضروري سمجهان ٿو.

آزاد قاضي

مقدمو

ڪنهن بہ ملڪ جي غلاميءَ وارن زنجيرن ٽوڙائڻ ۾ رڳو مرد ڪجهہ بہ نٿا ڪري سگهن. مردن سان گڏ و گڏ آباديءَ جو اڌ حصو جنهن کي عورت چئبو وڃي ٿو، تن جو شامل هئڻ پڻ ضروري آهي اڄ جي سياسي ۽ اقتصادي بدحاليءَ واري دور ۾ جهڙي ريت عورت جي گڏيل ڪمائي، (نوڪري ڪرڻ يا پورهيي ۾ هٿ ونڊائڻ) کانسواءِ گهر جو ماحول بهتر نموني نہ ٿو هلي سگهي. ساڳي طرح عورت جي ڀرپور تعاون کانسواءِ غلام ملڪن جي آزادي ۽ اوسر وارو مرحلو پڻ طئہ نہ ٿي سگهندو.

اڄ سائنسي مقابلي وارو دور آهي ان ۾ يقينن سست ۽ ڪاهل قومن کي شڪست جو منهن ڏسڻو پوندو. سامراجي طاقتون پنهنجي سمورن وسيلن جي زور تي، ننڍين قومن کي پيڙيندي سڌي يا اڻ سڌي طور پنهنجي اثر هيٺ رکڻ جي ڪوشش ۾ رڌل آهن. اها حقيقت آهي تہ صدين جا غلام ملڪ آهستي آهستي آزاديءَ جي زيور سان سينگارجي رهيا آهن، پر وقت گذرڻ سان سامراجي پنهنجي بيٺڪي نظام برقرار رکڻ لاءِ نت نوان حربا هلائي، هٿ هيٺ ملڪن کي هٿيڪو رکندا اچن ٿا. ان ڪري آزاديءَ جي ڳالهہ

ڪندڙ مظلومن ۽ محڪومن کي آن مچايل مومل
واري مانڊاڻ مان نڪرڻ لاءِ ويهن ڏي آڱرين جو
زور لڳائڻو پوي ٿو.

هر ملڪ جي آباديءَ ۾ عورتن جو وڏو حصو ٿئي
ٿو ۽ اهو حصو جيڪڏهن اتفاق سان قومي معاملن ۾
هٿ ڏي نه ونڊائي ته چئو ته اهو ڪم ڏي اڌورو ۽
اڻپورو رهجي ويندو. چاڪاڻ ته ڪو به سماج ان وقت
تائين مڪمل ٿي ڏي نه ٿو سگهي جيستائين ان جي
جوڙجڪ ۽ تعمير و ترقي ۾ مرد ۽ عورت هڪ جيترو
حصو نه ٿا وٺن.

دنيا جي ٻين اڪيچار مائرن جيان سنڌ جي مائرن
جو به يقينن اهوئي خيال هوندو ته اسانجو اولاد سکيو
ستابو ٿئي ۽ سک سلامتي واري زندگي گذاري. ان
لاءِ ضروري آهي ته دنيا ۾ امن قائم ٿئي؛ پر ان ڳالهه
جو پورائو ٿي ڏي تڏهن سگهي ٿو، جڏهن ڪنهن به
قوم جو ٻي قوم مٿان ڪهڙي به نموني جو قبضو ۽
ڦرمار ختم ٿي وڃي پوءِ اها ڦرمار ڪهڙي به سهٽي
کان سهٽي ۽ وڏندڙ نالي ۾ ڇو نه ٿيندي هجي.
جيستائين اهو استعمال بحال رهندو ايندو، تيستائين
نفرتون کي جنم ملندو رهندو ۽ جتي نفرتن کي جنم
ملندو اتي امن جو پيدا ٿيڻ ناممڪن پيو نظر اچي.
تنهن ڪري امن جي آس رکندڙ ۽ خوشحاليءَ جي
خواهان ماڻهن لاءِ ضروري آهي ته اهڙن استحصاليءَ

قوتن خلاف ميدان عمل ۾ نڪري اچن. صرف زباني طور تي چوڻ سان شايد اندر واري آس اڌوري رهجي وڃي. جهڙيءَ ريت محترمه طاهره مظهر لکيو آهي "اسان عورتن کي امن جي ڪشمڪش ۾ اڳواڻيءَ جو ڪم ڪرڻو آهي، اسان کي پري بيهي رڳو اڏين ڇوڙو نه آهي ته اسين امن جي پاسي آهيون. اسان کي وڏي اهڙن ماڻهن کي جهلڻو آهي، جيڪي امن جا دشمن آهن ۽ جن کان امن کي خطرو آهي. اسان کي ڪنهن طرح انهن کي پڌرو ڪري بيهارڻو آهي جيڪي جنگباز آهن، پوءِ اهي ڪير به هجن ۽ ڪنهن به جاءِ تي هجن. اسين انهيءَ ۾ خوش ناهيون ته اسان جا پٽ جنگ ڪن، اهڙي ڪا جنگ جنهن جي ڪا معنيٰ نه هجي" (۱).

مٿئين بيان منجهان اها ڳالهه بخوبي ظاهر ٿئي ٿي ته جيڪڏهن دنيا ۾ امن، سک ۽ شانتي قائم ڪرڻي آهي ته ان لاءِ عورت جو ان ميدان ۾ اڳتي وڌڻ ضرور آهي. اها به ڳالهه آهي ته هر ڪنهن ملڪ ۾ قومي حالتن ۽ ضرورتن جي مدنظر ڌار ڌار طريقه ڪار استعمال

---

(۱) طاهره مظهر. عورتنا زاد (عورتون جنگ ۽ امن جي ميدان ۾). مترجم محمد ابراهيم جويو. حيدرآباد: سنڌ فرينڊس سرڪل، ۱۹۸۳ع، ص ۲۲.

ٿيندا رهيا آهن. جيئن اڳتي هلي هن ڪتاب اندر بيان ڪيل مختلف ملڪن جي مطالعي منجهان معلوم ٿيندو.
اسان وٽ ته گهڻو تڻو مرد ۽ عورت جا هڪ جهڙا مسئلا آهن. جهڙوڪ اظهار جي آزادي، سماجي نابرابري، سياسي آزادي وغيره.
مٿي بيان ڪيل مسئلا حقيقت ۾ اهڙا آهن جو جيڪڏهن انهن کي مردن سان لاڳو ڪجي تڏهن به غلط نه ٿيندو (ان جو هر ملڪ جي مخصوص حالتن تي مدار آهي) ۽ اهو عمل اڳتي هلي قومي مسئلي جي صورت اختيار ڪري ٿو ۽ اهو ئي سڀني جو گڏيل ۽ اولين مسئلو ٿي اڀري ٿو. اهو ئي سبب آهي جو مختلف ملڪن جي مطالعي منجهان اها ڳالهه صاف نظر اچي ٿي ته سڌارن جي جدوجهد جي شروعات اظهار جي آزادي يا سماجي طور طريقن جي آزاديءَ کان ٿي ٿي چڪو نه ٿي هجي پر وقت گذرڻ ۽ حالتن مان سبق حاصل ڪرڻ کان پوءِ بلآخر اها به قومي آزاديءَ ڏانهن ٿي وڌڻ شروع ڪري ٿي ۽ اهو ئي سڀ کان اهم ۽ اولين مسئلو بڻجي اڀري ٿو. جنهن جي مقابلي ۾ ٻيا سمورا مسئلا حل ٿي تڏهن ٿيندا، جڏهن اهو بنيادي مسئلو حل ٿي ويندو. هن ڪتاب ۾ ڪجهه اهڙن ملڪن جو ذڪر ڪيو ويو آهي جن ۾ قومي آزاديءَ جي جدوجهد واري عمل ۾ عورتن شاندار جدوجهد جو ثبوت ڏنو آهي. عورتن ڪيئن شوق ۽ جذبي سان حصو ورتو آهي

ڏارين طرفان انهن تي ڪهڙا ڪهڙا ظلم ڪيا ويا ۽
ڪين قومي ننگ ۽ ناموس بچائڻ لاءِ ڪهڙا ظلم برداشت
ڪرڻا پيا، تن جو مختصر ذڪر ڪيو ويو آهي. هن
ڪتاب پڙهڻ سان معلوم ٿيندو ته ڪيترن ملڪن جي
عورت سياسي، اقتصادي توڙي سماجي لحاظ کان، هتان
کان به تمام گهڻو پٺتي پيل ۽ مظلوم هئي. ڪيس تمام
گهڻي پيڙا پوڳڻي پوندي هئي. پر انهن پنهنجي ذهني
ڪمال، سوچ ويچار ۽ عملي جدوجهد سان اهو ثابت
ڪري ڏيکاريو ته اهي به وطن واسين سان ملڪ جي
آزادي ۽ تعمير و ترقي واري عمل ۾ هڪ جيترو هٿ
ونڊائي سگهن ٿيون.

بيان ڪيل ملڪن منجهان ڪن ملڪن جون حالتون
ته مڪمل طور اسان وارن (مذهبي ۽ سماجي) حالتن
سان ملنديون جلنديون هيون، پر ڪن ملڪن جون عورتون
ته اسان جي ملڪ جي عورتن کان به پٺتي پيل هيون.
پر پوءِ به انهن ڪنهن نه ڪنهن موڙ تي ڪنهن نه
ڪنهن صورت ۾ آزاد قومي معاشري جوڙڻ ۾ مردن
جو مڪمل ساٿ ڏنو آهي. اهڙي ريت جيڪڏهن دنيا
جي گولي تي نظر ڊوڙائبي ته جتي به آزاديءَ جون
جنگيون هليون آهن، اتي عورتون به مردن سان گڏوگڏ
جنگِ آزاديءَ ۾ شريڪ ٿيون آهن. اها بي ڳالهه آهي
ته مخصوص ملڪي حالتن تحت ڪن گهڻو ڀرو ورتو
آهي ته ڪن گهٽ، ۽ عورتن جي ذاتي توڙي سماجي

پابندين ۽ ظلمن جو مڪمل خاتمو به تڏهن ئي ٿي سگهيو آهي، جڏهن قوم کي آزادي نصيب ٿي آهي. اهو ئي سبب آهي جو هندستان جي آزاديءَ واري جنگ ۾ حصو وٺندڙ انقلابي عورت ڪلپنادت لکيو آهي ته جڏهن چٽگانگ هتان جاپانين جي حملي جو خطرو وڌي ويو تڏهن "اسان عورتن وٽ وچي ڪين عام طور اهو چوندا هئاسين ته هاڻ وقت اچي ويو آهي جو پنهنجي ذاتي بچاءُ ۽ پنهنجي عصمت جي حفاظت جي لاءِ جاپانين جو مقابلو ڪرڻ لاءِ تيار ٿيون" (۱) ڪلپنا جي مٿين لکت منجهان اها ڳالهه صاف ظاهر ٿئي ٿي ته ذاتي عزت ۽ عصمت جي بچاءَ ۽ بحاليءَ لاءِ اهو لازمي آهي ته پهريان ملڪ ۽ قوم جو وجود بحال ڪرايو وڃي.

اها به هڪ حقيقت آهي ته قديم دور کان وٺي جي جاگيردارانه روايتون سنڌي عورت مٿان لاڳو هلنديون آيون آهن، تن ۾ اڄ تائين نه جي برابر ڪمي آئي آهي. ڪيس مال ملڪيت ته ڇا، پر پنهنجي وجود جي باري ۾ به ڪو اختيار ملول ڪونهي، پر اها حالت سؤ سيڪڙو عوام سان ته لاڳو ڪانهي اڄ اسان وٽ زندگيءَ جي هر شعبي ۾ عورت اڳتي وڌي آئي آهي. اڄ جي عورت وڏيڪ سجاڳ ۽ سرت رکندڙ آهي. پنهنجن اندروني ۽

---

(۱) ڪلپنادت، چٽ گانوَن ڪے انقلابي. مترجم، رضيه سجاد ظهير لاهور: مڪتبه جاويد ۱۹۷۶ع ص ۱۳۲

ٻيروني ملڪي ۽ بين الاقوامي مسئلن کان واقفيت رکندڙ آهي (اهڙن عورتن جو تعداد ڀلي گهٽ ڇو نہ هجي) انڪري هاڻ قومي ضرورتن ۽ فرضن جي پورائي جي تقاضا بہ اهڙي ئي عورت کان وڌيڪ ڪري سگهجي ٿي. ڇاڪاڻ تہ ان جو ئي اهو ڪم آهي تہ قوم ۾ جاڳرتا پيدا ڪرائي، هتان جي شعور رکندڙ عورت ذاتي طور تي تہ مختلف قسمن جي رنڊڪن ۽ رڪاوٽن کي ٽوڙي اڳتي وڌي آئي آهي، پر هاڻ دنيا جي ٻين سجاڳ عورتن جيان هتان جي عورت تي اهو پڻ فرض عائد ٿو ٿئي تہ هوءَ باقي ٻين عورتن جي اڳتي وڌڻ واري راهہ ۾ آيل رنڊڪن کي ختم ڪرائڻ لاءِ جدوجهد ڪري. خاص طور تي ملڪ کي غلام رکندڙ غاصبن ۽ سندن دلالن پاران پيش ڪيل نظرين کي رد ڪري ملڪ جي آزاديءَ ڪارڻ اڳتي وڌي آزاديءَ لاءِ ڪم ڪندڙ ڀاڙن سان حال ڀيڙو ٿيڻ کان روڪندڙ مدي خارج نظرين ۽ رجحانن جو مقابلو ڪري ڇاڪاڻ تہ قوم جو مجموعي مفاد ان ۾ سمايل آهي.

عورتن جي آزاديءَ جي سلسلي ۾ اڪثر ڪري حڪمرانن يا پارٽيءَ پروگرامن تي ڀاڙيو ويندو آهي. جيڪي ڪهڙن بہ سببن ڪري گهربل ڪم نہ ڪري سگهنديون آهن، تنهن ڪري اڪثر اهو ٻڌڻ ۾ ايندو آهي تہ حڪومت يا پارٽيءَ وٽ شايد ڪو پروگرام آهي ئي ڪونہ، جيستائين اتان کي هدايتون نہ ٿيون

مان تيستائين ڪيئين ڪم ٿيندو. ان سلسلي ۾ ڪامريڊ هوچي منھ، تمام ڪارگر ھدايتون ڏنيون آهن. هو چوي ٿو ”جيتري قدر عورتن جو پنهنجو تعلق آهي، هنن کي پنهنجي آزاديءَ جي لاءِ حڪومت يا پارٽي جي هدايتن جو انتظار نه ڪرڻ گهرجي ته پارٽي يا حڪومت جي هدايتن تي ڪيئن آزادي ملي ويندي. پر هنن کي پنهنجو پاڻ تي ڀاڙڻ گهرجي ۽ پنهنجي آزادي جي لاءِ جدوجهد ڪرڻ گهرجي. (١)

ڪامريڊ جي ان هدايت کي جيڪڏهن سنڌي سماج جي ٻين پهلوئن سان ڀڃ پيئيندي سنڌي عورت جي ذهني اوسر جو مطالبو ڪبو ته مٿين ڳالهه سمجهڻ ۾ وڌيڪ سهوليت ٿيندي.

ڪنهن به ڪم جي ڪاميابيءَ لاءِ اولين شرط مقصد سان سچائي ۽ مسلسل محنت ئي آهي. جن به ماڻهن نسلن يا قومن مقصد سان سچائي رکي، اڻ ٿڪ محنت ڪئي آهي تن جا ئي ڪاميابيءَ قدم چميا آهن.

سنڌي عورت جي سلسلي ۾ رڳو هيٺين ٻن ڳالهين، پردي جي پابندي ۽ تعليم جو ئي ڪٿي مثال وٺو پورهيتن ۾ ته شروع کان ئي سماجي حالتن جي مد نظر پردو ڪرڻ

---

(١) هوچي منھ، چونڊ لکڻيون. ترجمو ۽ ترتيب منير احمد حيدرآباد: قومي ڪتاب گھر ١٩٧٣ع ص ٥٩

نہ رهيو آهي. باقي ٻيا جيڪي به خاندان ۽ قبيلا هئا، جن ۾ پردي ڪـي پنهنجي عـزت ۽ وقار جو وسيلو ڄاڻي عورت کي ان تي پـابند رهـڻ لاءِ مجبور پئي ڪيو آهي. اڄ عورت جـي ان طرف ذاتهن سجاڳـيءَ واري لهر اڳيان لاچار آهن ۽ اڄ شهري زندگيءَ سان واسطو رکندڙ عورتن جو گهڻو تعداد ان پابنديءَ کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري چڪو آهي.

ڪاڪو ڀيرومل پنهنجي ڪتاب ”سنڌ جي هندن جي تاريخ“ ۾ ١٩٣٢ع جـو ذڪر ڪندي لکي ٿـو ”زالـن پردي جي ڀـڄـر اڄـان صفا ڪاٺ ڇـڏي هئي، ڇوڪريون ڪاليج ۾ ڪاليج جي پڙهوائيءَ سان گـڏ ويندڙيون هيون، ڇوڪريون ۽ زالون اڪيليون گهمن، سا ڳـالهہ غير واجبي سمجهبي هئي. پوءِ اڳوڻـا خيال اڪاڻبا ويا.“□

اهو ڇوٽڪارو ڪو جلد ۽ سولائيءَ سان نہ عورت حاصل نہ ڪري سگهي آهي، ان ۾ ڪافي وقت لڳو هوندو ۽ ان عمل جي شروعـات ڪندڙ خاندانـن کي ڏهمتن ۽ الزامن جو شڪار ٿيڻو پيو هوندو. تڏهن ئي وڃي آهستي آهستي ٿـي اهـو ماحول پيدا ٿي سگهيو آهـي . ان ڳـالهہ کان انڪار نٿو ڪري سگهجي تہ

□ آڏواڻي، ڀيرومل مهرچند، سنڌ جـي هندن جي تاريخ (ڀاڱو پهريون) ڪراچي: مصنف، ١٩٤٧ ص ٩٤.

اڄان به ڪيترن ڪٽنبن ۽ قبيلن ۾ اهو پابند ماحول هلندڙ آهي. پر اهو گهڻو وقت برقرار نٿو رهي سگهي. اهو جنهن به هلندڙ آهي، ان جا پنهنجا ڪارڻ پسماه آهن. هي جا سڄاڳيءَ جي لهر شروع ٿيل آهي سا ضرور سڀني عورتن کي ان کان ڇوٽڪارو حاصل ڪرائيندي.

جيستائين عورتن جي تعليم ۽ نوڪرين ڪرڻ جو تعلق آهي ته ڪو وقت هو جو عورتن کي تعليم ڏيارڻ طرف ڪنهن جو به ڌيان نه هوندو هو جنهن ڪري عورتن ۾ نه جي برابر علم هيو. تمام ڪن تورن گهراڻن جون عورتون ڪن خاص طريقن سان تعليم حاصل ڪنديون هيون. ٽالپر گهراڻي جي شهزادين لاءِ اهڙيون نوڪرياڻيون رکيل هونديون هيون جي معلم کان سبق وٺي اندر وڃي شهزادين کي سيکارينديون هيون. ”ان کان سواءِ عام شهرين ۽ وڏن ڳوٺن جون مورتون تعليم حاصل ڪري سگهنديون هيون، پر ان لاءِ جدا گانه انتظام ڪرڻو پوندو هو.“

ڊاڪٽر قمر واحد سنڌي عورتن جي سڌاري جي سلسلي ۾ لکيو آهي. ”ورهاڱي کانپوءِ سڌريل عورتن جي هجرت ڪري اچڻ ڪري هتان جي عورت ۾ تبديلي آئي.“●

● قمر واحد ڊاڪٽر ”سندھی عورت صدیوں کے آئینے میں“ ٽالپر دور حڪومت، جنگ مڊويڪ ڪراچي: ۱۸ جنوري ۱۹۸۴ع ص ۱۱.

ڊاڪٽر صاحب مٿيون جملو لکندي "ولايت جي ڪپر ڪي مينا" سمجهڻ واري مقولي تي عمل ڪيو آهي ورنه انهن نون آيل ماڻهن جي علمي ۽ سماجي معيار زندگي ڏسڻ ۽ انهن تي افسوس ۽ ارمان ڪرڻ وارا اڄ به زنده آهن. خبر ناهي ته ڊاڪٽر صاحب ڪي آهي ماڻهو ڪهڙي پاسي کان سڌريل نظر آيا ۽ انهن هتان جي عورت ۾ ڪهڙي تبديلي آندي.

هاڻ اچو ته ورهاڱي کان اڳ واري ماحول جو جائزو وٺون. ڪاڪو ڀيرو مل پنهنجي ڪتاب "سنڌ جي هندن جي تاريخ" ٻئي ڀاڱي ۾ لکي ٿو ته "ساڌو نولراءِ شوقيرام آڏواڻي، پهريون سنڌي هو جنهن سنڌ ۾ برهمو سماج جو بنياد وڌو. ان شخص سن ١٨٨٥ع ۾ حيدرآباد ۾ "شوقيرام چانڊومل گرلس اسڪول ڇوڪرين کي ٻارهين ڌي قائم ڪرايو"(١)

اڳتي هلي "ساڌو ٽي. ايل واسواڻيءَ "سينٽ ميران" نالي هڪ ڪاليج قائم ڪرايو، جنهن کي واسواڻيءَ هڪ آدرشي ڪاليج بنايو".(٢)

ايترو وقت اڳ سنڌي عورت نه رڳو علم جي شروعات ڪئي پر اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ پڻ

(١) ڀيرومل مهرچند ايضاً ص ٨٣
(٢) ڀيرومل مهرچند ايضاً ص ٨٥

ڪشالا ڪڍيا.

”سچي سنڌ ۾ ٻهريون ساڌو هيرانند هو، جو پنهنجن ڀـن نياڻين ڪـي اعليٰ تعليم ڏيارڻ جي ارادي سان ”بانڪيپور“ وٺي ويو“ (٣) تنهن بعد ”ڀائي جڳومل پنهنجي نياڻين ڪي اعليٰ تعليم پرائڻ واسطي ڪلڪتي موڪليو“ (٤)

سنڌ ۾ اعليٰ تعليم ڪي زور پروفيسر شهاڻيءَ وڌايو هن ٻهريان پنهنجي نياڻي سنڌ ڪاليج ۾ موڪلي ٻين لاءِ مثال قائم ڪيو. سنڌس نياڻي ”ڪماري جمنو ڀائي“ ٻهرين عورت هئي جنهن وڪالت جو امتحان پاس ڪيو ۽ ١٩٣٢ع ۾ پاڻ سان گڏ ڪراچيءَ ۾ وڪالت ڪرڻ شروع ڪيائين. اپر سنڌ جي ديوي ”سيتلداس“ ٻهرين عورت هئي، جنهن بمبئيءَ يونيورسٽي مان بي. ايس. سي جو امتحاس پاس ڪيو.

شروعاتي دور وارن انهن عورتن جي عملي ڪارنامن جي ڪري، هن سماج ۾ وڏو ڦيرو آيـو جنهن ڪري هاڻ تعليم حاصل ڪيل عورتن، فـلاح ۽ بهبود وارن ڪمن ۾ بهرو وٺي، ٻين ڀينرن جي ڀلي جا ڪم ڪرڻ شروع ڪيا اهـڙي ريت سجاڳيءَ جـي نئين لهر پيدا ٿي. ١٩٣٠ع کان پوءِ ڙڳو ڪراچي ۾ عـورتن جي حقن خاطر ڪم ڪندڙ زالن ۾ ”ڪڪي ڀائي چيپلداس“،

---

(٣)-(٤) پيرومل مهرچند ايضا ص ٨٤

”پارپتي ٻائي گدواڻي“، ”چمني ٻائي سپهملاڻي“ ۽ ”مائي هر ديوي ٻائي“ پيش پيش هيون جن جي ڪوشش سان سنڌ جي مختلف ضلعن جهڙوڪ ڪراچي، حيدرآباد ٿرپارڪر، لاڙڪاڻو ۽ خيرپور رياست ۾ عورتن جي فلاح بهبود جا مختلف ادارا ۽ ويمر گهر قائم ٿي چڪا هئا.

اهو دور پوءِ به عورتن جي تعليم جي سلسلي ۾ پٺتي پيل هو. چند هندو خاندان هئا، جن علم جي اهميت کي چاڻو پئي ۽ عورتن کي پڻ تعليم جي زيور سان سينگاريو پئي نه ته گهڻن پڙهيل ڳڙهيلن جو به ان طرف ڪو ڌيان ڪونه هو، تنهنڪري ان وقت جي مشهور رسالي سنڌوءَ ۾ اڪثر هيٺين قسم جون اپيلون ۽ مشورا شايع ٿيندا رهندا هئا. ”هن وقت استرين جي علم جي ايتري ضرورت آهي جيتري پرشن (مرد) جي علم جي. سو جيڪڏهن پرش پڙهيل هوندو ۽ استري علم کان اڻواقف هوندي ته گهر جو گاڏو چڱي طرح هلي نه سگهندو. چاڪاڻ تہ سرشتيءَ جو اصل نيم آهي ته جيستائين گاڏيءَ جا ٻئي چيڪلا برابر نه آهن تيستائين گاڏي سولي هلي نه سگهندي، تنهن ڪانسواءِ نه رڳو اسان کي پنهنجن گهرن جو خيال ڪرڻو آهي، پر ايندڙ وقت به اسانجو ويچار لهڻو“

● ....؟...، استري سماج. سنڌو ڪتابي سلسلو حيدرآباد جنوري ١٩٣٢ع ص ٥٩

پر اڄ اها حالت نه رهي آهي، اهو انهن ئي عورتن جي جدوجهد ۽ جاکوڙ جو نتيجو آهي، جن عورتن جي سجاڳيءَ جي سلسلي ۾ هڙون وڙون ڪوشش ڪئي تڪليفون برداشت ڪيون، خانداني ناراضپي ۽ عام ماڻهن جي الزامن کي منهن ڏنو. ان سلسلي ۾ ڪاڪي ڀيرومل جي هيٺين لکت نهايت سبق آميز آهي. هو سنڌي عورتن جي تعليم واري شروعاتي دوز جو ذڪر ڪندي لکي ٿو ”ان وقت هاڻوڪي وانگر ماستريائيون ڪونه هونديون هيون تنهنڪري ڪي وڏوائون (بيوهه) ماستريائيون مقرر ڪيائون ته اهي ڇوڪرين کي پاڙهين ۽ ساڳي وقت سندن روزگار جي واٽ به کلي. ڪن ماستري ڪندو ڏسي پيون زالون (افسوس وچان) شوڪارا پيون ڀرينديون هيون ۽ چونديون هيون ته هنن ويچارن جو ڪٿندڙ ڪمائيندڙ ڪونهي تنهنڪري هي حال ٿيا اٿن، جو ماستري ٿيون ڪن جانا (؟) ڀري چونديون هيون ته ڀڳوان شال ههڙا حال ڪنهنجا به نه ڪري!“ ●

اڄ هي جا سنڌ اندر عورت تعليم جي ميدان ۾ ايڏي ترقي ڪري سگهي آهي. ڪيتريون ئي عورتون سائنسي ۽ فني عملن جون ماهر بڻجي ويون آهن، ڪيتريون عورتون وڏن وڏن اعليٰ عهدن تي ڪم ڪري رهيون آهن ان سموري جاڳرتا جو سهرو انهن نياڻين

● ڀيرومل مهر چند ايضا ص ٨٣

جي سرتي آهي، جن گهٽ ۽ پوسٽ واري ماحول ۾ قربانيون ڏيئي علم جي اهميت کي اجاگر ڪري هي ماحول پيدا ڪرايو.

ويجهڙائي ۾ هڪ عالمي اداري سنڌ جي نوڪري ڪندڙ عورتن جا انگ اکر گڏ ڪيا آهن، جنهن موجب ۲۰.۷۰ سيڪڙو عورتن پنهنجي مڙسن جي فوت ٿيڻ ڪانپوءِ ڪم ڪرڻ شروع ڪيو، جڏهن ته ۱۰.۳۰ سيڪڙو خاندان جي اضافي آمدني لاءِ ڪم ڪن ٿيون ۱۰.۴۰ سيڪڙو غربت جي ڪري ملازمت ڪن ٿيون، ۴۰.۵۰ سيڪڙو پنهنجي مڙسن جي بيروزگاري سبب ڪم ڪري رهيون آهن، ۸.۴۸ سيڪڙو وٽ فالتو وقت آهي، جنهنڪري اهي ملازمت ڪن ٿيون ۽ ۷.۰ سيڪڙو مڙسن کان جدا ٿيڻ سبب ملازمت ڪرڻ لاءِ مجبور آهن. ●

مٿين انگن اکرن ڏسڻ مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ٿو ته سنڌي عورت باوجود سماجي پابندين جي تعليم جي ميدان ۾ ڪيترو نه اڳتي وڌي آئي آهي. اهي گهراڻا جيڪي عورتن کي ڪوٺن ۾ بند رکڻ ايترو ته ضروري سمجهندا هئا، جو خراب کان خراب بيماريءَ جي حالت ۾ به عورت کي ٻاهر نه ڪڍندا هئا، تن

● هلال رپورٽ، روزانه هلال پاڪستان ڪراچي: ۱٦ جنوري ۱۹۸۴

جون ڇوڪريون ڪاليجن ۽ يونيورسٽين ۾ اعليٰ تعليم پرائي، نوڪريون ڪري رهيون آهن. جيئن رپورٽ منجهان ظاهر ٿئي ٿو ته ٨٤٨ سيڪڙو عورتون صرف وقت گذارڻ لاءِ نوڪريون ڪن ٿيون. يعنيٰ اهي خانداني طور ايترو ته خوشحال آهن جو پگهار جي ڪا خاص ضرورت نه اٿن، پر وقت گذارڻ لاءِ ان وسيلي جي گهرج اٿن. اها ايتري تبديلي هن سماج ۾ ڪيئن آئي هوندي. اهو خود سوچڻ جهڙو پهلو آهي. ان لاءِ ضرور ڪن عورتن کي مائٽن جون رنجشون برداشت ڪرڻيون پيون هونديون. عام ماڻهن جي الزامن ۽ ٽهولين جو شڪار ٿيڻو پيو هوندو. مائٽن جي هٺ ڏوڪي خانداني عزت ۽ وقار جو سالن ڪان هلندو ايندڙ ڍانچو ضرور سندن ان راهه ۾ رڪاوٽ بڻيو هوندو. (شايد اڃان به ڪٿي اهو سلسلو هلندڙ هجي) پر باوجود ان جي سندن مقصد سان سچائي ۽ مسلسل جدوجهد کين پنهنجي مقصد جي حاصلات ۾ ڪاميابي حاصل ڪرائي ۽ وقت گذرڻ سان اها روشني هڪ جاءِ ڪان ٻي جاءِ ڏائين پکڙجي رهي آهي. ان سوچ ۽ سمجهه جي ڦهلاءَ ۾ سڄاڳ عورتن جو سڄو ئي هٿ آهي ۽ اها ئي سندن هٿن جي حاصلات آهي. باوجود انجي جيڪڏهن غور ڪري ڏسبو ته ان ڳالهه جو شدت سان احساس ٿيندو ته هڪ آزاد ملڪ ۽ معاشري ۾ جيڪي

حق حاصل ھئڻ گھرجن، سي ھتان جي عورت کي حاصل نہ ٿي سگھيا آھن. ان جو اھوئي سبب آھي جو دنيا جي پٺتي پيل ۽ غلام ملڪن جي عورتن، جيڪي ڪجھ پنھنجي ملڪن لاءِ ڪيو آھي، ان جي ڀيٽ ۾ سنڌي عورت جو ان طرف ڌيان اڃان ڌيان ٿي نہ ويو آھي.

اھا حقيقت آھي تہ سنڌي عورت لکڻ ۽ پڙھڻ جي حد تائين ڪافي پاڻ ملھايو آھي. پر زندگي کي حياتي بخشيندڙ صرف، عمل ٿي ٿي سگھيو آھي. جيئن محترم جي ايم سيد لکي ٿو "تقريرون ڪيتريون بہ عظيم ۽ لافاني ھجن ڪافي نہ آھن، جيستائين جو انھن جي پويان طاقت، ارادو ۽ عمل جي تدبير نہ آھي" (١) اڄ جي سنڌي عورت تقرير ۽ تحرير جي ميدان ۾ اڳتي وڌي چڪي آھي ھاڻ عملي جدوجھد جي وڏيڪ ضرورت آھي. ان ضرورت جي مدنظر مختلف ملڪن جي عورتن جو ھي تذڪرو پيش ڪري رھيو آھيان تہ جيئن انھن جي روشنيءَ ۾ سنڌ جي عورت کي بہ اڳتي وڌڻ ۾ سھوليت ٿي سگھي ۽ مظلوم ملڪن جي آزاديءَ لاءِ وڙھندڙ عورت جي ڏنل قربانين منجھان سبق حاصل ڪري سگھي.

---

(١) جويو، محمد ابراھيم. عورتا زاد حيدرآباد: سنڌ فرينڊس سرڪل، ١٩٨٣ع ص ٣٠

ائين به ڪونهي ته سنڌ جي عورت وطن جي آزادي ۽ خوشحالي واري جدوجهد ۾ حصو ورتو ڏي ڪونهي تاريخ منجهان خبر پوي ٿي ته هتان جي عورت مختلف دورن ۾ پنهنجي پائرن سان گڏجي وطن جي ويرن سان جنگ ۾ ڪنهن نه ڪنهن طريقي حصو ورتو آهي.

سنڌ جي تاريخ جيڪا برهمڻي دورکان سلسلي وار ملي ٿي تنهن جي سموري دور ۾ جنهن وقت به ملڪ مٿان ڪنهن ڪاهه ڪئي آهي. جڏهن به هتان جي سون ورني ڌرتي جي سرسبز کيتن کي ويران ۽ برباد ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي. جڏهن به هتان جي ٻولي ۽ تهذيب کي اجاڙڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي آهي. تڏهن هتان جي ماڻهن جا قومي تشخص National Adenti Fication جي بچاءَ واري جدوجهد پئي ڪئي آهي. تنهن ۾ سنڌن مائرن، ڌيئرن ۽ ڀينرن ڪجهه نه ڪجهه حصو پئي ورتو آهي.

برهمڻ گهراڻي جي وقت ۾ جڏهن هن ملڪ مٿان عربن ڪاهه ڪئي، تڏهن به هتان جي عام ماڻهوءَ سان گڏ شاهي خاندان جي عورتن جو پڻ ملڪ جي بچاءَ واري جنگ ۾ ڀرپور ڪردار رهيو آهي. (٢)

---

(٢) ان دور جي انقلابي عورتن جي باري ۾ آءٌ پنهنجي ڪتاب "سنڌ جون انقلابي عورتون" ۾ تفصيل سان بحث ڪري چڪو آهيان. "آزاد"

سومرن جو دور جنهن ۾ مارئي جهڙو مارن ۽ ملڪ سان محبت جو هڪ لازوال ڪردار پيدا ٿيو. جنهن سيڻن سان پيار ۽ محبت جو سبق ڏنو ۽ سون تي سيڻ مٽڻ کان تنبيهه ڪندي، مارن سان بي پناهه محبت جو سبق ڏسيو. جنهن لاءِ لطيف چوي ٿو:

وَرُ سي وطن چائيون، صحرا سَتَرُ جَن،
گــولاڙا ۽ گُگــريــون، اوچــڻ ابــاڻــن،
ويڙهيا گهمن وليين، جهانگي منجهه جهنگن،
مون کي ماروئڙن، سيج ڳڻائي سيج ۾! "شاهه"

ان ئي دور جو هڪ ٻيو ڪلاسڪي ڪردار سسئيءَ جو پڻ آهي جنهن منجهان سنڌي عورت جي بهادري ۽ بلند حوصلي، جرئت ۽ همت، جو سبق ملي ٿو. جيڪا پنهنجي مقصد واري راهه ۾ ايندڙ هر رڪاوٽ کي هٽائڻ جو عزم رکندڙ آهي. جيڪا قربانيءَ جو مڪمل نمونو آهي، جيڪا پنهنجي مقصد سان زندگيءَ جي آخري گهڙيءَ تائين سچي نظر اچي ٿي.

هيڪليائي هيل، پــورينديس پنهونءَ ڏي،
آڏا وانگــر لڪيون، سوريون سڄڻ سيل،
تہ ڪر پيلي آهن پيل، جي سور پريان جا ساڻ مون. "شاهه"

اهو ئي دور آهي جنهن ۾ "ڀونگر راءِ" جي وڏي پٽ "چنيسر" جي نااهليءَ سبب سندس ننڍي پٽ دودي کي راڄ ڀاڳ ڀڏرائي جنهن کي چنيسر پنهنجي

ذاتي عزت جو مسئلو بنائي قوم سان غداري ڪئي ۽ دهليءَ جي حاڪم علاوالدين کي سنڌ تي حملو ڪرڻ لاءِ وٺي آيو. تڏهن ٻه هن ڌرتيءَ جي ڌيئرن، ٻاگهل ٻائي (دودي جي ڀيڻ) ”ساران“، ”ڪويل“ (دودي جون ڌيئر) ۽ ”مالها“ وطن خاطر وڙهندڙ عوام سان ڀرپور ساٿ ڏنو. (١)

سومرا ۽ سما دور کان پوءِ سنڌ ۾ مڪمل افراتفري وارو عالم پيدا ٿي پيو. تنهن ڪري ڪابه پوري معلومات ملي نٿي سگهي. البت تاريخ ۾ ڪٿي ڪٿي کي اهڙا اهڃاڻ نظر اچن ٿا جن منجهان اهو اندازو ٿي وڃي ٿو ته ان دور ۾ مردن سان گڏ عورتون پڻ عملي آورن سان سامهون ٿي سنڌ ظلمن جو شڪار بڻيون رهيون آهن. تاريخ ۾ اچي ٿو، ته ارغونن ۽ ترخانن جي دور ۾ جي اندروني بغاوتون ٿيون تن جي پاداش ۾ شاهه حسن هٿان جي نياڻين لاءِ سزا جو هڪ انوکو نمونو اختيار ڪيو، جو کين گرفتار ڪرڻ کانپوءِ سنڌن مٿن ۾ ٻليون وجهرايون ويون.

ان ئي دور ۾ سنڌ جي حڪمران مرزا جاني بيگ جي فوجن کي خان خانان سان انڙپور وٽ لڳل جنگ دوران جڏهن سنڌي فوج کي شڪست اچڻ واري

(١) سومرا، دور جي انقلابي عورتن جو تفصيلي ذڪر راقم الحروف جي ڪتاب ”سنڌ جون انقلابي عورتون“ ۾ آيل آهي.

هئي، تڏهن سندس بهادر زال جا سنڌي نسل مان ذات جي سمي هئي. سا فوج ۾ نئون روح ڦوڪڻ لاءِ اگهاڙي تلوار هٿ ۾ ڪري ميداني جنگ ۾ نڪري آئي.

جڏهن سنڌ تي مغلن جو راڄ قائم ٿيو، تنهن ۾ ته هن ملڪ ۾ هاڃا ٿي ويا. مغلن جي پگهاردار نوابن هن ديس جو آلهو تلهو اجڙ ڪري ڇڏيو. مخالفت ڪندڙ قبيلن جا گهر ٿڙ ڦٽائي ڇڏيائون.

مغلن جي گورنر بختيار بيگ چانڊيـن جي سردار "موندر خان چانڊئي" (جيڪو سندس وڏو مخالف هو.) کي هيٺو ڪرڻ لاءِ هڪ حملي ۾ پين ڪيترن مرد ۽ عورتن سان گڏ سندس زال کي ٻانڌي بڻائي بکر جي قلعي ۾ بند ڪري رکيو هو.

مغلن جي هڪ ٻئي نواب "شمشير اوزبڪ" خاسائي شورن جي شورش کي پنهنجو ڏيڻ لاءِ سندن ڳوٺن تي حملو ڪيو. ڳوٺ وارن پنهنجو پاڻ ۾ گڏجي مٿير مڙس "دائود خان" شوري جي اڳواڻي ۾ مقابلو ڪيو. ان وڙهاند ۾ دائود شوري جا ڪيئي ماڻهو مارجي ويا ويا، ۽ ڪيترائي قيدي بڻايا ويا. قيدين ۾ سندس زال به شامل هئي. جنهن کي سيوهڻ ۾ آندو ويو ۽ ان کي آزاد ڪرڻ جي آڙ ۾ "دائود" کان ڪجهه شرط مڃايا ويا.

سنڌ جي حاڪميت، مغلن جي نام نهاد گورنرن

ڪان ڦرندي ڪلهوڙن جي هٿن تائين پهتي، جن کان ميان عبدالنبيءَ جي وقت ۾ ٽالپر خاندان سان اڻبڻت ٿيڻ ڪري، هن ملڪ جون واڳون ٽالپر خاندان جي هٿن تائين پهتيون. جن ملڪ کي يارِي باشي ۽ شوق شڪار واري نموني هلائڻ ڪارڻ پنهنجي چوياري ڪٽي تيار ڪئي ۽ ملڪي انتظاميه طرف ڪو خاص ڌيان نه ڏنو ويو. تنهنڪري ملڪي نظام درهم برهم ٿيندو ويو ۽ آخرڪار ان جو نتيجو، انگريزن جي غلاميءَ واري روپ ۾ نڪتو.

سنڌي عورت جي قربانيءَ جي سلسلي ۾ چارلس نيپئر جي فتح وارو آخري ڏينهن سبق آموز ڏينهن سڏي سگهجي ٿو. مڪمل سوڀ ٿيڻ کان پوءِ انگريزن قلعي ۽ حويلين کي لٽڻ شروع ڪيو. تنهن تي ميرن جي زالن کين چوائي موڪليو ته کين رڳو بدن وارن ڪپڙن سان حويلين، خالي ڪرڻ جي موڪل ڏني وڃي. پر گوري حاڪم اهو به نه مڃيو ۽ سندس سپاهين نه رڳو ڦرلٽ ڪئي پر ٻارن ۽ عورتن جي ڪنن ۽ هٿن جا زيور ڇني لاٿا. جنهن ڪري ڪيترا ٻار تڪليف وچان تڙپڻ لڳا.

انگريزن ١٨٥٣ع ۾ خاص ڌيان ڏيئي سنڌي ٻوليءَ کي جو زور وٺايو. تنهن ڪري هتي تعليم طرف ڪجهه رجحان پيدا ٿيو. تعليمي لهر عورتن ۾ پڻ ڪافي سجاڳي آندي، ڪاڪو ڀيرومل لکي ٿو ته:

”ڇوڪريون جيئن مئٽرڪ تائين پڙهڻ لڳيون تيئن آزاديءَ سان گهمڻ ڦرڻ جو چاهه منجهن وڌيو.“ ●

ملڪ جي آزادي جي سلسلي ۾ هلچل شروع ٿي آزاديءَ جا نعرا بلند ٿيڻ لڳا ۽ خلافت تحريڪ شروع ٿي، انهن ۽ اهڙين ٻين تحريڪن ۾ ڇوڪرن سان گڏ ڇوڪرين به حصو وٺڻ شروع ڪيو.

ان شروع ٿيل لهر جي ڪري پردي جو رواج ٽڪڙو ٽڪڙو ختم ٿيڻ لڳو. ان دور ۾ آيل سجاڳيءَ جي باري ۾ ڪاڪو ڀيرو مل لکي ٿو ”سنڌي جي نارين تي ڪانگريس ۽ مهاتما گانڌي جو اثر ١٩٣٠ع کان وٺي چڱي ريت ٿيو. جڏهن ڪراچي ۾ ڪانگريس جو ساليانو اجلاس ٿيو، ۽ پوءِ زبردست سول نافرماني جي هلچل هلي. ڪانگريس اجلاس ۾ ڇوڪريون ۽ زالون ”پريڊ“ ڪرڻ لڳيون، ۽ والنٽيئر ٿي سارو ڪم سنڀالڻ لڳيون، ٻين اڳواڻن، استرين توڙي مردن جي خيالن مان واقف ٿيڻ سان سنڌن دلين ۾ وڏو انقلاب پيدا ٿيو ۽ قوميت جو جذبو جاڳيو“ (١)

سنڌ جي نياڻين ۾ جو آزاديءَ جو اتساهه پيدا ٿيو، تنهن کي صحيح ۽ ڪامياب رخ سان هلائڻ لاءِ انهن اخلاقي سڌارن تي پڻ ڌيان ڏنو. ايتري قدر جو

● آڏواڻي، ڀيرومل مهر چند ايضا ص ٩٤

(١) آڏواڻي، ڀيرومل مهر چند ايضا ص ٩٤

نشي جي عادي شرابي عوام ۾ تبديلي آڻڻ خاطر هو، ”شراب جي گُٽن اڳيان ته وڏي همت سان بيهي ويو. ڪنهن شراب جي گُٽي ۾ ڪو چڪي چاڙهڻ لاءِ چڙهندو هو ته گُٽي جي چائنٽ وٽ چوڪريون ۽ زالون ڏُڪيون تي سمهي پونديون هيون ۽ اڳلي کي چونديون هيون ته گُٽي ۾ اندر وڃڻو هجيئي ته پلي اسان کي لتاڙي لنگهي وڃ ڪنهن کي جرئت ڪانه ٿي پئي جو ائين ڪري! ائين گتيوارن جا گراهڪ موٽي ويندا هئا.“ ❁

- آزاديءَ جي آس ۾ به ڪو عجيب سرور سمايل آهي جا انسان کي محبت وارين ميخن ۾ جڪڙي ايترو ته محبت ۾ مست والست ڪيو ڇڏي، جو ماڻهو پنهنجي پياري کان پياري شيءِ، عزت ۽ شهريت، ننگ ۽ ناموس هر شيءِ ان لال پرينءَ جي هڪ گهڙيءَ واري جلوي تان به قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿيو وڃي. آزاديءَ جي ساڃاهه اچڻ کان پوءِ اها ساڳي حالت سنڌ جي عورتن جي هئي، ڪاڪو ڀيرو مل هتان جي عورتن ۾ آزاديءَ جي سوچ اچڻ کان اڳ ۽ پوءِ وارين حالتن تي تبصرو ڪندي لکي ٿو ”ڪنهن هندو استري (عورت) تي (اڳ) مقدمو ٿئي، ته سندس مائٽ جيڪر هزارها خرچي به ڪيس ڇڏائڻ جي ڪوشش

❁ ڀيرو مل مهر چند ايضاً ص ۹۵

ڪن، پر هن قومي هلچل مهل هندو استرين ۾ ايترو ته اتساهه (جذبو) هو، جو مقدمي هلڻ مهل نڪي وڪيل ٿي ڪيائون، نڪو بچاءُ ٿي ڏنائون، جيلن ۾ ائين ٿي ويون، ڄڻ ته ترنگ جو تيرٿ ڪرڻ ٿـي ويون. اها حيرت جهڙي هلت هلي، ثابت ڪري ڏيکاريائون تـه استرين ۾ وڏي شڪستي (طاقت) آهي. جنهنجي پروڙ اڳي عام خلق کي نئي پيئي" (١)

پيو جن پـرو، ڳنجي ڏونگر ڳـام جـو،
چڙهي ڪيٽ ڪـرو، لوچي لاهوتي ٿيا. "شاهه"

آزاديءَ جي پروڙ پوڻ ڪانپوءِ ته هتان جي عورتن آزادي واري راهه ۾ وسـان ڪونه گهٽايو. روڊن تـي نڪري آيون، مظاهرا ڪيائون. "پوليس کين چڙ وچڙ ٿيڻ لاءِ چوندي هئي ته پوليس کي ليکيلنديون به ڪين هيون. لٺ بازي ۽ گولي بازي ٿيندي هئي ته ڊڄي ڀڄي ڪونه وينديون هيون پر سورهيائي سان ڌڪ سهنديون هيون" (٢)

"سن ١٩٤٢ع ۾ ڪانگريس اعلان ڪيو ته انگريز هندستان ڇڏي وڃن تـه سنڌ جي نـه رڳو وڏن شهرن مان پـر سنڌ جـي هر هڪ ڪنڊ ڪڙڇ مان، ناريون نڪري نروار ٿيون ۽ ديش خاطر هر طرح جون سختيون

---

(١) ڀيرومل، مهر چند ايضا ص ٩٥
(٢) ڀيرومل، مهر چند ايضا ص ٩٥

مٿيون ڪري ڀوڳيائون" (١)

"١٩٤٣ع ۾ مهاتما گانڌي جي گهر واري شريمتي ڪستور ٻائي جيل ۾ گذاري ويئي. ان جي ياد تازي ڪرڻ لاءِ ڪستور ٻائي گانڌي فنڊ جاري ڪيو ويو هو، ان ۾ پڻ هتان جي عورتن ڀرپور حصو ورتو ۽ سندن ڏي ڪوشش سان سنڌ مان ٽي لک رپيا چندو ٿيو. مهاتما گانڌيءَ جي حڪم موجب اهو چندو هتان جي زالن ۽ ٻارن جي ڀلائي لاءِ استعمال ٿيو. انهيءَ رقم مان ويم گهر، مڊوائيفري ٽريننگ ڪورس زالن لاءِ تعليمي سينٽر وغيره جاري ڪيا ويا."

اِن ئي دور ۾ انگريزن خلاف سنڌي ماڻهن جا حر تحريڪ شروع ڪئي، تنهن ۾ هتان جي عورت ايترو ته ڀرپور حصو ورتو، جو انگريز عملدارن ڪي ڏنديون آڱريون اچي ويون. ان تحريڪ دوران عورتن جاسوسي ڪرڻ، پيغام پهچائڻ، بارود ڍوئڻ کان سواءِ ڪيترن جاين تي ويڙهه وارين ڪاروائين ۾ پڻ حصو ورتو.

انگريزن جي ئي دور ۾ پهريان ڪانگريس، بعد ۾ مسلم ليگ پارٽيون ٺهيون، ته نفاق جو ٻج پيو. هڪ پاسي ٻه قومي نظريي جي بنياد تي سياست هلائڻ جون ڪوششون ڪيون پئي ويون، ته ٻئي پاسي هندو مسلم اتحاد جون ڪوششون ٿي رهيون هيون، سياسي معاملن

---

(١) آڏواڻي ڀيرو مل مهر چند ايضا ص ٩٥

۾ ناڪامين ملڻ ڪري سياسي پارٽين سماجي ڪمن ۽ ادبي توڙي ثقافتي طريقن سان عوام ۾ بيداري آڻڻ جون ڀرپور ڪوششون ڪيون. تڏهن به هتان جي عورت ڪانگريس توڙي مسلم ليگ جي پليٽ فارم تان، هن ملڪ جي آزادي ۽ خوشحاليءَ ڪارڻ ڀرپور ڪوشش جاري رکي.

هن ڪتاب ۾ جن ملڪن جي سماجي ڪمن جو ذڪر ڪيو ويو آهي، تن ڪمن جي پوراڻي لاءِ سنڌي عورت انگريز راڄ جي ان پوئين اڌ واري جدوجهد ۾ ڀرپور ڪوشش ڪئي. ان دور جي سماجي مسئلن کي حل ڪرائڻ ۾ نصرت عبدالله هارون، جيٺي سپهملاڻي، پاروتي گدواڻي، ڪستور ٻاڻي، بيگم طاهره آغا، سرفهرست آهن، جن زناني تعليم کي زور وٺائڻ، نرسنگ ۽ مڊوائيف ڪورس شروع ڪرائڻ، عوام جي سهوليت خاطر مختلف جاين تي ويم گهر قائم ڪرائڻ لاءِ ڪارگر ڪوششون ڪيون.

ان دور جي عورتن نه رڳو سماجي ڪمن ۾ حصو ورتو، بلڪ انهن مختلف تنظيمن جي پليٽ فارم تان ملڪ جي سياسي جدوجهد ۾ پڻ ڀرپور ورتو. ان دور جي عورتن مان جيٺي سپهملاڻي، مردن جو مٽ عورت هئي. هن هر اهو ڪم ڪيو جيڪو مرد ورڪر ڪري ٿي سگهيا، پر ڪيترن نظرياتي ۽ اصولي ڪمن ڪرڻ ۾ ته هوءَ مردن کان ڏاڪو وڌي ويئي. هوءَ ڪيترا

پيرا جيل ۾ پيئي، پر ڪڏهن به پنهنجي عمل تي پشيمان نه ٿي، ۽ سرڪار اڳيان ڪنهن به بهاني معافيءَ لاءِ هٿ نه وڌايو. ايتري قدر جو هڪ پيري جڏهن سندس ماءُ سخت بيمار ٿـي پيئي، تڏهن خانداني لاڳاپن هٿان ڪري، ان وقت جو وڏو وزير سر غلام حسين هدايت الله کيس جيل ۾ ملڻ ويو ۽ صلاح ڏنائينس ته جيڪڏهن هوءَ لکت ۾ درخواست ڏيندي ته کيس "پيرول" تي آزاد ڪيو ويندو. ان موقعي تـي هـڪ پاسي ماءُ جي مامتا سندس روح تڙپائي رهي هئي، ته ٻئي پاسي قومي غيرت سندس جيءُ جنجهوڙي رهي هئي، آخرڪار هن بهادر عورت قومي ننگ ۽ ناموس برقرار رکندي ملڪ جي وزير اعليٰ کي چيو "جي توون پاڻين ٿـو تـه آءٌ پنهنجي رهائي لاءِ تو کي عرض ڪنديس يا ڪو يقين ڏيارينديس ته اهڙي اميد ڪنهن کي منهنجي جتيءَ مان به نه رکڻ گهرجي." (١)

١٩٣٠ع ۾ سنڌي هارين جي حقن لاءِ جـا هاري تحريڪ شروع ٿي تنهن ۾ پـڻ سنڌي عورتن پنهنجو پاڻ ملهائيو، جنهن جـو ثبوت شهيد بختاور جي خون منجهان ملي ٿو. جا چوڌري دين محمد جي گوليءَ جو نشانو بڻجي ويئي، پر پنهنجي جيئري ڌرتيءَ تان اُن جو

---

(١) سيد، جي، ايم، جنڊ گذاريم جن سين. (پاڳو پيو) حيدرآباد: سنڌي ادبي بورڊ، ١٩٦٧ع ص ١٣١

ڪٿو ڪٿ نه ڏنائين ساڳي سال ۾ مهاتما گانڌي پاران جا 'لوڻ تحريڪ' شروع ڪئي ويئي، تنهن ۾ شڪارپور جون ٻه سنڌي عورتون "شريمتي گنگا ديوي" ۽ "شريمتي لڪشمي ديوي" جيل ويون. ٻلديوتي گجرا جي لکت موجب "گنگا ديوي" شايد سڄي هندستان ۾ ان معاملي ۾ جيل ويندڙ پهرين عورت هئي" (١)

مارچ ١٩٣١ع جي پڇاڙيءَ ۾ آل انڊيا ڪانگريس جو ساليانو اجلاس سردار ولڀ ڀائي پٽيل جي صدارت ۾ ڪراچيءَ ۾ ٿيو، ان موقعي تي سنڌي عورتون والنٽيئر مقرر ٿيون هيون جن جي مهندار "پاربتي گدواڻي" هئي.

١٩٣٢ع ۾ عدم تعاون واري تحريڪ هلي، تنهن ۾ وڏ ۾ وڏ ٻه يا اڍائي سال جيل ڪاٽيندڙ سنڌي عورت "ليڪشمي ديوي" هئي، ان کي جڏهن سزا ٻڌائي ويئي ته ان وقت ڪورٽ کان ٻاهر نڪرندي، هن کان پڇيو ويو ته "ڇا ٿيو؟" تڏهن چيائين ته رڳو ٻه- اڍائي منٽ سزا ملي آهي. □

مولانا عبيدالله سنڌيءَ جڏهن سنڌ ۾ تحريڪ هلائي، تڏهن خرچ جي پورائي لاءِ پير جهنڊي جي گهر واريءَ پنهنجا سونا زيور ڪيش (خرچ لاءِ) ڏنا ● جڏهن مولانا

(1) Gujra, Buldev, T. "Siñdhi's Then and, Now" Sindhi Darshan Dehli, 13 0ct 1983

□ ڀيرو مل مهر چند ايضاً

ڪابل روانو ٿيو پئي، تڏهن ڪيس خرچ پکي لاءِ شيخ عبدالرحيم سنڌي (جي گهر واريءَ) پنهنجا زيور ڏنا ●

هندستان جي سياست جو اهو دور ٻه قومي نظريي جي ڦهلاءَ ڪري وڏو افراتفريءَ وارو دور هو. ملڪي سياست تي مسلم ليگ ۽ ڪانگريس جهڙا ٻه وڏا راڪاس وڙهي رهيا هئا. سنڌ جي جذباتي قسم جي مسلم توڙي غير مسلم سياستدانن جي غلط ڪارنامن سبب سنڌ پڻ ان ويڙهاند جو آکاڙو بڻجي چڪي هئي. منهنجي خيال ۾ عمليءَ جدوجهد ۾ حصو وٺندڙ هتان جي ماڻهن جون ٻه بنيادي غلطيون پئي رهيون آهن.

(الف) انهن جذباتي هئڻ ڪري مسئلن نبيرڻ ۾ سنجيدگي کان ڪم نه ورتو. انڪري جذباتيءَ وهڪري ۾ وهي، ڪڏهن اوپر ته ڪڏهن اولهه پئي ويا آهن.

(ب) انهن سنڌ جي بمبئيءَ کان جدائي واري جدوجهد ڪان وٺي، هر سامهون ايندڙ مسئلي کي آخري چاڻي، پنهنجن سمورن وسيلن ۽ طاقت کي رڳو ان جي حل ڪرڻ لاءِ پئي صرف ڪيو آهي.

اهڙين حالتن ۾ جڏهن اهي عارضي مسئلا جن جو ٻين ڪيترن اهم مسئلن سان سڌو لاڳاپو هيو، سي جڏهن

● زرداري، محمد لائق ڊاڪٽر "تحريڪ پاڪستان ۾ سنڌ جو حصو، سورو: قاضي محمد قاسم - نئين سنڌي لائبريري ١٩٨٣ ص ٢٩

حل ٿي ويا ته سنڌي سياستدان ان کي پنهنجي مڪمل ڪاميابي سمجهي ويٺا ۽ انهن آل انڊيا قسم جي سياسي ۽ سماجي خطرن کان بي خبر رهي، اصولي ۽ نظرياتي بنيادن تي ڀيچ ڊاهه شروع ڪري ڏني. جيڪو عمل هڪ اسرندڙ ملڪ جي سلامتي لاءِ نهايت نقصانڪار ٿيندو آهي. هتي به ان ويڙهاند جو نتيجو اهو نڪتو جو جنهن بنياد (هي سرزمين ان وقت به ڌار ملڪ هئي جڏهن انگريزن هن ملڪ تي قابض ٿي، بمبئيءَ سان ملائي ڇڏيو) تي بمبئيءَ کان جدائي لاءِ جدوجهد شروع ڪئي ويئي هئي، سا واٽ هندو توڙي مسلمان پنهي ڌرين کان وسري ويئي ۽ سنڌ آل انڊيا ويڙهاند جو آکاڙو بنجي پيئي. بعد ۾ جيڪي مسئلا اٿيا، سي ڪانگريس يا مسلم ليگ جي مفادن ڪارڻ استعمال ٿيندا آيا. هتان جا سياستدان وطن واري جداگانه وجود کي وساري ڪڏهن ڪانگريس ڪارڻ ته ڪڏهن مسلم ليگ لاءِ ويڙهاند ڪندو رهيو.

ان وقت جو جيڪو به وهڪرو هئو، تنهن ۾ به سنڌي عورت ڪانگريس توڙي مسلم ليگ پنهي پارٽين ۾ پنهنجي پاڙن سان ساٿ ڏنو. سنڌي عورت نه رڳو سنڌ اندر بلڪ سنڌ کان ٻاهر بين هنڌن تي به عورتن جي سجاڳيءَ واري عمل ۾ هٿ ونڊايو. فيبروري ١٩٤٧ع ۾ سنڌ مان بيگم صغره هدايت الله، هن تحريڪ

ڪي پنجاب ۾ زور وٺائڻ لاءِ لاهور ۾ وڃي ڪم ڪيو. (١)

ورهاڱي کان پوءِ جلدئي حڪمرانن ڪيل واعدن ۽ اقرارن کان منهن موڙي، هن ملڪ سان ون يونٽ لاڳو ڪري سنڌ جو وجود ختم ڪري ڇڏيو. انجي خلاف پڻ مختلف وقتن تي ”ون يونٽ ختم ڪريو“ ”سنڌي ٻولي کي قومي ٻولي قرار ڏيو“ ”ووٽن جون لسٽون سنڌيءَ ۾ ڇپارايو“ جهڙيون تحريڪون سنڌي عوام جو آواز بڻجي اڀريون، جنهن لاءِ جلسا ٿيا، جلوس نڪتا، گهوڙها آٿينڊز گيس ۽ لٺيون هلايون ويون ۽ جيل ڀريا ويا. انهن حالتن ۾ به سنڌي نياڻين پنهنجي ڀائرن جو سات ڏنو. هتان جي نياڻين نسيم سنڌي، رياض ميمڻ، اختر بلوچ، سحر سارنگي، نسيم ٿيٻو ۽ ڪيترين ئي ٻين گمنام سنڌي عورتن قومي مسئلن لاءِ بک هڙتالن ۽ جلسن جلوسن ۾ ڀرپور ورتو. قومي مقصد لاءِ پنجاب جي جيلن جا به در ڏٺا. اها جدوجهد وقتي طور ڪامياب ٿي ويئي ۽ آخرڪار ون يونٽ ٽوڙڻ جو اعلان ڪيو ويو.

مٿي بيان ڪيل سنڌي عورتن جي جدوجهد واري

(1) Mirza Sarfaraz Hussin. "Muslim women's Role in The Pakistan Movement" Lahore Research Society of Pakistan: University of Punjab 1969, P: 139

تاريخ منجهان، ان ڳالھ جو بخوبي اندازو لڳائي سگھجي ٿو ته هتان جي عورت هر دور ۾ ملڪ جي آزاديءَ ۽ آباديءَ واري جنگ ۾ ڀائرن جو سات ڏنو آهي. وطن خاطر زندان اڏايا ۽ زنجير ڇڪاريا آهن، پر جيئن مٿي ذڪر ٿي آيو آهي ته هتان جا سياستدان سامهون آيل مسئلي کي آخري چائي، پنهنجي سموري قوت کي رڳو ان تي صرف ڪندا آيا آهن. تنهن وانگر سنڌي عورت جي اها آخري ويڙهه به شايد صوبن جي بحاليءَ تائين ٿي هئي ۽ ان کان پوءِ واري ماحول ۾ اديبن عالمن ۽ سياستڪارن طرفان مختلف وقتن تي لالچ ۾ اچي، وقت به وقت همدرديون متاثيندو رهڻ، شايد ان سجاڳيءَ واري لهر ۾ رخنو وجهي ڇڏيو. انڪري ون يونٽ ٽٽڻ کان پوءِ سنڌ جي جدوجهد جيڪو رخ اختيار ڪيو آهي. تنهن ۾ سنڌي عورت جو ڪو به عمل دخل نظر ئي نه ٿو اچي. جيڪو هتان جي سياسي عمل کي وڏو ڪاپاري ڌڪ آهي. ڇاڪاڻ ته شادي ڪري سٺي نموني گهر هلائڻ يا اعليٰ درجي واري نوڪري ڪرڻ سان عارضي فائدا ته ضرور حاصل ڪري سگھجن ٿا، پر قومي وجود جي بحاليءَ واري جنگ ۾ اهو عمل ڪو به فائدو نٿو ڏيئي سگھي. ان لاءِ ڪي ٻيون سوچون رکڻ ۽ عمل ڪرڻ جي گھرج آهي.

اڪثر ڪري ائين چيو ويندو آهي ته ”اسان جي سنڌي عورت کي پنهنجي حالت سڌارڻ جو احساس ۽ شعور

کئان پيدا ٿيندو، جڏهن ته احساس ۽ شعور تي پهرا لڳا پيا هجن" جيستائين سنڌي عورت جي احساس ۽ شعور متان پهرن جو تعلق آهي ته اها ڳالهه ڪنهن حد تائين صحيح به آهي. پر شعور اچڻ لاءِ پهرن جي نه هئڻ وارو سبب صحيح نظر نٿو اچي. ڇاڪاڻ ته سڄي دنيا ۾ جتي به (نه رڳو عورتن ۾ پر ڪهڙي به طبقي ۾) شعور آيو آهي ۽ ڪنهن نئين سوچ ۽ ولولي جي اوسر ٿي آهي ته ان ڪي وقت جي مروج ماحول جي ڏاهيل ڪوڙن ۽ پيدا ڪيل پهرن جي سخت چوڪسي واري ماحول منجهان ضرور گذرڻو پيو آهي. صدين کان هڪڙيون پابنديون لڳل آهن. تن کي ختم ڪرڻ يا ڪمزور ڪرڻ لاءِ پهريان آزمائشي مرحلن ۾ ته قربانيءَ جي ضرورت ضرور پوندي. پوري دنيا اندر خاص طور تي ٽئين دنيا جي ملڪن جي عورتن تي اهڙي قسم جي پابندين جو وڏيڪ اثر پوندڙ آهي، پر ان سلسلي ۾ جيڪڏهن اچا به گهري نظر وجهي ڏسبو ته سنڌي عورت ان مرحلي مان اڳتي وڌي آئي آهي. پلي اهڙين عورتن جو تعداد ٿورو ڏي چو نه هجي. اصل ڳالهه آهي پابند ماحول کي ٽوڙڻ جي، سو اڄ کان گهڻو اڳ ختم ٿي چڪو آهي، هاڻ رڳو ان ڳالهه جي گهرج آهي ته شعور رکندڙ عورتون وقت جي ضرورتن ۽ قومي گهرجن کي صحيح نموني سمجهي، ديس جي پنهن نياڻين ۾ اصل مسئلن ۽ انهن جي صحيح حل ڪارڻ

شعور پکيڙڻ لاءِ جدوجهد ڪن. ان سلسلي ۾ هن سال اپريل ۸-۹ اپريل ۱۹۸۲ع تي ڪراچي شهر ۾ سنڌي عورتن جي هڪ ڪانفرنس منعقد ٿي، جنهن ۾ سنڌي عورت تحريڪ جو بنياد وڌو ويو. اهو عمل هڪ لحاظ کان ساراهڻ جوڳو آهي. پر ان کي هلائڻ وارن ماڻهن جو پنهنجي قومي مسئلن کي سمجهڻ ۽ سلجهائڻ وارو طريقي ڪار ٽين دنيا جي ترقي پذير ملڪن وارو آهي، جيڪو محڪومي واري درجي تي پهتل چوٿين دنيا جي ملڪن جي گهرجن جي پورائي نه ٿو ڪري سگهي. جيئن ان تحريڪ جي هڪ بما اثر پيغام لکيو ته هو سنڌ جي ترقيءَ ۽ خوشحالي لاءِ پاڻ پتوڙيندڙيون رهنديون" ان سلسلي ۾ سوچڻ جي اها ڳالهه آهي ته "اها ترقي ڪهڙي ريت ٿي سگهي ٿي، جڏهن ته انهن جي صحيح حل نه ٿيڻ پويان ڪيترن معروضي حالتن جو هٿ آهي، جيئن اسان ماڻهن کي ڪنهن قسم جي قانون تيار ڪرڻ ۽ ان تي عمل ڪرائڻ جو ڪو حق ڪونهي. اسان کي دليون يا بي دليون اهو ئي ڪجهه ڪرڻو پوي ٿو، جيڪي اسان کي پين کان تيار ٿي، اسان مٿان مڙهيو وڃي ٿو. ان سلسلي ۾ ڪو ڪجهه ڪري نٿو سگهجي، ڇاڪاڻ جو اسان مان ڪنهن کي به ڪجهه ڪرڻ، ونڊڻ ٽوڙڻ ورهائڻ جو ڪو حق حاصل ڪونهي نظام ٺاهيندڙ ٻيا، رائج ڪندڙ ٻيا، عمل ڪندڙ ٻيا اسان ماڻهن کان ته ڪنهن به ڳالهه جي باري ۾

ڪجهه معلوم به نه ٿو ڪيو وڃي. قانون جي صاحبن، قانوني جوڙجڪ ڏي ڪجهه اهڙي رائج ڪئي آهي، جنهن سان غلط ڪارين کي ڏي وڌيڪ هٿي ملي ٿي. قانون جي سلسلي ۾ ٻي ڳالهه اها به آهي، جيئن ڪنهن ڏاهي چيو آهي ته ”حاڪمن جو قانون پنهنجي ڏيهي ماڻهن لاءِ ٻيو هوندو آهي ۽ محڪوم قومن لاءِ ان جو ٻيو روپ هوندو آهي“ جيڪڏهن پنهنجي عوام جو ننڍي کان ننڍو مسئلو پيدا ٿيندو آهي ته ان لاءِ سڄي مشينري ٽرڙلي ۾ اچي ويندي آهي. پر ساڳي وقت محڪوم قومن مٿان ڀلي ڪيڏا به ڪوٽ ڪري پون پر ان لاءِ ڪين سوچڻ جي تڪليف ڪرڻ به گوارا نه ٿيندي آهي. اهو ان ڪري جو انهن محڪوم ماڻهن کي هڪ جهڙائي وارو درجو حاصل نه هوندو آهي.

هتي منجهائيندڙ مسئلو اهو آهي ته اسانجي باشعور ڀينرن (جيڪي هر مسئلي کي سمجهن ٿيون) جو پڻ مسئلن جي اصليت کي سمجهڻ ۽ نبيرڻ طرف اهو ڏي رويو آهي، جيڪو آزاد مغربي ملڪن ۾ هلندڙ آهي. جڏهن ته اسانجون حالتون ان جي بلڪل ابتڙ آهن. ان ڳالهه کي نظر ۾ رکندي، هيءَ دنيا جي مختلف ملڪن جي عورتن جي مسئلن ۽ عملي جدوجهد جي چاڻ ڏيندڙ ڪتاب پيش ڪري رهيو آهيان ته جيئن موجوده جمود واري حالت ۾ ڪا تبديلي اچي سگهي، جيڪڏهن منهنجي هن مختصر ڪوشش منجهان سندي

پيڙن جي ٿوري ٻہ عملي اوسر تي سگھي تہ چئي موڪي منهنجي محنت جو قُل ملي ويو.

محترم عبدالواحد آريسر لکيو آهي ”ڪنهن قوم جو آزاد روح مري نٿو سگھي، پر اهو هر پيري جوڻ متاثيندو، پيڙهي در پيڙهي هلندو تو رهي“ (۱) آريسر صاحب جي ان قول جي روشنيءَ ۾ منهنجي هن عملي ڪاوش پويان پڻ اهوئي جذبو ڪارفرمان آهي تہ من ڪي ستل ذهن بيدار ٿي پون ۽ وري ”ماڻن“ ۽ ”لاڏي“، ”مارئي“ ۽ ”ٻاگهل“ جو بيدار روخ نئون جنم وٺي موجوده پيڙهيءَ ۾ ڪا سجاڳي پيدا ڪري سگھي.

طالب العلم
آزاد قاضي
مارچ ۱۹۸۶ع

---

(۱) آريسر، عبدالواحد، سر ۾ سانجھي ويرہ حيدرآباد: رني ڪوٽ ڪتاب گھر ۱۹۸۱ع ص ۱۳

عورت ۽ قومي آزاديءَ جا انقلاب

الجزائر جي عورت

□ــــ ۳۰- سپٽمبر ۱۹۵۷ع واري ڏينهن انقلابي عورتون زهره ظريف، جميله بوهيره ۽ سميه الخدري، برقن ۾ ويڙهجي، دشمن کي نقصان رسائڻ لاءِ نڪتيون، انهن مان هرڪنهن وٽ هڪ ڪلوگرام جو دستي بم هيو. سندن هٿن ۾ ننڍيون ٿوڪريون هيون، جن ۾ وهنجڻ جي ڪپڙن، ٽوال، تيل جي شيشن ۽ ضروري سامان هيٺان بم رکيل هئا.(۱)

گذريل مهيني (آگسٽ) جي ڏهين تاريخ فرانسيسي حڪمرانن الجيره ڳوٺ جي تن گهرن کي بمن سان حملو ڪري مٽيءَ سان ملائي ڇڏيو هو. ان ڪاروائي ۾ ستر ماڻهو مري ويا هئا.

ڪارروائي کان پوءِ الجيره زون جي ڪمانڊر مهديءَ حڪم جاري ڪيو ته بي گناهه قتل ٿيل مرد، عورتن ۽ ٻارن جو هڪدم بدلو ورتو وڃي. پارٽي پاران اهڙي حڪم ملڻ تي، هي ٽيئي عورتون مقرر نشانن ڏانهن روانيون ٿيون- زهره پنهنجي ٿوڪري هڪ بار ۾ ميز هيٺان رکي، سميه الخدري ڪيفي ٽيريا ۾ ۽ جميله بوهيره ايئر فرانس جي دفتر واري هال ۾ رکي.

مقرر ڪيل نشانن منجهان ايئر فرانس جي آفيس وارو بم، ڪنهن فني خرابيءَ ڪري نه ڦاٽو، باقي ٻن

---

(۱) السٽيئر هورن، امن کي وحشيان جنگ، تلخيص طاهراسدي،اردو ڊائجيسٽ ڪراچي: سالنامون ۱۹۸۰ع ص ۳۲۵

بمن وڏي تعداد ۾ جاني ۽ مالي نقصان ڪيو، جنهن ڪري سيئي يورپي آباد ڪار خوفزده ٿي ويا، ايتري قدر جو انهن لاءِ گهرن کان ٻاهر نڪرڻ به ڏکيو ٿي پيو، ان ڪارروائيءَ فرانسيسي حاڪمن کي وڏ يڪ ڇتو ڪري وڌو.

الجزائر جي آزاديءَ خاطر وڙهندڙ هزارين مردن ۽ عورتن سان هنن ٿنهي جو به تعلق هئو. جيڪي فرانسيسي آبادڪارن ۽ فرانس جي سامراج سرڪار جي خلاف عملي جدوجهد ۾ مصروف هئا.

اڻويهين صديءَ جي شروعات ۾ جڏهن يورپي قومن هن ملڪ ۾ پنهنجون لالچي نظرون وجهڻ شروع ڪيون ته فرانسيسين الجزائرين کي تهذيب سيکارڻ واري دعويٰ سان هن ملڪ تي پنهنجا پير کوڙڻ شروع ڪيا. شروعاتي مرحلن ۾ آزاديءَ جي مجاهدن عبدالقادر جي اڳواڻيءَ ۾ ڌارين حملي آورن سان ١٥ سالن تائين سخت مقابلو ڪيو. مجاهدن جي ان ڪارروائي کي روڪڻ لاءِ فرانسيسن بي انداز ظلم ڪيا. ڳوٺن جا ڳوٺ باهيون ڏيئي، مٽيءَ سان ملايا ويا ۽ سمورن ڳوٺ وارن کي ختم ڪيو ويو. هڪڙي ڳوٺ جا ٥ سئو مرد عورتون ۽ ٻار فرانسيسين جي ظلم کان بچڻ لاءِ ڀر واري جبل جي غار ۾ وڃي لڪا. جڏهن فوج کي اها خبر پيئي ته انهن غار جي منهن تي گند جو ڍير گڏ ڪرائي، ان کي باهه ڏيئي ڇڏي، جنهن جي نتيجي ۾ باهه ۽ دونهين

جي پوسٽ ۾، سواءِ ڏهن ٻارڙن جي ٻيا سڀ جا سڀ ماڻهو اجل جو شڪار ٿي ويا.(١) عبدالقادر مسلسل جنگ جاري نه رکي سگهيو. آخرڪار ١٨٤٧ع ۾ هن هٿيار ڦٽا ڪيا ۽ دمشق ڏانهن جلاوطن ٿي ويو تنهن بعد ته الجزائر ۾ فرانسيسين زندگي جي هر شعبي مٿان مڪمل طرح قبضو ڪري ورتو. الجزائر جا ماڻهو ڇڙوڇڙ نموني ڌار ڌار گروپن جي صورت ۾ ڌارين سان مهاڏو اٽڪائيندا پئي آيا، پر اهو ڪو ايڏو زوردار ڪونه هو، جنهن سان ڦورو حاڪمن جو ڪو وار ونگو ٿي سگهي.

الجزائر جي جدوجهد آزادي لاءِ ڪوشش ڪندڙ مختلف گروپن ''اي- ايم- ايل'' نالي متحده محاذ قائم ڪيو. جنهن جي نتيجي ۾ فرانسيسي اڳواڻ ڊيگال جنوري ١٩٤٤ع ۾ الجزائرين خاطر اصلاحن جي اعلان ڪيو. پر اهي سڀ سهوليتون الجزائر کي فرانس جي ڪالوني جي حيثيت ۾ ڏنيون پئي ويون. تنهن ڪري انقلابين طرفان انهن کي مڪمل طور رد ڪيو ويو. ۽ آزاديءَ جي جنگ جاري رکڻ لاءِ نئين سر سانباها ڪيا ويا. ٨ مئي ١٩٤٥ع تي 'سٽيين' شهر ۾ مظلوم الجزائرين، پنهنجي حقن خاطر وڏو تاريخي جلوس ڪيديو. حاڪمن ان کي ختم ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي ۽ حاڪمن ۽ محڪومن جو سڌو سنئون ٽڪراءُ ٿي پيو. فرانسيسن انڌا ڌنڌ فائرنگ ڪئي ۽ فرانسيسي هوابازن

---

(١) ايضا ص ٣١٨

چاليهن ڳوٺن تي هڪ ئي ڏينهن بمباري ڪئي، جنهن جي نتيجي ۾ پنجاهه هزار ڪان مٿي ماڻهون اجل جو شڪار ٿيا. (٢) ان ڀيانڪ واقعي ڪان پوءِ مقامي ماڻهن ۾ وڏيڪ جوش جاڳيو. نوجوانن ملڪ جي آزاديءَ خاطر سرڌڙ جي بازي لڳائڻ جو وچن ڪيو. ان واقعي ڪانپوءِ نه رڳو مرد بلڪ عورتون پڻ ميدانِ عمل ۾ نڪري آيون. آخرڪار اپريل ١٩٥٤ع ۾ انقلابين جي نون(٩) اڳواڻن تي مشتمل متحده ايڪشن ڪميٽي "سي آر- يو- اي" قائم ڪئي ويئي. انهن اڳواڻن ڪيترا اجلاس ڪري مڪمل آزاديءَ جي خاطر آخري جنگ لڙڻ جو پروگرام مرتب ڪري ورتو.

پهرين نومبر ١٩٥٤ع ڪان جنگ آزادي جي شروعات ٿي. هڪ ئي وقت ٧٠ مختلف جاين تي حملا ڪيا ويا. دفترن، ٽيلي فون، آفيسن، تار گهر ۽ ريڊيو نظام کي درهم برهم ڪيو ويو. (١) جواب ۾ فرانسيسي فوج شهري آباديءَ ۾ مسڪين ماڻهن تي لنگ ڪاندارينڌڙ ظلم ڪيا، ته جيئن الجزائري قوم نيست و نابود ٿي وڃي. هو نه رڳو آباديءَ تي اندا ڌنڌ بمباري ڪندا هئا پر مجاهدن جي ڳولا ڪندي، شڪ جي حالت ۾

---

(٢) ايضا ص ٣١٧

(١) بدر شڪيب، گوريلا جنگ، ڪراچي، عثمانيه اڪيڊمي، ١٩٦٥ع ص ١٢٥.

پوڙهن ۽ عورتن کي به اهڙن عبرتناڪ عذابن ۾ مبتلا ڪندا هئا، جن سان هوند جسم جا وار به ڪانڊارجيو وڃن.

عورتن سان زوري زنا ڪئي ويندي هئي، بعد ۾ کين نهايت بي دردي‌ءَ سان قتل ڪيو ويندو هو. سندن اڳيان سندن ٻي اولاد کي ڪٺو ويندو هو. عذاب ڏيڻ جي ٻين طريقن ۾، برقي لهر جسم جي نازڪ حصن ۾ هلائي ويندي هئي. ڪيترا اهڙا به مثال مليا آهن، جن موجب ماڻهن کي جيئري ساڙيو ويو ۽ ڪتي کين پوليس جي بکايل ڪتن کان ماريو ويندو هو. جميله بو پاشا جنهن کي فرانسيسن خلاف ڪم ڪرڻ ۽ انقلابين کي پناهه ڏيڻ جي ڏوهه ۾ گرفتار ڪيو ويو، تنهن تي مسلسل ٣٣ ڏينهن تائين فرانسيسي وحشي درندا بي دردي‌ءَ سان تشدد ڪندا رهيا. جميله انهن درندن خلاف جا تفصيلي درخواست ڏاهي هئي، تنهن ۾ هن ڄاڻايو ته ”فرانسيسي آفيسرن مٿس جسماني ۽ ذهني ايذائن ڏيڻ جو جيڪو سڀ کان گندو ۽ اخلاق کان ڪريل طريقو استعمال ڪيو، اهو هيءَ هئو ته سندس اگهاڙي جسم تي، رت ڏمندڙ زخمن کي نمايان ڪري، ان ڏي حالت ۾ کيس اگهاڙو ڏي اگهاڙو، پيءُ ۽ پيٽوڏي جي روبرو آندو ويندو هو.(١)

(١) فرزانه نصير، ”دنيا جون عظيم انقلابي عورتون“ مترجم تاج جويو، سڪرنڊ: ماروئي اشاعت گهر، ١٩٨٢ع ص ١٤٧

فرانسيسي درندن ايذا تہ هولناڪ ظلم ڪيا، جو سندن ئي ملڪ جا دانشور ۽ قانوندان سرڪار مٿان لعنت ملامت ڪرڻ لڳا. اهڙي ئي هڪ قابل احترام قانوني ماهر عورت هئي، جنهن کي جميلہ جي بچاءَ خاطر، ڪجهہ ڪرڻ لاءِ اپيلون ڪيون ويون. ان نيڪ بخت عورت، وڏين ڪوششن کان پوءِ الجزائر پهچي قانوني مشير جي حيثيت حاصل ڪري ورتي ۽ ڪيس جي صحيح طور ڪارروائي هلائڻ لاءِ سرڪار تي زوربار پريو. ڪيس لاءِ جميلہ کيس پنهنجو بيان قلم بند ڪرائيندي ٻڌايو تہ "هنن مونسان غير انساني ۽ وحشيانو سلوڪ ڪيو. انهن مون کي بجليءَ جا جهٽڪا ڏنا ۽ منهنجي منهن ۾ ٺڪون هنيون. هي وحشي منهنجي جسم تي شراب هاريندا هئا. منهنجي جسم تي دکيل سگريٽن جا ڏنڀ ڏيندا هئا ۽ پنهنجي ان عمل تي وڏا وڏا ٽهڪ ڏيندا هئا. هنن منهنجي ڇاتين سان بجليءَ جا اسڪاچ ٽيپ ٻڌي ڇڏيا ۽ پوءِ ....
هاءِ !.... هاءِ ! آهہ اوهان کي ڇا ٻڌايان. (١)

اهڙي ريت ظلم ۽ تشدد وسيلي جميلہ کي ڏوهہ قبول ڪرڻ ۽ پنهنجي ٻين ساٿين جي نالن ٻڌائڻ لاءِ تنگ پئي ڪيو ويو. پر ان بهادر عورت هر ڀيري ڪين ائين چيو پئي "مون جنهن صورت ۾ ڪوبہ ڏوهہ

---

(١) فرزانہ نصير ايضا ص ٤٩

ڪونه ڪيو آهي، ان ڪري ڏوهه جي اقرار ڪرڻ جو سوال ئي پيدا نه ٿو ٿي سگهي. (۱)

سامراجين جيئن جيئن ظلم ڪرڻ جا نوان نوان طريقا اختيار ڪيا، تيئن تيئن الجزائر جا مرد توڙي عورتون وڌيڪ جوش ۽ جذبي سان ميدان عمل ۾ حصو وٺڻ لڳا. جنگي عمل دوران عورتون مجاهدن کي هٿيار ۽ بارود هڪ جاءِ کان ٻي جاءِ ڏانهن پهچائينديون هيون. خفيه پيغام پهچائڻ ۾ نهايت ڪارگر ڪم سرانجام ڏينديون هيون. گوريلن کي گهر ۾ پناهه ڏينديون هيون. نه رڳو ايترو پر هٿيار بند جنگ ۾ دوبدو مقابلو پڻ ڪيائون. ڪن موقعن تي ته انهن مردن وانگر هٿوهٿ لڙائي ۾ پڻ وڏا ڪارناما سرانجام ڏنا. آزاديءَ واري جد و جهد ۾ نه رڳو الجزائر جي شهرن ۾ رهندڙ، پڙهيل عورتن بهرو ورتو، پر انهن سان گڏو گڏ ٻهراڙيءَ ۾ رهندڙ اڻ پڙهيل عورتن پڻ پنهنجو پاڻ ملهايو. اهي ٻهراڙيءَ جون عام عورتون، پنهنجي برقعن اندران ڪي اهم دستاويز ۽ ڪڏهن ڪڏهن ننڍا ننڍا هٿيار پڻ کڻي، مجاهدن کي مختلف جاين تائين پهچائڻ ۾ مدد ڪنديون هيون، انهن عورتن طرف فرانسيسي حاڪمن جو انڪري گهٽ توجهه ويندو هو، جو سندن خيال ۾ الجزائر جون اهي عام اڻ پڙهيل ۽ ساديون سباجهيون عورتون حريت

---

(۱) فرزانه نصير ايضا ص ۵۲

پسنھدن سان شامل نہ ھونديون.

الجزائر جي عورت ۾ آيل سجاڳيءَ واري لھر جو سھرو ليلي فاطمہ نالي ان بھادر عورت جي سر تي اچي ٿو، جنھن پھريون ڀيرو فرانسيسين سان مھاڏو اٽڪايو ۽ اھڙي ڏڍتائيءَ سان ڪم ڪندي رھي، جو فرانسيسين جو جنرل ”آربو“ ڪيس مسلسل ھڪ سال جي ڳولا کان پوءِ گرفتار ڪري سگھيو. جيل اندر ھن مٿان بي انداز تشدد ڪيو ويو، جنھن جي نتيجي ۾ ھڪ سال گرفتار رھڻ کان پوءِ، ھوءَ جيل اندر ئي وفات ڪري ويئي. سندس تصوير، الجزائر جي قومي ھيرن واري گيلري ۾ رکي ويئي آھي. ليلي فاطمہ کان پوءِ ساڳئي عمل لاءِ حاشبہ بن بوعلي ميدان عمل ۾ آئي، جنھن ليلي فاطمہ واري مشن کي اڳتي وڌائڻ لاءِ سرڌوڙ ڪوشش ڪئي. ھوءَ فرانسيسي جابر فوج سان ”القبہ“ نالي شھر ۾ ”علي لحمان“ نالي نوجوان سان گڏ وڙھندي شھيد ٿي ويئي.

الجزائر جي جدوجھد آزادي ۾ جن عورتن عملي طرح حصو ورتو، تن منجھان ڪجھہ اڃان تائين زندھہ آھن ۽ الجزائر جي تعمير لاءِ نئين حڪمت عملي سان جدوجھد ڪري رھيون آھن. انھن عورتن ۾ مسز رويضہ بن بو علي ـ مسز فاطمہ ازگين ۽ مسز بن حمزہ مريم قابل ذڪر آھن.

مسز رويضہ بن بوعلي ١٩٥٥ع کان ١٩٦٢ع تائين

حريت پسندن سان انقلابي ڪمن ۾ ڀرپور ساٿ ڏنو، ان جدوجهد دوران سندس ڏيءُ حبيبه بن بواميءَ کي فرانسيسين ماري وڌو، پر پوءِ به اها اٽل ارادي سان ثابت قدم رهندي، جدوجهد ڪندي رهي.

مسز فاطمه ازگين انقلابي خاندان سان واسطو رکندڙ عورت آهي، سندس دعويٰ آهي ته ڪيس انقلابي جنگ دوران اهڙا اهڙا ڪم به ڪرڻا پيا، جيڪي اڳ رڳو مرد ئي ڪري سگهندا هئا.

مسز بن حمزه مريم کي پڻ جدوجهد آزاديءَ ۾ حصو وٺڻ تي ١٩٥٧ع ۾ گرفتار ڪيو ويو، جيل اندر ڪيس هلائي، ڪيس موت جي سزا ٻڌائي ويئي. سزا ملڻ وقت سندس عمر ١٧ سال هئي. ان وقت تائين الجزائر جي آزاديءَ واري تحريڪ ڪافي نمايان ڪاميابيون پڻ حاصل ڪيون ۽ فرانسيسي سرڪار مسئلي جو ڪو حل ڳولڻ واري عمل ۾ رڌل هئي، اهڙي وقت ۾ هن بهادر ڇوڪريءَ جي موت واري فيصلي تي عمل ٿي نه سگهيو. آخرڪار هوءَ ملڪ جي لکين مردن ۽ عورتن جي آزادي ماڻڻ واري سونهري خواب پوري ٿيڻ ڪانپوءِ آزاد ٿي.

اهو الجزائر جي عورت جي همت، بهادري ۽ مردن سان گڏجي ڪيل جدوجهد جو نتيجو هيو، جو الجزائر کي جولاءِ ١٩٦٢ع ۾ مڪمل طور تي آزاد ڪيو ويو.

انگولا جي عورت

٢ مارچ ١٩٦٦ع تي پنج ڄڻي گوريلا عورتون ايم. پي. ايل. اي جي اترئين محاذ کان دشمن زائر جي علائقي کان ٿينديون، واپس اچي رهيون هيون ته هولڊن روبرٽو جي ايف. اين. ايل. اي انهن کي پڪڙي ورتو ۽ ڪين زائد ۾ موجوده ايف. اين. ايل. اي ڪين جي ڪئمپ ڪنڪوزم ڏانهن ٿي نهايت بي دردي سان قتل ڪيو ويو.

ڊيولنڊ اور ڊانگ، آرگنائيزيشن آف انگولن وويمن (انگولائي عورتن جي تنظيم او. ايم. اي)، عورتن جي تنظيم جي باني ۽ پين شهيدن 'السريسيا' ارني، يرريسه ۽ 'اينگريشيا' جي احترام ۾ هاڻ، ٢ مارچ انگولا جي "عورتن جو ڏينهن" مقرر ڪيو آهي.

انگولا جي آزاديءَ خاطر وڙهندي، هزارين عورتن سان انهن پنجن جو تعلق هيو، جي پهريان پرتگالين خلاف ۽ پوءِ آمريڪي سامراج جي پٺو ايف. اين. ايل. اي يونيٽا ۽ ڏکڻ آفريقا جي فوجين خلاف، هو بندوقون، ٽائيپ مشينن، ريڊيو سيٽن سان نرس ۽ ايمبيولنس ڊرائيورن طور، استادن، نرسن، آفيس ملازمن ۽ گڏوگڏ خفيه وڙهندڙ گوريلان طور پڻ وڙهيون.

١٨٥٨ع ۾ پرتگالين جي غلامن جي واپار واري

خاتمي تائين ستر لکن کان وڌيڪ انگولائين کي سندن گهرن مان ڪڍي بحري جهازن وسيلي آمريڪا روانو ڪيو ويو. انهن منجهان صرف ٽيهه لک مسافريءَ جي مشڪلاتن کان بچي سگهيا. آخرڪار جڏهن غلامي ختم ڪئي ويئي ته پرتگالين ان جي جاءِ تي ٺيڪيداري جو طريقو رائج ڪري ڇڏيو، جنهن تحت انگولا وارن کي تمام گهٽ مزدوري ڏني ويندي هئي، جنهن مان هو بک وگهي مرڻ تي مجبور ٿيندا هئا. هزارين مزدورن کي زوريءَ هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ اهري جبري پورهئي لاءِ نيو ويندو هو.

پرتگالين قابض ٿيڻ کان پوءِ انگولا جي زراعت کي مڪمل طور تي تباهه ڪرڻ لاءِ، هڪ نئون پروگرام مرتب ڪيو. جنهن موجب انهن گڏيل قبائلي ملڪيت واري پروگرام کي ختم ڪري، وڏا وڏا باغ لڳائڻ جون اسڪيمون تيار ڪيون ۽ شهرن ٺاهڻ، بندرگاهه ٺاهڻ لاءِ، جهنگلن ۽ باغن ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ انگولائن کي زوريءَ موڪليو ويندو هو ۽ ڪين ڏکڻ آفريقا ۽ نبيميبيا ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ موڪليو ويندو هو ۽ سندن مزدوري سڌي پرتگالي حڪومت کي ڏني ويندي هئي.

سامراجين جيڪو ٺيڪيداري محنت وارو طريقو رائج ڪيو هو، جنهن ته مورڳو انگولا جي معاشري کي تباهه ڪري ڇڏيو. ڪيئي خاندان ۽ قبيلا ٽڙي پکڙي ويا ۽ عوام کي انهن جي مضبوط مقابلي وارن اڏن

کان محروم ڪيو ويو. ”اپني آکھون مين، آزادي ڪي چمڪ لئي ھوئي“. ڪتاب جي مصنف جي لکت موجب ”انگولا ۾ يورپي سامراجين جي اچڻ کان اڳ عورتون قبائلي معاشيات ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪنديون ھيون. حالانڪ گھٽين شادين وارو طريقو، انھن کي پريشان ڪندو ھو، پر گھريلو ڪم ڪار، ٻارن جي پرورش ۽ زراعت جي پيداوار ۾ عورتون بنيادي قوت مھيا ڪنديون ھيون.“

پرتگالين مقامي معيشت کي برباد ڪرڻ لاءِ، اھڙا فصل پوکڻ شروع ڪيا، جيڪي ٻاھر موڪليا پئي ويا. اِن ڳالھ جي کين ڪائي پرواھ نہ ھئي، تہ ماڻھو پنھنجو پيٽ ڪيئن ڀريندا. پرتگالين طرفان انگولا جي عوام کي زير ڪرڻ لاءِ ھوائي جھازن، ھيليڪاپٽرن، بمن، راڪيٽن، توبن ۽ بندوقن سان ڪچلڻ جي ڀرپور ڪوشش ڪئي. نہ رڳو ايترو پر سندن پوکن ۾ زھر اڇلايو ويو، معصوم ٻارن کي قتل ڪيو ويو. نيپام بم اڇلايا ويا، عورتن ۽ پوڙھن کي ڪڙي ايذاءُ ڏنا ويا ۽ لکين ماڻھن کي سندن اباڻن ڪکن مان ڪڍي لوڙھن ۾ بند ڪيو ويو تہ جيئن ھو آزاديءَ واري جنگ ۾ شامل ٿي نہ سگھن“ (۱) پرتگالي ڏيھي مردن مٿان بہ ظلم جي انتھا ڪري ڇڏيندا ھئا، پر اھي انگولائي

---

(۱) فيروز احمد انگولائي کي آزادي ص— ۴۰

عورتن جي معاملي ۾ ته وڏيڪ وحشي لڳندا هئا. عورتن مٿان ظلم ڪرڻ دوران هو انسانيت وارا سمورا ليڪا لتاڙي ويندا هئا. هڪڙو برطانوي آفيسر اي. جي سگنز جيڪو آفريقا ۾ پرتگالين سان مقابلي جو جائزو وٺڻ لاءِ مقرر ڪيو ويو هو. تنهن ١٩٠٠ع ۾ انگولا جي عوام مٿان ٿيندڙ ظلمن بابت جيڪا تحريري رپورٽ پيش ڪئي. ان ۾ جيڪي انڪشاف ڪيا ويا آهن، تن جي پڙهڻ سان شايد ئي ڪو اهڙو ماڻهو هجي، جنهن جي دل منجهان درد پريون آهون نه نڪتيون هجن ۽ سندس لڱ نه ڪانڊارجي ويا هجن.

پرتگالين طرفان انگولا جي عوام کي هر طرف کان غلام رکڻ لاءِ، جيڪي مختلف ڪارناما سرانجام ڏنا ويا هئا، تن منجهان جهوپڙي ٽيڪس نالي هڪ نئين ٽيڪس جو نظام رائج ڪيو ويو هو، جنهن جي اُگاڙيءَ جو طريقي ڪار پڻ اهڙو مقرر ڪيو ويو هو، جنهن ۾ هر طرح سان ڏيهي ماڻهن جي عورتن کي ظلم جو نشانو بڻايو ويندو هو. مسٽر اي جي سگنز جي لکت موجب ”جهوپڙي ٽيڪس وٺڻ وارو طريقو انتهائي سادو هو. ٽيڪس وٺڻ وقت مسلح سپاهي چؤطرف موڪليا ويندا هئا. جيڪي رستي ۾ ملندڙ عورتن کي گرفتار ڪري وٺي ايندا هئا. قيد ٿيل عورتون سڄو ڏينهن پرتگالي چيف جي جهنگ ۾ ڪم ڪنديون رهنديون هيون ۽ رات جو کين جيل ۾ بند ڪيو ويندو هو. عام طور

ٿي انهن عورتن کي ڪاڻ لاءِ به تمام گهٽ ڏنو ويندو هو. عورتن کي قيد ۾ ان وقت تائين رکيو ويندو هو، جيستائين انهن جو مڙس يا پيءُ ٽيڪس جي رقم ڏيئي، کين آزاد نه ڪرائي وٺي يا ـ پوءِ جيستائين انهن جي محنت جي جهنگ ۾ گهرج ختم نه ٿئي. اهي دراصل عارضي طرح غلام هونديون هيون." ڏيهي ماڻهن کي مختلف منصوبن سان خوفزده ڪري، هر هڪ کي ڦريو لٽيو ويندو هو. عورتن سان زوري زنا ڪئي ويندي هئي ۽ انهن کي ماريو ڪٽيو ويندو هو. عورتون جيڪي جهوپڙي ٽيڪس ۾ قيد ڪيون وينديون هيون، تن کي ايترو ته تڪليف ۾ رکيو ويندو هو، جو اهي پنجن پوريان هڪ جي حساب سان مرنديون هيون، انهن جي لاشن کي دفن ڪرڻ جي بجاءِ، کليل ميدان ۾ ڦٽو ڪيو ويندو هو، جتي انهن لاشن کي شينهن ۽ بيون بلائون کائينديون رهنديون هيون. هڪ دفعي ته هڪڙو ڪتو، هڪ کوپڙي قيدخاني ۾ کڻي ويو ۽ اتي بين قيدين جي وچ ۾ ويهي ان کي کائيندو رهيو."

رپورٽ ۾ وڌيڪ چاڻايو ويو آهي ته "پرتگالين سوچيو ته ٻارن واريون عورتون صحيح ڪم ڪري نه ٿيون سگهن، انڪري انهن عورتن کان سندن ٻار کسي، انهن ابهم معصومن کي ڇهه يا ست جي حساب سان وڏين پيٽين ۾ بند ڪيو ويو. جيڪي آفيس جي رقم رکڻ لاءِ استعمال ٿينديون هيون. جيستائين عورتن

پنهنجي ڏينهن وارو ڪم پورو ڪيو. ان وقت تائين سمورا معصوم ٻارڙا گهٽ ۽ پوست سبب مري چڪا هئا(١) اهڙين حالتن ۾ عورتن لاءِ اهڙو ته مجبوريءَ وارو ماحول پيدا ڪيو ويو هيو، جو عورتون ٺيڪداري نظام تي ڪم ڪرڻ لاءِ مجبور هيون. جيڪي عورتون ٺيڪداريءَ تي محنت ڪنديون هيون، تن کي پنهنجي خاندان جي پيٽ واري باهه وسائڻ لاءِ جهنگلي ٻوٽين تي گذارو ڪرڻو پوندو. ان جبري ٺيڪيداري نظام ۾ پورهيو ڪندڙ ماڻهن کي نهايت معمولي معاوضو ڏنو ويندو هو، پر انهن مان به عورتن کي ته مردن جي پيٽ ۾ معاوضي جو اڌ حصو ڏنو ويندو هو. سامراجين جي ان عمل عورتن جي ڪم واري قدر ۽ اهميت کي گهٽائي ڇڏيو ۽ ان عمل عورتن مٿان مردن جي روايتي برتريءَ کي وڌيڪ مضبوطي ۽ استحڪام بخشيو ۽ ان سان مردن جي جنسياتي حوس گيريءَ ۾ پڻ وڌيڪ واڌارو ٿيو ۽ ايئن عورتون گهڻين شادين واري نظام اختيار ڪرڻ تي مجبور ڪيون ويون.

١٥ ڊسمبر ١٩٥٦ع تي انگولا جي آزاديءَ واري عوامي تحريڪ Movement of Peoples Libration Angola (ايم پي ايل اي) جو وجود پيو. هن تنظيم عورتن کي وڌيڪ عزت ۽ اهميت واريءَ نظر سان ڏسڻ

---

(١) بحواله عورت اور جدوجهد آزادي ص ١٠

شروع ڪيو، جنهن جو اندازو ان ڳالهه منجهان لڳائي سگهجي ٿو تہ هڪ موقعي تي صدرا گستينو نيتو چيو هو ”عورتن کي کپي تہ هو هٿيار هٿ ۾ کڻن- هڪ عورت اوترو ئي سٺو وڙهي سگهي ٿي، جيترو ڪو مرد وڙهي سگهي ٿو.“

ايڏي اهم مسئلي لاءِ ايم پي ايل اي طرفان ”ڊي او ايم“ نالي هڪ عوامي تنظيمن وارو ڪاتو کوليو ويو. جنهن ۾ ”او ايم اي“ نالي عورتن لاءِ هڪ خاص تنظيم پڻ شامل هئي. پرتگالي سامراجين جي جبر ۽ ظلم هزارين عورتن خاص ڪري پورهيت عورتن کي آزاديءَ واري جدوجهد ۾ شامل ٿيڻ تي مجبور ڪري وڌو هو. اهڙي ريت هر روز هزارن جي تعداد ۾ عورتون ”او ايم اي“ تنظيم ۾ شامل ٿينديون ويون. هن تنظيم عورتن کي قومي، آزادي سماجي انصاف توڙي عورتن ۽ مردن جي وچ ۾ برابريءَ لاءِ گڏيل جدوجهد لاءِ چڙهڻ ۾ آندو. ”او ايم اي“ عورتن کي انقلاب ۾ ڀرپور حصو وٺڻ لاءِ تعليم ڏني ۽ ڪيتريون ئي عورتون ڇاپا مار فوج ۾ شامل ڪيون ويون. ڪيترين ئي عورتن مختلف طريقن سان انقلاب جي خدمت ڪئي. جاسوسي ڪرڻ ۽ دشمن جي چرپر بابت خبرون وٺي اچڻ واري ڪم ۾ عورتن وڏا ۽ اهم ڪارناما ڪري ڏيکاريا. اهڙي ريت مردن سان گڏجي مختلف معاملن ۾ هٿ ونڊائڻ سبب عورتن ۾ جا اڳ احساس ڪمتري هوندي هئي،

اها پوءِ خود اعتماديءَ ۾ تبديل ٿيندي ويئي. عورتن ۽ مردن وچ ۾ هڪ ٻئي جي عزت ڪرڻ ۽ برابر چاهڻ وارو لاڙو جنم وٺڻ لڳو. جنهن ڪري مرد تـوڙي عورتون پاڻ ڪي هڪ ٻئي جو ساٿي ۽ مددگار سمجهڻ لڳا. اهڙي قسم جي تبديليءَ بابت ڏان بارنٽ لکي ٿو ”آزاد علائقن ۾ ’ايم بي ايل اي‘ جي ڪميٽي وارن بورچي خانـن ۾ ڪـاڏو پچائـڻ وارو ڪم گهڻو ڪري مردن تي رکيل هوندو هو. حالانڪ ملڪي رواج موجب ماني پچائڻ جو ڪم مرد ڪونہ ڪندا هئا.“ ”ايم پي ايل اي“ عورتن تي مردن هٿان ٿيندڙ ظلم کي ختم ڪرائي، مردن ۽ عورتن وچ ۾ برابريءَ جي بنياد تي هڪ جهڙائي وارا تعلقات پيدا ڪرڻ بـابت ڪيترائي عملي قـدم کنيا. تـن منجهان هڪڙو هي بہ هيو تہ هر ڪنهن ڪارڪن، لاءِ هڪ کان وڌيڪ شادي ڪرڻ تي پابندي لڳائي ويئي.

اهـڙي قسم جـي ماحول پيدا ٿيڻ سبب عـورتون سياسي معاملن ۾ ايترو تہ اڳتي وڌي آيون، جو انقلابي فوج جڏهن بہ ڪو علائقو پورچوگيزن کان آزاد ڪرائيندي هئي تہ انقلابي ڪاميٽيءَ تيار ڪرڻ وقت عورتن جي پڻ هڪ ميمبرياڻي رکي ويندي هئي. انگولا جي عورتن ملڪ جي آزاديءَ واري عمل دوران مسلح جدوجهد، دشمن جي ڳولا، رابطي واري ڪم کان سواءِ سياسي معاملي ۾ پـڻ اهـم خـدمتون سر انـجـام ڏنيون. انهن

جدوجهد دوران ماڻهن کي زراعت جا جديد طريقا ۽ صفائيءَ جا بنيادي اصول سيکاريا. انهن پڻ عورتن کي سياسي ۽ فوجي ليڊر بڻجڻ جي سکيا ڏني.

جنوري ١٩٦٨ع ۾ ”کابينده“ وارن اترين علائقن ۾ ”ايم پي ايل اي“ جي ڪانفرنس ۾ انقلابي پارٽي ناهڻ بابت زوردار بحث ٿيو. جنهن ۾ ڪجهه پڻ انقلابي سفارشن سان گڏو گڏ اها پڻ سفارش ڪئي ويئي ته ڪارڪنن جي نظرياتي تعليم لاءِ مختلف جاين تي اسڪول قائم ڪيا وڃن. ان سلسلي ۾ آگسٽ ١٩٦٨ع ۾ اوڀر وارن علائقن جي ڪانفرنس ۾ پڻ مٿين سفارش جي زوردار پٺڀرائي ڪئي ويئي. اهڙي ريت ”ايم پي ايل اي“ هرهنڌ انقلابي تعليم لاءِ (سي- آءِ- آر) نالي سان مرڪز قائم ڪيا. جن ۾ بنيادي تعليم سان گڏوگڏ انگولا جي سماج ۽ ٻي دنيا جي صورتحال کي سمجهڻ لاءِ انقلابي تعليم ڏيڻ شروع ڪئي ويئي. انهن اسڪولن ۾ نوجوانن ۽ پوڙهن سان گڏوگڏ عورتن به ڀرپور حصو ورتو.“

لوئيسه انگلز ”او ايم اي“ جي اڳواڻ برازيل ۾ عورتن جي تنظيم وارو ڪم ڪرڻ کان اڳ اوڀاريئن محاذ تي ڪيتري وقت تائين گوريلا اڳواڻ رهي.

پاڏولينه کي جنهن ١٩٦٨ع ۾ ”ايم پي ايل اي“ جي اوڀارئين محاذ ۾ شموليت خاطر پنهنجي مڙس ۽ ڇهن ٻارن سان گڏ هڪ ننڍي ٻيڙيءَ ۾ ”زمنيري“ نالي درياهه پار ڪيو. پرتگالي هيلي ڪاپٽرن ۽ بمبارن جي

ڳولا ڦولا ڪندڙ اکين ڪان بچڻ لاءِ هڪ وڻ ڪان ٻئي وڻ تائين لڪندي ڀڄڻ واري عمل ۾ هن وڏو ڪمال ڪيو هو. ان انقلابي عورت پنهنجي عمل جي روشنيءَ ۾ ڪجهه اهڙا تجربا بيان ڪيا، جيڪي آفاقي قسم جا آهن. جن منجهان دنيا جي هرڪا تحريڪ هڪ جيترو فيض حاصل ڪري سگهي ٿي- هوءَ بيان ڪري ٿي ته ”اسين ان جنگي حالت ۾ ٻن راتين ڪان وڌيڪ نه ستاسين. اسان جي ڪمانڊر سدائين اڳتي وڌڻ جي هدايت ڪئي. هو وڌيڪ لکي ٿي ته ”پرتگالي اسان جي سفر واري رستي ۾ پناهه گاهون ڏاهي، انهن ۾ ڪاڏي جون شيون رکي اسان کي ڦاسائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا، پر اسان کي خبر هئي ته اهي اسان جي تاڙ ۾ ويٺا آهن. اسين خواهه ڪيترا به بکايل هوندا هئاسين، لالچ ۾ نه ايندا هئاسين ۽ ڪاڏي کي هٿ نه لائيندا هئاسين ۽ سنڌن چار ڪان بچندي جهڙن ۾ لڪي ويندا هئاسين.“ (۱)

پرتگال ۾ ۲۵ اپريل ۱۹۷۴ع واري بغاوت ڪانپوءِ هزارين عورتن ”ايف- اي- پي- ايل- اي“ کي پنهنجون رضاڪارانه خدمتون پيش ڪيون. انهن شامل ٿيل عورتن کي پهريان عام رواجي فوجي تربيت ڏني ويئي، پر پوءِ کين توب خاني ۽ ٽينڪ شڪن بزوڪا لاءِ وڌيڪ ٽيڪنيڪي ۽ پيچيده تربيت پڻ ڏياري ويئي.

---

(۱) عورت اور جدوجهد آزادي ص ۱۰

آزاديءَ لاءِ ٻي جنگ ١٩٧٥ع جي بهار ۽ خزان واري موسم ۾ شروع ٿي. جنهن ۾ جنگ جي سمورن محاذن تي ”ايف. اي. پي. ايل. اي“ (ايم. پي. ايل. اي جو فوجي شعبو) جا عورتن وارا فوجي دستا پڻ موجود هئا، جيڪي نوجوان ڇوڪرين تي مشتمل هئا.

”ايف. اي. پي. ايل“ سان گڏوگڏ عورتن عوامي مليشا (عوامي دفاع جي تنظيم) ۾ پڻ حصو ورتو. انهن مردن سان گڏجي فوجي تربيت حاصل ڪئي، پوءِ فيڪٽرين ۽ آفيسن ٻاهران باقاعدي حفاظتي جوابداريون سنڀاليون. ٻئي عوامي جنگ سبب سامراج طرفان ڀريان پنهنجي دلالن جي تعاون سان عبوري حڪومت ٺهرائي. جنهن تي ”يو. پي. اي“ ۽ يونيٽا جهڙين قوم دشمن ۽ ديسي دلال تنظيمن طرفان آگسٽ ١٩٧٥ع ۾ حملو ڪرائي، عبوري حڪومت جو خاتمو آندو هو. جنهن تي انقلابين ٻيهر جنگ آزاديءَ کي تيز ڪري ڇڏيو. آخرڪار سيپٽمبر جي آخري ۾ ڇڙتي جنگ سبب سامراجين کي انگولا جي عوام اڳيان گوڏا کوڙڻا پيا ۽ انگولا کي مڪمل طرح آزادي نصيب ٿي. ●

بنگلاديش جي عورت

بنگال جي عورت جي آزاديءَ جو داستان دنيا جي ٻين ملڪن جي داستانن کان بلڪل جداگانه حيثيت رکي ٿو. ١٩٣٠ع ۾ انگريزن خلاف هن ملڪ اندر نهايت سخت گوريلا ڪارروايون شروع ٿيون، جن ۾ بنگال جي نياڻين "ڪلپنادت" "چڪرورتي" ۽ "پريتي" ڀرپور حصو ورتو. انهن نه رڳو انقلابي دستن جي مدد ڪئي، پر پاڻ به عملي ميدان ۾ آيون ۽ ڪيترين جاين تي دوبدو جهڙپن ۾ حصو ورتائون. اهو سلسلو ١٩٣٧ع ۾ ڪانگريس وزارت جي وجود ۾ اچڻ تائين قائم رهيو. ١٩٤١ع جي آخر ۾ جڏهن بنگال جي چٽگانگ واري حصي تي جپانين جي حملي جو خطرو نظر اچڻ لڳو تڏهن اتان جي عورتن ذاتي بچاءَ لاءِ خاص انجمنون قائم ڪيون ۽ جپانين خلاف پروپيگنڊا واري ڪم کي تيز ڪيو" (١)

ورهاڱي تيڻ تائين سماجي طور تي بنگالي عورت ڪافي اڳتي وڌي آئي. دريائي ملڪ هئڻ ڪري عورت مرد کي پاڻيءَ وارن ڪمن، جهڙوڪ: ٻيڙيون ڏڪڻ ۽ مڇيون مارڻ واري ڪم ۾ مردن جي مدد ڪنديون

---

(١) ڪلپنات، چٽگاڙون کي انقلابي، مترجم رضيه سجاد ظهير لاهور: مڪتبه جاويد، ١٩٧٦ع ص ١٣٢

هيون. پوک ڪندڙ هارين سان گڏ ڪين هاريءَ ۾ هٿ ونڊائيندڙيون هيون، پورهيو ڪندڙ پورهيتن سان گڏ پورهيو ڪنديون هيون، پر پوءِ به ڪين سک جو ٽڪر پور ڪونه ملي سگهندو هيو. سونار بنگال جنهن مان سڻي، ڪاٺ، چانهه، مڇي ۽ ٻيون شيون حاڪمن کي ججهي تعداد ۾ حاصل ٿينديون هيون، جن جي ٻاهرين واپار منجهان لکن جو ناڻو ڪمايو ويندو هو، پر پوءِ به بنگال جي مردن سان گڏوگڏ عورت ته ويتر هر روز وڌيڪ ڏتڙبي پئي ويئي. بنگال جو سفر ڪندڙ سنڌي سپا ۾ محترم الطاف شيخ پنهنجي ڪتاب ”سمونڊ جي ساڻيهه“ ۾ لکيو آهي ته ”بنگال ۾ بک ۽ بيروزگاري ايتري ته گهر ڪري ويئي هئي، جو نوجوان ڇوڪريون پنهنجو پاڻ کي ٻن ڏن رپين تي هڪ رات لاءِ نيلام ڪرڻ تي جلد آماده ٿي وينديون هيون. اڪثر عورتن جو ٻاهران ايندڙ سياحن کان پنهنجي يا رات جي رونق بنجي پيٽ پالڻ سان گذارو ٿيندو هيو.“

ورهاڱي ٿيڻ کان پوءِ هن ملڪ جي عوام کي جيڪي اميدون هيون، سي مٽيءَ ۾ ملي چڪيون هيون، جنهن ڪري هتان جو انگ اگهاڙو، ڪارڙو ڪوجهڙو عوام قومي مسئلن ڪارڻ اٿي کڙو ٿيو. ڪيترائي ننڍا وڏا واقعا ٿيا، تن کان پوءِ وچي ڪجهه ڳالهيون مڃرائي سگهيا. عوامي ليگ جي وجود ۾ اچڻ کان پوءِ هتان جي عوام پارلياماني طريقي سان ڄڻا حقن وٺڻ جي

ڪوشش ڪئي، تنهن ۾ اتان جي عورت مردن جو ڀرپور ساٿ ڏنو. اهو سلسلو ان وقت تائين هلندو رهيو، جو وقت جي حاڪم ٽولي عوامي آواز کان لاچار ٿي، ملڪ ۾ عام چونڊون ڪرائڻ جو اعلان ڪيو. چونڊن واري پروگرام ۾ هتان جي عوام کي پنهنجي قسمت جي فيصلي ڪرڻ جو پهريون ۽ آخري موقعو مليو. جيڪو هنن ماڻهن ۾ ڪنهن به قيمت تي هٿان وڃائڻ نه پئي چاهيو. سندن ان قومي وجود جي بحاليءَ واري جنگ ۾ بنگالي عورت سندن ڀرپور ساٿ ڏنو، جنهن جي نتيجي ۾ عوامي ليگ کي ڀرپور ڪاميابي نصيب ٿي. ڪاميابي به اهڙي جو ملڪ اندر مجموعي طور واضح اڪثريت حاصل ڪري ورتائين.

هتي هڪ ڳالهه جي وضاحت ڪرڻ ضروري ٿو سمجهان ته ملڪ جو ورهاڱو مذهب جي نالي ۾ ڪرايو ويو هو. انڪري حاڪم ٽرين طرفان بعد ۾ ٿيندڙ هر ڪارروائي لاءِ مذهب کان ئي مدد ورتي ويئي. انڪري مذهبي پرچار جي ڪري جاگيردارانه سماج وارن طور طريقن ۽ رسم رواج کي هٿي پئي ملي. جنهن ساڻ هتان جي عورت جا اڳ ئي مشرقي تهذيب سان لاڳاپيل هئي، سا اهڙي پرچار جي اثر هيٺ، ڪنهن به ڪليل محاذ تي عملي حصو نه وٺي سگهي.

پر پوءِ اليڪشن ۾ واضح سوڀ حاصل ڪرڻ کان بعد جڏهن هتان جي عام راءِ کي نظرانداز ڪيو ويو

۽ ڪين جبرن هٿ هيٺ رکڻ جي ڪوشش ڪئي ويئي، جنهن جي نتيجي ۾ مسڪين ماڻهو ميدان ۾ نڪري آيا. تڏهن سمورا مشرقي آداب ۽ مذهبي فرمان هتان جي عورت لاءِ ختم ٿي ويا.

جهڙوڪ فرمان الاهيءَ موجب نڪاح ۾ آيل عورت کان سواءِ ٻيون سڀ اوهان جون ڀينر آهن. عورتن کي برابريءَ جا حق ڏيو ۽ سندن عزت ڪريو يا مشرقي آداب موجب هڪ با اصول ۽ بلند اخلاق انسان کي عورت تي هٿ نه کڻڻ گهرجي. عورت ستن قرآنن جي برابر آهي وغيره وغيره- ڏارين ڀاران بنگال ۾ جنهن نموني جي ڪارروائي ڪئي ويئي، سا اوچتي ته ڪانه هئي، پر پوءِ اتان جي مخصوص حالتن جي مدنظر اتان جي عورت ان عمل ڪارڻ ذهني طور تيار ڪانه هئي. ائين ڪٿي چئجي ته سنڌ جي اڪثر عورتن وانگر سندن خيال ۾ به اها ڳالهه ڪانه هئي ته ڪو ديندارن ڀائرن وٽان اهڙو به دان ملي سگهي ٿو.

حاڪم ٽولن ۲۵- مارچ ۱۹۷۱ع تي سوچيل سمجهيل منصوبي تحت بنگالين کي ختم ڪرڻ لاءِ سندن صدارتي شهر کان فوجي ڪارروائي جي شروعات ڪئي. پهرين ڏي ڏينهن شهر ۾ ڀرپور قتل عام ڪيو ويو، شهر جي گهٽين ۾ رت جون نديون وهي هليون. ان ڏي ڏينهن سندن قومي اڳواڻ کي گرفتار ڪيو ويو- سندن روح روان کي ان ڳالهه جا اڳ ڏي پرون پئجي

ويا هئا، تنهن کري ساڳي ئي ڏينهن گرفتاريءَ کان
ڪجهه وقت اڳ، هن پنهنجي گهر ڀاهران گڏ ٿيل ميڙ
۾ تقرير ڪندي چيو ”مهان قربانيءَ جو وقت اچي ويو
آهي. ٢٧- مارچ تي مان توهان کي نئون سنديش ڏيندس،
پر جي مان ڪن سببن ڪري جنتا جي سامهون نه اچي
سگهان ته سونار بنگلا جو سپنو ساڪار بنائڻ لاءِ، اسان
جي جدوجهد طوفان جو روپ وٺي، سڄي ديس ۾ پکڙجي
وڃڻ گهرجي“. (١)

ان ڏينهن کان پوءِ هن ملڪ جي ماڻهن خاص طور
تي عورتن سان جو ڪجهه وهيو واپريو، تنهن چنگيز خان
۽ هلاڪوءَ جي ياد تازي ڪرائي ڇڏي. ڪار روائي
شروع ٿيڻ کان پوءِ عورتن سان انسانيت کان ڪريل
اڦوبتون ڪيون ويون، ڪين زوريءَ گهرن مان ڪڍي
سندن لڄ لٽي ويئي. ايتري قدر جو نابالغ ڇوڪرين
کي پڻ هوس جو شڪار بنايو ويندو هو. ننڍن ننڍن
نينگرين جي ٽولن جي صورت ۾ گڏجي عصمت دري
ڪئي ويندي هئي تنهن بعد ڪين شرمناڪ طريقي سان
قتل ڪيو ويندو هو. ڀيرن ۽ پاڙن اڳيان عورتن جي
بي حرمتي ڪري، پوءِ ڪين موت جي منهن ۾ ڏنو
ويندو هو.

---

(١) هروائي، حشمت، پاڪستان ڪالهه ۽ اڄ. احمد آباد:
سنڌو پبليڪيشن. ١٩٧٣ع ص. ١٤٠

هڪڙو پادريءَ جان هيسٽنگون جيڪو بنگال ۾ ويهه سال رهيو هو. هن جو چوڻ آهي ته ”مون کي پڪ آهي ته سپاهين ننڍڙن ٻارن کي هوا ۾ اڇلائي سنگينن ۾ ڏنو آهي ۽ ڇوڪرين سان بار بار زنا ڪري ڪين ڏنگن جي وچ ۾ سنگينون ٽنبيون آهن“. (۱)

اهڙين ڪاروائين لاءِ اڪسائڻ جي سلسلي ۾ ان وقت بنگال اندر فوج جي اڳواڻي ڪندڙ جنرل نيازيءَ جون هيٺيون هدايتون شرمناڪ حد تائين قابل مذمت آهن. هو ان ڳالهه جو برملا اظهار ڪندو هو ته ”اوڀر پاڪستان کي پاڪستان بنائڻ لاءِ اسان کي، هتي پنهنجو پورو نسل پيدا ڪرڻو پوندو. جنهن ۾ اوڀر بنگال جي هندن بجاءِ، اوڀر اولهه پاڪستان جي مسلمانن جو خون شامل هجي. هتان جي سر زمين وانگر، هتان جون عورتون به ڏاڍيون زرخيز آهن، اسان ڪوشش ڪيون ته هتي جلدئي اهڙو فصل پوکي سگهون ٿا، جيڪي خالص پاڪستاني هجن. پوءِ ڪڏهن به اوڀر پاڪستان جي علحدگيءَ جو سوال پيدا ڪونه ٿيندو.“ جنرل صاحب پنهنجي گهربل مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ فوج ۾ جيڪو رجحان پيدا ڪيو، تنهن جي ڪجهه، جهلڪ بنگلا ديش جي زوري

---

(۱) پليجو، رسول بخش، جيڪي بنگال سان ٿيو -حيدرآباد: سنڌي عوامي ڪتاب گهر- سن ۱۹۷۳ع ص ۸۹.

زنا The Rape of Bangladesh منجهان ملي ٿي.
مصنف جي لکت موجب ”جنرل نيازي الشمس ۽ البدر جي رضاڪارن کي بنگالي عورتن جي عزت لٽڻ لاءِ اشتعال ڏياريندو هو. صبح جو سويري، جڏهن به ڪو رضاڪار سندس اڳيان ايندو هو ته ان کان سڀ کان پهريون سوال ڪيو ويندو هو ته ”رات ڪجهه ڪر هليو“.
نوجوان ڪنڌ جهڪائي چوندو هو ”ها سائين“.
”گهڻا پچ پو ڪيئي“ جنرل صاحب چوندو هو.
”سر صرف ٽي“ نوجوان شرمائيندي وراڻيندو هو.
اهڙي جواب ٻڌڻ تي ڪاوڙ وچان جنرل صاحب کيس چوندو هو ”ڪدڙا“. ائين چوڻ کانپوءِ فخريہ انداز ۾ چوندو هو ”منهنجو اچوڪو اسڪور ڇهه آهي“.
فوجين جي اهڙين ڪاروائين بنگال جي نياڻين کي ڇريو ڪري ڇڏيو ۽ هو خودڪشي ڪرڻ لاءِ مجبور ٿي پيون. اهڙي هڪ واردات جو ذڪر ڪندي هڪ بنگالي اديب لکي ٿو ”منهنجي پاڙي ۾ هڪ ڇوڪري جڏهن عزت لٽائڻ کانپوءِ ڪيترن ڏينهن بعد گهر واپس پهتي، تڏهن هو اڌ اگهاڙي ۽ ڇري هئي، ان ئي ڏينهن منهنجي پاڙي ۾ ڇهن نوجوان ڇوڪرين خودڪشي ڪئي هئي. فوجين جي اهڙين ڪاروائين کان اتان جا استاد، وڪيل، صحافي، فنڪار ۽ دانشور پڻ محفوظ نہ هئا. ١٤ ۽ ١٥ ڊسمبر ١٩٧١ع واري رات چٽگانگ ڊاڪا ۽ کلنا ۾ جن اديائي ستو ً کان به وڌيڪ اهڙي

قسم جي ماڻهن کي ڪُٺو ويو، تن ۾ ڍاڪا جي هڪ هفتيوار اخبار جي ايڊيٽر ”سلينا پروين“ پڻ شامل هئي، جيڪا هڪ معصوم ٻار جي ماءُ پڻ هئي. رات جي اونداهيءَ ۾ سنڌس گهر ۾ داخل ٿي، هو ڪيس گهليندا ٻاهر ڪڍي ويا، ماءُ سان ٻار جي ڇڄڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ تي، ان کي لتون هنيون، فرش تي ڪيرائي، گهر جو سامان لٽي ڪانپوءِ، هو در بند ڪري هليا ويا ۽ پوءِ ”سلينا“ جي عزت لٽڻ بعد کيس قتل ڪيو ويو. سنڌس مليل لاش منجهان معلوم پئي ٿيو ته قتل ڪرڻ کان پهريان کيس عذاب ڏنا ويا هئا، سنڌس اکين ۽ ڪنن ڏوڙي پيٽ ۾ سنگينون هنيون ويون هيون. سنڌس لاش ڍاڪا پرسان سرن جي هڪ ڀٽي هيٺان ٻين ڪيترن محب وطن اديبن ۽ دانشورنءَ جي لاشن سان گڏ مليو هو. سنڌن اهڙين وحشيانه ڪاروائين جي خوف کان جڏهن ماڻهو گهر ڇڏي، ڪن ڳجهين پناهه گاهن ۾ لڪي لڳا، تڏهن انهن عيش عشرت ڪرڻ ۽ کين بي درديءَ سان مارڻ واري راند منجهان لطف وٺڻ خاطر ماڻهن کي هٿ ڪرڻ جا ٻه عجيب طريقا استعمال ڪيا.

۱- سنڌن طرفان ڪجهه گرفتار ٿيل مرد ۽ عورتن کان آزاديءَ جا نعرا هڻايا ويندا هئا ۽ واسطي وارن ماڻهن کي سڏ ڪرايا ويندا هئا. پنهنجن جي آواز تي گولين جا هيسيل ۽ ماريل ماڻهو جيئن ئي ٻاهر نڪرندا هئا، تيئن کين گرفتار ڪري عذاب ڏنا ويندا هئا.

۲. دوڪو ڏيئي، سڪ جو ساهہ ڪڻڻ جي بهاني عام معافيءَ جو اعلان ڪيو ويندو هو ۽ پوءِ جيئن ئي ماڻهو گهرن ڏانهن ورندا هئا، تہ کين گرفتار ڪيو ويندو هو. ”گووند“ نالي هڪ هندو، جنهن اهڙي عام معافي واري خوشخبري ٻڌي، سو پنهنجي ٻن نينگرين کي ساڻ ڪري پنهنجي گهر ڏانهن واپس وريو. هو خوني ماحول ۾ رت ۾ ڳاڙهي ڌرتي لتاڙيندو، جڏهن پنهنجي گهر ويجهو پهتو، تڏهن اوچتو سپاهين کيس جهلي ورتو ۽ پوءِ هن جي سامهون سندس ٻنهي ڌيئرن جي لڄ لٽي وئي بار بار ـ ڪيئي بار. (۱)

فوجن جي اهڙين درندگيءَ وارين ڪاروائين، اتان جي عورتن جي دل ۾ اهو احساس پيدا ڪيو تہ هو ڇوٽڪاري واري جنگ ۾ وڌيڪ گرم جوشيءَ سان ڀرو وٺن. اهڙي ريت هندستاني صحافي خشونت سنگهہ جنهن جنگ دوران اتان جي مختلف علائقن جو دورو ڪيو هو ان جي بيان موجب ”بنگال جي آزاديءَ لاءِ وڙهندڙ فوج ”مڪتي باهمي“ جنهن کي اڳتي هلي ”عوامي فوج آزادي“ ۾ تبديل ڪيو ويو هو، تنهن جي هڪ لک پنجاهہ هزار فوج ۾ مردن سان گڏ عورتون پڻ شامل ٿي ويون“. (۲) بنگال جي انهن

---

(۱) پليجو، رسول بخش، جيڪي بنگال سان ٿيو. ص ۱۹.
(۲) خشونت سنگهہ. اڇهي لوگ، ٻري لوگ لاهور: مڪتبہ سعر و ادب؟ ص ۲۳.

ڪارڙين ڪوجهڙين عورتن آزاديءَ واريءَ جنگ ۾ سوڀارو ٿيڻ لاءِ مردن سان گڏجي جدوجهد ۾ حصو ورتو، هڪ جاءِ کان ٻي جاءِ تائين بارود ۽ ننڍا ننڍا هٿيار پهچائڻ ۾ مدد ڪئي، نه رڳو ايترو پر ڪن اهم ڀرين ڪارروائين ۾ پڻ ڀرو ورتو. گهرن اندر ننڍا ننڍا بم تيار ڪرڻ جي سلسلي ۾ وڏي همت جو مظاهرو ڪيو. يونيورسٽين ۽ ڪاليجن سان واسطو رکندڙ پڙهيل ڇوڪرين جلسن جلوسن رستي آزاديءَ واري جنگ ۾ ڀرو ورتو. ان جدوجهد دوران بنگالي عورت مٿان هر اها آفت ڪري، جا غلاميءَ واري چڪيءَ ۾ پيڙجندڙ هر عورت مٿان ڪرندي آئي آهي.

عورتن مٿان حملا ڪري حوس جو شڪار بڻائيندڙ درندن طرفان قتل و غارت جي هيٺين طريقي منجهان سندن مڪروهه ارادن جي وڏيڪ نشاندهي ٿئي ٿي. هلندڙ ڪارروائي دوران حاڪمن طرفان حڪم جاري ڪيو ويو ته ”جيڪڏهن ڪٿي به رستي ۾ ڪا رڪاوٽ ڪڙي ڪئي ويئي يا ڪنهن پل کي اڏايو يا نقصان رسايو ويو ته انهيءَ هنڌ کان ٻه سؤ گزن جي دائري ۾ جيڪي به گهر هوندا، سيءَ زمين دوز ڪيا ويندا ۽ انهن جي رهاڪن کي گرفتار ڪيو ويندو“ ان نموني جن مردن، عورتن، ٻارن ۽ ٻين کي گرفتار ڪيو ويئي ويو، تن سان ڇا ٿيئي ويو واپريو، تنهن لاءِ ان خوني معرڪي منجهان بچي نڪتل هڪ عورت بيان ڪري

ٿي ته ”سپاهين سندس اکين آڏو ٻهريان هن جا ٻار ماريا ۽ سندس مٿان گوليون هلايون، ان وقت هڪ ٽيج ٻياڪ ٻار هن پنهنجي سيني سان لڳائي رکيو هو، گولي هن جي معصوم جي پٺيءَ مان پار ٿيندي، هن جي ٻانهن مان لنگهي ويئي. تنهن بعد هوءَ بي هوش ٿي ويئي، جڏهن هوش ۾ آئي، تڏهن پاڻ کي رت ۾ ٻڏل ڪيترن ئي لاشن وچ ۾ ڏٺائين.“ (١)

هڪ ٻي حامله عورت کي جان بچائڻ خاطر لڪندي، سٿر ۾ گولي لڳي ويئي ۽ سندس هڪ ٽنگ بيڪار ٿي پئي، ان حالت ۾ هن سارين جي ٻوڪ ۾ وقت ڪان اڳ ٻار ڄڻيون ۽ پوءِ سامت ۾ اچڻ بعد هڪ هٿ سان ٻار کي سيني سان لڳائي رکيائين ۽ ٻئي هٿ سان ڪر ڪنا ٿيل سٿر کي ٽيڪ ڏيئي، پناهه واري جاءِ تي پهتي.

بنگال ۾ جڏهن فوجي ڪارروائي تيز ٿي ويئي ۽ هر ماڻهو گوليءَ جو شڪار ٿيو پئي، تڏهن ڪن ماڻهن اهو خيال ڪيو ته ان ڪان بچڻ لاءِ وڏن وڏن آفيسرن سان چاڻ سڃاڻ ڪجي ۽ گهر جي عورتن کي سندن عيش پرست هٿن ۾ ڏيئي جان بچائجي اهڙي هڪڙي گهراڻي سان فوج جي هڪ اعليٰ آفيسر صديق سالڪ

(١) ٻاليجو رسول بخش ايضاً ص ٨٦

ڪي پڻ واقف ڪرايو ويو. گهر جو مالڪ ڪيس گهر وٺي ويو. جتي سندس نوجوان زال سالڪ صاحب جي آجيان ڪئي. ڊرائنگ روم ۾ سندس خاطر ڪئي ويئي. ڪجهه دير ڪانپوءِ گهر مالڪ انٽر ڪانٽيننٽل هوٽل منجهان ڪنهن مهمان کي وٺي اچڻ جي بهاني زال کي فوجي آفيسر سان اڪيلو ڇڏي پاڻ هليو ويو. اهڙي افراتفريءَ واري صورتحال جنهن ۾ هرڪو جان بخشيءَ لاءِ آتو هئو، اهڙي ماحول ۾ ان گهر مالڪ جي زال جنهن همت سان فوجي آفيسر سان ڳالهايو. سا ڳالهه هر محب وطن لاءِ مثالي حيثيت رکي ٿي. صديق سالڪ پاڻ لکي ٿو. ”مون سوچيو ته ڇو نه مٿيون مٿيون ڳالهيون ڪري وٺجن، انڪري مون ڳالهه ٻولهه جي شروعات ۾ معذرت ڪندي چيو ”مونکي افسوس آهي جو ڪالهه رات اوهان جي پاڙي ۾ ....“ ان چاقوءَ وانگر منهنجي ڳالهه ڪٽيندي چيو ”لا تعداد عورتن تي مجرمانه حملو ڪرڻ ذاتي ملڪيت کي بيدرديءَ سان تباهه ڪرڻ ڪانپوءِ، هاڻ اوهانجو افسوس وارو احساس جاڳيو آهي“ مون ڪجهه چوڻ جي ڪوشش ڪئي پر هوءَ طوفان وانگر چوندي ويئي ”توهانکي پنهنجي ڪارگذارين تي شرم اچڻ گهرجي. مونکي خاڪيءَورديءَ جي هڪڙي ٽڪر کان نفرت آهي، وحشت پڻ هر فوجيءَ جي منهن مان ظاهر آهي

گذريل رات منهنجي پيءُ جي گهر ۾ گهڙي هر شيءِ تهس نهس ڪري ڇڏي." (١)

حق ۽ ناحق جي ان ڪارروائي ۾ هڪ اندازي موجب اٽڪل ٻه لک عورتن سان زوري زنا ڪئي ويئي. اهي صرف انهن عورتن جا انگ اکر آهن، جي زنده بچي ويون. نه ته حقيقت ۾ اهو تعداد اڃان ٻه وڏيڪ هوندو. ڇاڪاڻ ته ڪيتريون ڇوڪريون ماريون به ويون- جيڪي زنده بچي ويون، تن کي مسلمانن واري رسم موجب پليت (ڪاري) ٿيل سمجهي ڌڪاريو پئي ويو. حالانڪ انهن معصوم نياڻين جو ته ڪوبه قصور ئي ڪونه هيو. انهن سان ته زور زبردستي ڪئي ويئي هئي،

ان مسئلي کي منهن ڏيڻ لاءِ عورتن پنهنجي ايسوسيئيشن تيار ڪري پنهنجي مظلوم هئڻ جا ثبوت ڏيڻ شروع ڪيا ۽ نفرت ڪندڙ مردن کني اهو احساس ڏيارڻ جي ڪوشش ڪيائون ته هي سڀ ڪجهه قومي ننگ ۽ ناموس جي ڪري ٿيو آهي، ان ڪري اسين بي قصور آهيون. هنن نئين سرڪار کي پڻ اهڙيون اپليون ڪيون، جنهن عوام منجهان اهو رجحان ختم

---

(١) سالک صديق ميں نے ڈاکا ڈوبتے ديکھا. لاهور- قومی پبلشر ١٩٨١ع ص ١٠٣-١٠٤

ڪرائڻ لاءِ سرڪاري طور تي ظاهر ڪيو ته ”اهي ظلم جون شڪار ٿيل عورتون آهن، سندن درجو قومي سورمين وارو آهي تنهنڪري، انهن کي پنهنجو بنائڻ اوهانجو قومي فرض آهي.●

چين جـي عورت

آفيم جي نشي ۾ الوٽ چيني قوم، جنهن آفيم جي آسري تي قومي وجود کي وساري ڇڏيو هو. سنڌس جياپي جو سهارو ٿي آفيم بڻجي چڪو هو. ايتري قدر جو قومي وجود جي جنگ ڪنڌڻ درد مندن کي پهريان ڪيئي حملا چين ڏانهن ايندڙ آفيم جي جهازن تي ٿي ڪرڻا پيا، جنهن ڪري تاريخ ۾ انهن جنگين جو نالو ئي آفيم واريون جنگيون پئجي ويو. چين تي ڪيئي صديون اڳ کان 'مِنگ' ۽ پوءِ 'منچو' خاندان جون بادشاهتون هلنديون پئي آيون. انهيءَ بادشاهت واري دور ۾ ئي يورپي قومن آهستي آهستي ڪري چين اندر پنهنجا خوني چنبا ڦهلائڻ شروع ڪيا. پهريان پرتگالي پوءِ اسپيني آيا، جن مقامي ماڻهن کي تماڪ ۽ آفيم جو موالي ڪري نهوڙي وڌو، ملڪ کي پنهنجي اثر هيٺ رکڻ لاءِ قتل ۽ غارت گري جي شروع ڪرائي. پوءِ ڊچ آيا جن پڻ ساڳيو ڪاروبار جاري رکيو. ارڙهين صديءَ ۾ انگريزن هندستان جي ڪجهه حصن تي قبضو ڪري ورتو ته ڪين چيني واپار کي قبضي هيٺ رکڻ ۾ آسانيءَ ٿي پيئي ۽ آفيم جي واپار کي انگريزن پنهنجي هٿ هيٺ ڪري ورتو. مقامي حڪومت ان کي غير قانوني قرار ڏيئي ڪاروبار کي بند ڪرڻ

چاهيو ته انگريزن چوريءَ اهو واپار ڪرڻ شروع ڪيو جنهن تان ”آفيم واريون جنگيون وڙهيون ويون. انهن جنگي ڪاروائين ۾ آمريڪا پڻ برطانيه جي مدد ڪئي، جنهن ڪري ننانڪن معاهدو عمل ۾ آيو ۽ هانگ ڪانگ وارو علائقو انگريزن جي قبضي هيٺ اچي ويو ان موقعي تي انگريزن معاهدو ڪري، چيني قومي خود مختياريءَ کي پيريون ڏڪ هنيون. آهستي آهستي انگريز وڏيڪ فائدا حاصل ڪندا ويا. جن تي لالچي آمريڪا پڻ اڳتي قدم وڌايو ۽ ١٨٤٤ع ۾ آمريڪا اهڙي حڪومت قائم ڪري ورتي. اهڙن وڏندڙ سامراجي اثرن ڪري مقامي ماڻهن ۾ ڌارين خلاف لهر شروع ٿي ويئي. ڪيترين ئي جاين تي جهڙپون پڻ ٿيون، پر مضبوط طاقت نه هئڻ ڪري انهن سان ڪارگر نتيجو نڪري نه سگهيو. ان دور جي بغاوتن مان ١٨٥٠ع تائي پنگ بغاوت وڌيڪ مشهور آهي، جنهن سان ١٨٥٣ع ۾ لانڪن تي قبضو ڪيو ويو ۽ نئين حڪومت وجود ۾ آئي.

نئين سرڪار عمل ۾ اچڻ سان پهرين ڪيترن ئي ڪارگر ڪمن سان گڏوگڏ عورتن ۾ شعور ۽ ساڃاهه آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. پراڻن جاگيردارانه دور جي رسمن ۽ رواجن کي ختم ڪيو ويو ۽ ننڍي پيماني تي عورتن جي فوج تيار ڪئي ويئي اها سرڪار گهڻو وقت هلي ڪانه سگهي. چاڪاڻ جو وطن پرستي واري

خطري جي مدي نظر برطانيه، آمريڪا ۽ فرانس مقامي دلال منچو سرڪار کي مدد ڏيئي انقلابين کي ختم ڪري ۱۸۹۵ع ۾ نانڪن تي مڪمل قبضو ڪري ورتو. تائي پنگ وارو انقلاب تيرهن سال قائم رهيو، ان دوران ڌارين کي مهاڏو ڏيڻ واري انقلابي عمل ۾ عورتن مردن سان شامل ٿي ڀرپور ڀرو ورتو.

مٿي بيان ڪيل سامراجي طاقتن ڦريدان چين کي رڳو تجارتي منڊيءَ طور پئي استعمال ڪيو. ۱۸۸۲ع کان پوءِ انهن نفعي وارن ڪمن ۾ پيسو سيڙائڻ شروع ڪيو. ان خيال کي نظر ۾ رکي ۱۸۹۴ع ۾ جپان فارموسا تي قبضو ڪري ورتو ۽ چين ۾ پنهنجا ڪارخانا قائم ڪرڻ شروع ڪيا. جپان جي ان عمل کان پوءِ ٻين سامراجي ملڪن پڻ چين ۾ اهڙي سيڙپ ڪرڻ لاءِ پنهنجا خوني چنبا پکيڙڻ شروع ڪيا، اهڙي ريت انگريز جرمن، فرانسيسي ۽ جپاني چين جي مختلف علائقن ۽ شهر تي قابض ٿي ويا ۽ مختلف شعبن ۾ سيڙپ ڪرڻ شروع ڪيائون. ان قبضي واري ڊوڙ ۾ اڳتي هلي واپار جي نالي ۾ اڻ سڌي طرح آمريڪا پڻ حصو وٺڻ شروع ڪيو.

مطلب ته ملڪ جو چڻ ته ڪو واهي وارث ڪونه هو، طاقتور قومون سڄي ملڪ کي پنهنجي پنهنجي مرضيءَ موجب ورهائي ويٺيون رهيون هيون، اهڙين حالتن ۾ قومي جاگيردار، ڪمدار، زميندارن ۽ آفيسرن پاڻ ۾ اتحاد ڪري

١٨٩٩ع ۾ ڌارين خلاف "منصف مڪي باز" جي نالي هڪ خفيه جماعت تيار ڪئي، جنهن ملڪ ۾ باغيانه "ڪارروايون شروع ڪري ڏنيون. مڪي بازن ١٩٠٠ع ۾ پيڪن جي غير ملڪي سفارت خاني جو گهيراءُ ڪري جاپاني جرمن سفير کي قتل ڪري ڇڏيو. ان عمل تي سامراجين کي وڏيڪ چڙ لڳي ۽ ان جو بدلو وٺڻ لاءِ انهن پنهنجون گڏيل فوجون هڪ جرمن فوجي آفيسر جي اڳواڻيءَ هيٺ روانيون ڪيون، جن سفارت خاني جو گهيرو ختم ڪرائڻ کانپوءِ شهر ۾ کلي عام قتل ۽ غارت شروع ڪئي. عورتن ۽ ٻارن کي نهايت بيدرديءَ سان ماريو ويو. سامراجين جي ڪٽڻ ڪيل ان ظلم جو اندازو ته ڏهڪاءُ پهچي ويو. جو رڳو هڪ شهر "تنگ چوهي" ۾ ڌارين جهڙن ظالمن کان بچڻ لاءِ ٥٧٠ سئو عورتن خود ڪشي ڪري ڇڏي. ڌارين خلاف وقت به وقت انقلابي ڪارناما ۽ مظاهرا ٿيندا رهندا هئا، جنهن ڪري عوام هر پيري نئين جوش ۽ ولولي سان اڳتي وڌندو هو. ١٩٢٠ع وارا جيڪي مظاهرا ٿيا، تن کانپوءِ ڪجهه پڙهيل ڳڙهيل ڇوڪرين کي منظم ڪري، ملڪ ۾ هڪ اهڙي جماعت کي وجود ۾ آندو ويو، جيڪا چين جي قومي انقلابي تحريڪ ۾ سدائين اڳري رهندي آئي. عورتن جي پيدا ڪيل ان سجاڳيءَ ڪري ١٩٢٣ع ڌاري چين اندر "تحريڪ نسوان" شروع ٿي، جنهن مساوات جو مطالبو ڪيو ۽ شادين وارين ظالمانه رسمن

۽ ٻين خرابين خلاف آواز بلند ڪيو.“ (١)

مختلف ملڪن پاران پنهنجي پنهنجي مفاد خاطر چين جي سر زمين کي والاري قبضي هيٺ ڪرڻ واري پاليسي کي ڏسندي، جپان پنهنجي مضبوط ۽ مستحڪم حاڪميت لاءِ ١٨- سيپٽمبر ١٩٣١ع تي بغير اعلان ڪرڻ جي چين مٿان حملو ڪري ڏنو.

ان حملي بعد ملڪ جي هلندڙ ”ڪومن تانگ“ سرڪار، جنهن جو پڻ انقلابين ڏانهن اڳيون رويو نه رهيو هو. تنهن ڪري جڏهن سامراجين ۽ سندن مقامي دلالن سان وطن دوست انقلابين جو ڪيترن ئي هنڌن تي جهڙپون ٿينديون هيون ته سرڪار پڻ ڌارين جي دلالن جو ڪم ڏيندي هئي.

ان وقت انقلابي پارٽيءَ جيڪي جنگي تربيت واريون ڪئمپون قائم ڪيون هيون. ان ۾ عورتون پڻ شامل ٿي جنگي سکيا وٺنديون هيون. انهن سکيا وٺندڙ عورتن مان ”ليو“ خولان جو نالو مثال طور بيان ڪرڻ جهڙو آهي، جنهن ماڻهن جي مرضيءَ خلاف چوريءَ وڃي انقلابي فوج سان سات ڏنو، سکيا حاصل ڪئي ۽ انقلابي پارٽيءَ ۾ داخل ٿي ويئي. نوجوان ڇوڪريون اڪثر ڪري اعلي ۽ دلپسند شاديءَ جي سلسلي ۾ وڏيڪ سنجيده

(١) سلامت الله، نيا چين، دهلي: انڊين لٽريچر سوسائٽي ١٩٥١ع ص ١٤٦.

ٿينديون آهن، پر هن نوجوان ڇوڪريءَ انقلابي نظريي ۽ عمل خاطر پنهنجي دلپسند مڱيندي کي ڇڏي ڏنو. ڇاڪاڻ جو ان جون ڪارروايون تنظيم جي خلاف سمجهيون وينديون هيون.

خولان جي ڪاروائين جي سلسلي ساهيڙيءَ جي غداريءَ ڪرڻ ڪري، سرڪار کي سڌ پئجي ويئي. جنهن جي نتيجي ۾ کيس گرفتار ڪري سخت تشدد جو نشانو بڻايو ويو، پر هن مخالفن کي ڪائي معلومات نه ڏني. هنن کيس پنهنجي جوانيءَ جي بچاءَ لالچ ڏيئي يا مارڻ جون ڌمڪيون ڏيئي، پنهنجو ڪرڻ پئي گهريو، پر هن بهادر ڇوڪريءَ هر ڀيري کين اهوئي جواب پئي ڏنو ته:

جي لوڻ لڱين لائين، ڇيري ڇيري ڇم،
سون ڪُرَ اڳي نه ڪيئون اهڙو ڪوجهو ڪم،
جان جان دعوى دم، تان ڏان پرت پنهوار سين (شاهه)

ان وقت چيني عورتون ڏينهن جو گهرو ڪم ڪار ڪنديون هيون، رات جو فوجي ڪارناما سر انجام ڏينديون هيون. جپاني سامراج جنهن چين تي مڪمل طور قبضي ڄمائڻ واري خيال سان ڀرپور حملو ڪيو هو، تنهن چيني ماڻهن سان هر هنڌ وڏا ويل وهائڻ شروع ڪيا هئا. ان قتل ۽ غارت واري دور ۾ خطري واري جاءِ کان امن واري مخصوص هنڌ ڏانهن وڃڻ لاءِ انقلابين هجرت ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. اها هجرت (لانگ مارچ) ١٩٣٤ع ۾ شروع ڪئي وئي. جنهن

۾ عورتن به مردن سان گڏ ڀرپور حصو ورتو. ان قافلي ڇهه هزار ميلن جو مفاصلو بنا ڪنهن سواريءَ جي طئه ڪيو. ڪيئي درياءَ پار ڪرڻا پيا، ڪومن تانگ جي فوجن سان ٽڪراءَ کائڻا پيا. ان سفر ۾ ”عورتن جنهن بهادريءَ بردباريءَ ۽ جفاڪشيءَ جو ثبوت ڏنو، تنهن جو مثال دنيا جي تاريخ ۾ نٿو ملي“ (١) ان سفر دوران سواريءَ نه هئڻ ڪري زندگيءَ جي ضرورتن جو سمورو سامان وينڊي ڇاپ خانن تائين عوام کي پنهنجي پٺن تي کڻڻو پيو ۽ ان باربرداريءَ جهڙي ڪم ۾ پڻ عورتن مردن جي مدد ڪئي. ڪيترن عورتن کي مسافريءَ دوران ٻار پيدا ٿي پيا، پر انهن عظيم عورتن ڪمال قربانيءَ جو مثال پيش ڪيو. پنهنجي جگر جي ٽڪرن کي رستي تي ڪنهن غريب پورهيت جي حوالي ڪري پاڻ قافلي سان اڳتي وڌنديون رهيون. انهن عظيم عورتن ۾ مائوزي تنگ جي گهر واري به شامل هئي، جنهن کي ٽيءَ ڄاڻي، جيڪا هڪڙي هاريءَ جي حوالي ڪري پاڻ فوج سان رواني ٿي ويئي. جنهن جي انقلاب مڪمل ٿيڻ کان پوءِ به پيءَ ماءُ کي خبر نه پئجي سگهي. اهڙي ريت چيني عورت انقلابي عمل کي مڪمل ڪرڻ لاءِ ماءُ واري مامتا کي اعليٰ قومي نصب العين مٿان قربان ڪري ڇڏيو.

---

(١) ايضا ص ٦٦

جپانين جي وڌندڙ ظلم ۽ تسلط ڪري ملڪ جي همدرد ماڻهن کي پنهنجو پاڻ ۾ اتحاد پيدا ڪري، ڌارئي سامراج جو مقابلو ڪرڻ جي ضرورت محسوس ٿي. ان ضرورت جي مد نظر چيني ڪميونسٽن پنهنجي پروگرام ۾ بنيادي تبديلي جو اعلان ڪيو ته "هاڻ ننڍن زميندارن گاڏن زمينون نه کسيون وينديون ۽ شخصن کي ذاتي طرح صنعت ۽ تجارت ۾ حصي وٺڻ جي موڪل هوندي." (۱) ان ڪانسواءِ آهو پڻ هڪ طرفو اعلان ڪيو ويو ته اسين ڪومن تانگ جي حڪومت جي سرڪردگيءَ ۾ جپانين سان وڙهڻ لاءِ تيار آهيون. ان وسيع تر قومي اتحاد وارين ڪوششن ۾ بيگم "سن يت سين" جي سرگرديءَ ۾ چيني عورتن ڀرپور حصو ورتو. ان لاءِ ۱۲ آگسٽ ۱۹۳۶ع تي بيگم سن يت سين جي اڳواڻيءَ ۾ ٽي هزار مشهور مرد ۽ عورتن "نانڪن" حڪومت کي آگاهه ڪيو ته هاڻ جاپان خلاف قومي جنگ جو هڪڙو پروگرام پيش ڪرڻ گهرجي.

۵ مئي ۱۹۳۶ع تي چين جي ڪميونسٽ پارٽيءَ "نانڪن حڪومت کي سڏي درخواست ڪئي ته خانا جنگي جو خاتمو ڪيو وڃي. پهرين جون تي بيگم سن يت سين جي اڳواڻيءَ ۾ "ڪل چين قومي نجات ليگ" ٺاهي وئي ان جا خاص ٽي مطالبا هئا. ڏکڻ اولهه ۾ خانه جنگي جو خاتمو، سرخ فوج سان ڏاهه ۽

(۱) ايضاً ص ٦٧

جاپان خلاف عوام کي باخبر ڪرڻ جي آزادي اهڙي ريت ڏک ۽ ڏکيا ڏسندي چيني عورت ديس واسين سان ملڪ جي آزادي ۽ خوشحاليءَ واري جدوجهد ۾ ڀاڱي ڀائيوار ٿيندي آئي ۽ اهو ڏينهن به آيو جو ملڪ کي مڪمل طور تي آزادي ملي ويئي انقلاب اچڻ کانپوءِ اڳ وارن سمورن ڪارنامن جهڙوڪ انسان جو سري عام وڪرو ٿيڻ، ڪارخانن ۾ ١٥-١٥ ڪلاڪ ڪم وٺڻ مردن جي ڀيٽ ۾ عورتن کي گهٽ مزوري ڏيڻ جهڙن ڪمن کي ختم ڪيو ويو. ان جي جاءِ تي مرد ۽ عورت کي برابريءَ وارا حق ڏنا ويا. سياسي، اقتصادي، تهذيبي تعليمي ۽ سماجي طور تي عورت کي مرد سان گڏ ڪم ڪرڻ جو حق ڏنو ويو. نئين حڪومت هلائڻ لاءِ ٦٦٢ نمائندن مان ٦٩ عورتن جا نمائندا مقرر ڪيا ويا. آزاديءَ کانپوءِ هنري ڪمن ۾ عورتن جي وڌيڪ تعداد ڀرو وٺڻ شروع ڪيو. ١٩٥٠ع ۾ سنگهائي جي ڪپڙن وارن ڪارخانن ۾ عورتن جو تعداد سيني ڀيٽ ور عورتن جي اصلاح جو مسئلو نهايت اهم هيو. سرڪار ان جي حل لاءِ اهڙا تدبير اختيار ڪيا جو انهن عورتن کي پيداوار جي ڪمن لڳايو ۽ ان سان گڏوگڏ سندن تعليم ۽ تربيت جو پڻ جوڳو بندوبست ڪيو. اهڙي ريت انهن عورتن ۾ خودداري ۽ خود اعتمادي پيدا ٿيڻ لڳي ۽ وقت گذرڻ سان ڪين معاشري ۾ برابريءَ وارو درجو ملي ويو آهي.

چين ۾ کي قومي آزادي ملڻ کانپوءِ زندگيءَ جي

هر شعبي ۾ عورتن کي برابري وارو درجو ڏنو ويو، جنهن جو تفصيل مشهور ليکڪ شري آتم، ٦٣ ١٩٥٤ع ۾ لکيل ڪتاب "نئون چين"، ۾ هن ريت ڏنو آهي: هو صاحب لکي ٿو "اڄ چين ۾ وائيس پريزيڊنٽ جو عهدو هڪ استري (سرڳواسي سن يت سين جي استري) کي عطا ٿيل آهي. هي عهدو دنيا جي شايد ڪنهن استريءَ ماڻيو هوندو. عوامي سرڪار جي ڪائونسل ۾ ١٣ استريون آهن ۽ ٦٠ حڪومت جي محڪمن عهدن تي آهن: جهڙوڪ ڪميشن جو ميمبر، وزير وغيره عوامي صلاحڪار ڪائونسل جنهن کي نئين سرڪار ٺاهڻ جي اختياري ملول آهي، تنهن ۾ ٦٩ استريون آهن ...... هن پنهنجي مرڪزي جماعت ٺاهي آهي جنهن جو نالو "آل چين لوڪوادي استري سنگهه" آهي جنهن جون ڪروڙين استريون ميمبر آهن". (١)

ڪامريڊ آتم جي ڏنل مٿين معلومات ڇهه سال پراڻي آهي جنهن ۾ هن وقت تائين ڪافي واڌارو اچي چڪو هوندو. پر پوءِ به مٿين سموري معلومات منجهان اها ڳالهه جو بخوبي اندازو ٿي سگهي ٿو ته غلامانه ماحول جي پيٽ ۾ آزاديءَ واري فضا ۾ زندگيءَ جي مختلف شعبن ۾ مردن سان گڏوگڏ ڪم ڪندڙ قوم جي هن حصي کي ڪيئن نه برابريءَ وارو درجو حاصل ٿي وڃي ٿو.

---

(١) آتم. نئون چين، بمبئي: ڪيرت پاپاڻي، ١٩٣٥ع ص ٧٧

زمبابووي جي عورت

زمبابووي جنهن کي گذريل سو سالن کان روڊيشيا سڏيو ويندو هو، تنهن جو ١٩٨٠ع کان پوءِ دنيا جي نقشي تي ٻيهر اڀرڻو نالو زمبابووي بحال ٿي ويو.

آفريڪا جي ڏکڻ واري حصي ۾ واقع، هن ملڪ جون سرحدون زيمبيا، موزمبيق، انگولا ۽ تنزانيا سان ملنديون آهن. معاشي لحاظ کان هي ملڪ آفريڪا جي شاهوڪار ترين ملڪن مان هڪ آهي. هي ملڪ اڪيچار معدني شين سان مالامال هجڻ ڪري وڏو دولتمند آهي.

هڪ سؤ سال اڳ هڪ انگريز واپاري ”روڊس“ هن ملڪ جي قبائلي حاڪمن جي اجازت سان ملڪ ۾ واپار جون ڪوٺيون قائم ڪيون، اهڙي ريت آهستي آهستي هن پنهنجا پير پختا ڪرڻ شروع ڪيا ۽ پوءِ هڪ ڏينهن، فوج جي مدد سان، هن ملڪ تي قبضو ڪري، وڏي تعداد ۾ انگريزن کي اتي آباد ڪرڻ شروع ڪيو ۽ پوءِ ٿوري ئي عرصي ۾ هن ملڪ کي پنهنجي بيٺڪ بنائي ملڪ جي زرعي ۽ معدني معيشيت تي قبضو ڪري ورتو. اهڙي طرح هي ملڪ ان قابض جي نالي پويان، زمبابووي بجاءِ روڊيشيا سڏجڻ لڳو.

هن ملڪ آزادي جي باقاعدي مسلح جدوجهد ١٩٧٢ع کان شروع ڪئي، جنهن کي دٻائڻ لاءِ سامراجين

وڏا وس ڪيا، لڪين ماڻهو قتل ٿيا، ڌرتيءَ کي رت جو ريج مليو. ڌرتيءَ جا سمورا وفادار پٽ ۽ ڌيئون ديس مٿان سرگهور ڪندا رهيا. ان سرگهور ڪرڻ واري عمليءَ ۾ زمبابوويءَ جي عورت کهڙي ريت ڀرپور ورتو؛ اهي ڪهڙيون حالتون هيون جن ڪيس اها راهه اختيار ڪرڻ لاءِ مجبور ڪيو ۽ ڪيئن اندروني ۽ بيروني حالتن يعني سامراج ۽ سندس چڙيل چاڙتن پاران پيدا ڪيل مسئلن کي ڪيئن منهن ڏيڻو پوندو هو، تنهن جو تفصيل اتان جي هڪ انقلابي عورت هن ريت بيان ڪري ٿي -

”مان زمبابوويءَ جي ضلع ماڊونٽ دارون ۾ پيدا ٿيس ۽ اتي ئي جوان ٿيس. مان هڪڙي غريب خاندان ۾ پيدا ٿي هيس. آفريڪي عورت هئڻ ڪري مونکي نسلي جبر ۽ آفت زده جاگيرداري نظام جو ظلم به برداشت ڪرڻو پيو. مون تي جيڪي ظلم ٿيا، تن جو رد عمل اهو ٿيو ته جنهن معاشري ۾ مون جنم ورتو هيو، تنهن کي ئي مون حقارت وارين نظرن سان ڏسڻ شروع ڪيو هو.

اسانجي گهر ۾ منهنجي ڀائرن کي، مون کان ۽ منهنجي ڀينرن کان وڌيڪ گهمڻ ڦرڻ جي آزادي هئي. مان شروعات کان ئي ان تصور کي پسند نه ڪندي هيس ته ڪو اوکي ڪم ۾ اوليت صرف مردن جو ئي شيوو آهي. عورتن کي نازڪ ۽ شرميلي سمجهيو ويندو هو،

۽ جنهن ڪري عورت ۾ اهي خاصيتون نه هجن تنهن ڪري عورت نه سمجهيو ويندو هو ۽ معاشري ۾ سندس احترام نه ڪيو ويندو هو. مون جلدئي ان ڳالهه کي ڄاتي ورتو ته اسانجي معاشري ۾ عورت جو ڪم رڳو ڪاڏو پچائڻ، ٻار پيدا ڪرڻ ۽ انهن جي پرورش ڪرڻ آهي. ڪڏهن ڪڏهن مونکي به زمبابووي جي ٻين عورتن وانگر پنهنجي خاندان جي ٿوري ڪاڌ خوراڪ حاصل ڪرڻ لاءِ "سمت" سرڪار وٽ، پنهنجي پيئرن جي جاءِ تي مردانو ڪم ڪرڻو پوندو هو.

تعليم پوري ڪرڻ کان پوءِ مان ويتر وڌيڪ مايوس ٿيس، ڇاڪاڻ ته ڪاميابيءَ سان پنهنجي تعليم پوري ڪرڻ جي باوجود، مونکي نوڪري ملي نه سگهي. منهنجي مائٽن لاءِ پڻ اها ڳالهه ڏاڍي تشويشناڪ هئي ڇو ته هنن منهنجي تعليم تي ڏي پنهنجي سموري ميڙي ڏونجي خرچ ڪري ڇڏي هئي. هنن منهنجي تعليم جاري رکڻ لاءِ پنهنجو سمورو مال وڪڻي ڇڏيو هيو ۽ پوءِ کين اميد هئي ته مان تعليم پوري ڪرڻ کان پوءِ سندن ڪجهه مدد ڪري سگهندس، پر نتيجو ان جي ابتڙ نڪتو ۽ هو اڳين کان به وڌيڪ غريب ٿي ويا. اهڙي حالت ۾ اسانکي رڳو زنده رهڻ لاءِ پڻ وڏي ڪوشش ڪرڻي پئي. اهڙين حالتن ۾ مون گهر وڃي مائٽن کي پوک ڪرائڻ ۾ مدد ڪرڻ جو فيصلو ڪيو. حالتن امان ۽ مونکي مقامي ڊچ جاگيردار وٽ

وچي ڪم ڪرڻ تي مجبور ڪيو. اتي وڃڻ ڪانپوءِ مون ڏٺو ته اسانجي ڳوٺ جا تقريباً سمورا ٻار ۽ زالون ان ظالم وٽ ئي ملازم هئا. اسانجي خاندان جي بلڪل ڀرسان هڪ جاگيردار وٽ تمام گهڻي زرخيز زمين هئي، ايتري گهڻي جو اها هن لاءِ سنڀالڻ ئي مشڪل هئي، انڪري ان منجهان گهڻي زمين بيڪار پيئي هوندي هئي. اسان ان جاگيردار لاءِ گهڻي محنت سان ڪم ڪندا هئاسين. اسان جو ڪم زمين کي صاف ڪرڻ، هر ڏيڻ، ووڻن پوکڻ، ان جي سنڀال ڪرڻ ۽ انهن جو چوندون ڪرڻ هوندو هو. اسان روزانو صبح جو ڇهين بجي کان شام جو ڇهين بجي تائين ڪم ڪندا هئاسين، ان وچ ۾ رڳو اڌ ڪلاڪ کاڌي جي موڪل هوندي هئي. اسان کي رڳو آچر تي موڪل ملندي هئي ۽ ان ڏينهن اسان کي گهرن ۾ اندر رهڻو پوندو هو ۽ هر هڪ کي رڳو هڪ ڊالر، اٽي جون ٻه ٿيلهيون، سڙيل سبزي جا ڪجهه آئونس روزانو ڏنا ويندا هئا. ان فارم تي ڪم ڪرڻ دوران منهنجي تجربي، جاگيردارن جي ڏولي خلاف منهنجي دل ۾ پيدا ٿيل نفرت ۾ وڌيڪ گهڻو واڌارو ڪري ڇڏيو ۽ مون ان نظام کان پڻ نفرت شروع ڪري ڏني، جيڪو اهڙن جاگيردارن کي پيدا ڪندو هو ۽ سندن حفاظت ڪندو هو.

جڏهن ۱۹۷۲ع ۾ زيڊ. اي. اين. ايل. اي. (Z. A. N. L. A.) زمبابوي آفريقن نيشنل لبريشن آرمي

زمبابووي ۾ مسلح جدوجهد وارو رستو اختيار ڪيو. اهو مون لاءِ ۽ سڄي ڳوٺ وارن لاءِ هڪڙو انوکو انڪشاف هيو. هر هڪ دل ۾ آزاديءَ جي امنگ پيدا ٿي پيئي ۽ اها خبر سڄي ڳوٺ ۾ جهنگ جي باهه وانگر پکڙجي ويئي. آزاديءَ واري فوج اعلان ڪيو ته اها غريبن ۽ مظلومن جي آزاديءَ جي حامي ۽ آزاد زمبابووي منجهان سرمائيداري جو خاتمو چاهي ٿي.

مون هڪدم اهڙن آزاديءَ جي سپاهين سان شامل ٿيڻ جو فيصلو ڪري ورتو. مون لاءِ سڀ کان وڏو مسئلو آزاديءَ جي سپاهين سان رابطو پيدا ڪرڻ هيو. ان لاءِ مون ۽ منهنجي هڪڙيءَ ساهيڙيءَ اهو پختو ارادو ڪيو ته اسان آزاديءَ جي سپاهين سان ضرور رابطو قائم ڪنداسين. اسان پهريان پهريان ان علائقي ۾ ڪوشش ڪئي، جتي زيڊ. اي. اين. ايل. اي جي موجودگيءَ جا افواهه هئا. اسان کي آزاديءَ جي سپاهين سان رابطو ڪرڻ ۽ انهن جو ڏڪاڻو ڳولڻ لاءِ ڪيترن هفتن تائين مختلف ڳوٺن ۾ گهمڻو پيو. آزاديءَ جي سپاهين جو اڏو جبلن جي وچ ۾ هڪڙي نديءَ جي ڪناري تي هيو. اڏي ۾ داخل ٿيڻ کان اڳ هڪ چست ۽ هوشيار سنتريءَ سان اسانجي ملاقات ٿي، جيڪو اڏي کان ٻاهر اهڙي جاءِ تي بيٺل هيو، جو اسان ڪنهن به نموني ان جي نظرن کان لڪي اڏي ۾ داخل ٿي نه ٿي سگهياسين. اسان جڏهن سنتريءَ کي پنهنجي

نيڪ نيتيءَ ۽ نيڪ ارادن جو يقين ڏيارو تڏهن هن اسان کي اڏي جي ڪمانڊر جي حوالي ڪيو. ان اڏي ۾ سمورا وڙهندڙ نوجوان هئا، انهن ۾ گهڻو ڪري نابالغ هئا جيڪي تمام خوش هئا ۽ انهن کي "اين سمٽ" جي سڪيورٽي فورس جي ته برابر به پرواهه ڪانه هئي. اڏي جو ڪمانڊر جيڪو بلڪل ننڍي عمر وارو نوجوان ڇوڪرا هيو. هن اسان کان زيڊ. اي. اين. ايل. اي ۾ شموليت جي خواهش جا سبب پڇيا. تفصيلي پڇا ڳاڇا ۽ تسلي ڪرڻ ڪانپوءِ اسان کي آزاديءَ جي سپاهين ۾ شامل ڪيو ويو ۽ اهڙي ريت اسانجي جڳن جي خواب جو پورائو ٿي ويو.

شروع شروع ۾ اسان ڪافي مايوس ٿياسين، ڇو ته ساٿي اسانکي بندوق جو استعمال سيکارڻ ۾ سستيءَ کان ڪم وٺي رهيا هئا. هو اسان جي جاگيردار خلاف وڙهڻ واري جذبي ۽ هٿيارن جو استعمال سکڻ واري شوق کان وڌيڪ اسانجي نظرين ۽ تڪليفن سهڻ ۾ وڌيڪ دلچسپي رکندا هئا، ڪيترن هفتن تائين اسان واري جاگيردار خلاف شڪايتن جو تجزيو ڪيو ويو ۽ اسان کي سمجهايو ويو ته سياسي شعور کي فوجي عمل تي برتري حاصل آهي.

سياسي تعليم ۽ تربيت کان پوءِ ساٿين اسان کي گوريلا جنگ جي سختين، حڪمت عملي ۽ دشمن کي دوکو ڏيڻ کان واقف ڪرايو.

اها سکيا اسان لاءِ تمام گھڻي دلڪش هئي، ڇاڪاڻ تہ بحيثيت عورت جي اسان هر اهو ڪم ڪرڻ ۾ فخر محسوس ڪنديون هيوسين، جنهن کي اسان جي گھر ۾ گھوٽ وارا صرف مردن لاءِ ئي مخصوص سمجھندا هئا. اسان کي بندوقن جي استعمال جي مشق ۾ گوريلا جنگ جي مشق ڪرڻ جي لاءِ هڪڙو ننڍڙو ميدان صاف ڪرايو ويو. مرد سائين اسان کي تربيت حاصل ڪرڻ لاءِ ٻہ جوڙا سوٽن جا ڏنا.

سکيا پوري ڪرڻ کان پوءِ ان ڳالھہ ڪري اسان جي دل ۾ تڪبر پيدا ٿيو تہ اسان مردن جي ڪئمپ ۾ رکيو ويو عورتون آهيون ۽ اسان وٽ هٿيار پڻ آهن. اسان ڪئمپ ۾ فخر سان هيڏانهن هوڏانهن ڦرنديون هيوسين. سائين اسان واري ان غلط انداز کي جلد پڪڙي ورتو. هڪڙي ڀيري ساٿيءَ اسان کي ٻڌايو "بندوق اهڙي شيءِ نہ آهي جو اسان ان جي هٿ سان مغرور ٿيون ۽ نہ وري اها ان ڳالھہ جو سرٽيفڪيٽ آهي تہ اسان مرد سائين جي برابر آهيون" بندوق رکيو "ائن سمٿ" جي نسل پرست، فاشسٽ سپاهين کي قتل ڪرڻ ۽ زمبابوي مان نسل پرستي ۽ استحصال جي مڪمل خاتمي جي لاءِ هڪ هٿيار آهي. بندوق ان کي ڏني ويندي آهي، جيڪو بندوق جي اهميت کي پوري ريت سمجھندو آهي، ان جي سياسي اهميت کي سمجھندو آهي. تنهن ڪري ڪو ماڻھو "عوامي سپاهي"

چوائڻ جو مستحق ٿي سگهندو آهي.

اسان ان حقيقت کي ان ڏينهن اچان وڌيڪ چڱي طرح سمجهي ورتو، جڏهن اسان کي مردن جي جٿي ۾ شامل ڪيو ويو جنهن جو مقصد دشمن جي قافلي تي لڪي اوچتو حملو ڪرڻ هيو.

زيڊ. اي. اين. ايل. اي جي نئين جوڙجڪ ۾ اسان سان برابري وارو سلوڪ ڪيو ويندو هو. اسان هر اهو ڪم ڪنديون هيوسين، جيڪو اسان جا مرد ساٿي ڪندا هئا. اسين رات جو گشت ڪنديون هيوسين، جنگي سازو سامان جي چرپر ڪنديون هيوسين، پنهنجي اڏي جي حفاظت ڪنديون هيوسين ۽ پنهنجي واري تي پنهنجي مرد ساٿين سان گڏجي ڪاڌو پچائينديون هيوسين. اسان کي اڪثر اهڙن ڪمن سان اهڙن ڳوٺن ۾ موڪليو ويندو هو، جتي دشمن جي علائقي ۾ لڪي، لڪي اندر ئي اندر سندس جاسوسي ڪرڻي هوندي هئي. جيتوڻيڪ ڪيترا ڀيرا اهي ڪم تمام ڏکيا ۽ ٿڪائيندڙ هوندا هئا، پر اسان انهن ۾ خوشي ۽ آرام محسوس ڪندا هئاسين، انهن کي سٺو ڄاڻندا هئاسين. اسان ديسي دلال جاگيردار جي خلاف عوام جي بي انداز حمايت جي ڪري وڌي بهادريءَ سان وڙهندا هئاسين. مون پڻ عورتن کي پڻ آزاديءَ جي سپاهين ۾ شامل ڪيو. هاڻ ته انهن جو ڪافي تعداد ٿي چڪو آهي ۽ هاڻ آزادي جي فوج ۾ عورتن جو ڌار دستو آهي، جنهن ڪري

استان جي شعور ۾ اهڙان وڏيڪ پختگي آڻي آهي. اهو ڏسي اسان جو حوصلو بلند ٿي ويندو آهي ته زمبابووي ۾ عورتن جو گهڻو تعداد زيڊ. اي. اين. ايل. اي ۾ شامل ٿي رهيو آهي ۽ عورتون "اين سمٿ" جي نسل پرست سرڪار جي خلاف پنهنجي مرد سائين سان گڏو گڏ وڙهي رهيون آهن ۽ اسان (عورتون) زمبابووي جي انقلاب جي فتح يا شڪست ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪنديون." (١)

زيڊ اي اين يو زنده باد

زيڊ اي اين ايل اي زنده باد

زمبابووي جي آزادي خاطر جدوجهد ڪندڙ تنظيم زيڊ. اي. اين. يو جي ميمبر ۽ سرگرم ڪارڪن جي مٿين بيان منجهان، اهو بخوبي اندازو ٿي وڃي ٿو ته ڪهڙين حالتن جي مدنظر زمبابووي جي عورتن ۾ قومي عذابن دور ڪرڻ واري جنگ ۾ بهرو وٺڻ جو شوق جاڳيو ۽ ان مقصد واري راهه کي حاصل ڪرڻ لاءِ هنن ڪيئن نه آزادي خاطر جدوجهد ڪندڙ جٿن جي ڪئمپ کي، ڪيڏيءَ نه محنت سان ڳولي لڌو ۽ انهن جدوجهد وسيلي، اهو ثابت ڪري ڏيکاريو ته عورتون به ڏيهي ظلم ختم ڪرڻ وارين ڪوشش ۾ ڀرپور بهرو وٺي سگهن ٿيون. سندن اهڙي جرئت مندي واري

(١) هي سمورو بيان اميد زمان جي ڪتاب "عورت اور جدوجهد آزادي" تان تلخيص ڪري ڪنيو ويو آهي.

عمل جي ڪري ٿي پئين عورتن پڻ عمل ۾ ڀرپور ورتو ۽ اهڙي ريت ملڪ جي آزاديءَ جي گڏيل جدوجهد هلائڻ شروع ڪيائون. جنهن جي نتيجي ۾، سمٿ سرڪار، قومي جدوجهد اڳيان گوڏا کوڙي ڊسمبر ۱۹۷۹ع ۾ چونڊون ڪرايون، جنهن ۾ زمبابوويءَ عوام جي محبوب اڳواڻ مسٽر موگابي جي پارٽي PF Zanu ۸۰ سيٽن مان ۵۷ سيٽون کٽي نمايان ڪاميابي حاصل ڪئي. اهڙي ريت اٺن سالن کان هلندڙ اها آزاديءَ جي جنگ زمبابووي عوام کٽي ورتي ۽ هن ملڪ کي ۱۷ اپريل ۱۹۸۰ع تي مڪمل طور آزادي ملي.

فلسطين جي عورت

پنهنجي گهرن کان بي گهر ٿيل، وطن کان ڏي جلاوطن ٿيل، هي مظلوم فلسطيني، جي ڪيترن سالن کان هڪ ملڪ کان ٻئي ملڪ ۾ ڀٽڪندا رهن ٿا. سندن ڪوبه مددگار ڪونهي ۽ سڄي دنيا جا رولو يهودي اسرائيل جي روپ ۾ سندن زمين ڀيلي رهيا آهن، ۽ سندن رت چوسڻ لاءِ هر وقت آتا رهن ٿا. يهودي جن ڪي سامراجي طاقتون پنهنجي جديد سائنس ۽ ٽيڪنالاجيءَ سان ڀرپور ساٿ ڏيئي رهيون آهن ۽ هي پنهنجي معمولي وسيلن جي سهاري، وطن سان محبت واري ايماني قوت سان ان ڀروسي تي مهاڏو اٽڪايو بيٺا آهن ته هڪ نه هڪ ڏينهن آخرڪار سندن سوڀ ٿيندي. ان قومي جنگ ۾ مرد ۽ عورتون ٻار ۽ ٻڍا ڀرپور حصو وٺي رهيا آهن. ڪاروائيءَ جي شروعاتي مرحلن ۾ هتان جي عورت به ”خدا جي رضا“ ۽ ”الله جي ڏمر“ جهڙن محاورن ۾ منجهيل هئڻ ڪري وطن جي بچاءَ واري تحريڪ ۾ ڀرپور ڀهرو ڪونه پئي ورتو. پر پوءِ وطن جي بچاءَ خاطر جيڪي شروعاتي ڪوششون ٿيون، تن ۾ ڪجهه پڙهيل ڳڙهيل ڇوڪرين ڀرپور حصو ورتو. انهيءَ اوائلي دور ۾ ”زرقا“ پهرين ڇوڪري هئي، جنهن فلسطيني نوجوانن سان گڏجي ملڪ جي

بچاءَ واري جدوجهد کي تيز ڪرڻ لاءِ ڀرپور ڪوشش
ڪئي. "زرقا ۽ سندس ساٿي ڳجهي نموني پنهنجي
تحريڪ کي وڌ کان وڌ پکيڙڻ لاءِ ڪوشش ڪندا
رهيا. راتين جون راتيون ويهي هٿ سان پمفليٽ لکندا
هئا ۽ پوءِ پاڻ وچ ۾ گهرن ۾ ورهائيندا هئا يا بازارن
۾ چنبڙائڻ لاءِ نڪرندا هئا" (۱).

يهودي جن کي انگريزن جو ڀرپور ساٿ هيو، دنيا
جي مختلف ملڪن ۾ رهندڙ يهودين ان تعاون منجهان
مڪمل فائدو ورتو ۽ خاص منصوبي تحت فلسطين جي
سرزمين ڏانهن اچڻ لڳا. هڪ پاسي اها حالت هئي ته
ٻئي پاسي فلسطين اندر به ڪي ٿورا ماڻهو هئا جن اها
ڳالهه ۾ پنهنجي ملڪ جو نقصان ٿي ڏٺو، نه ته ٻيا
ماڻهون انڪري ڏاڍو خوش هئا، جو ڪين سرمائيدار
يهودين جي اچڻ ڪري واپار ۾ وڏو فائدو ٿي پيو.
ڪين زمين، باغ يا ڪنهن به ٻي شيءِ وڪرو ڪرڻ
تي وڏيون وڏيون رقمون ملي رهيون هيون. جلدي
جلدي پئجي مان پندرهن ڪندا پئي ويا. اهڙين حالتن
۾ ملڪ جو ڀلو سوچيندڙن کي ٻن طرفن کان ڪم
ڪرڻو پوندو هو. "اهي هڪ طرف ته عوام کي يهودين
جي مقابلي لاءِ عمل جي ميدان ۾ نڪري اچڻ جي
دعوت ڏيندا هئا، اشتهار ۽ پمفليٽ، هٿ سان لکي،

---

(۱) فرزانه تصير، دنيا جون عظيم انقلابي عورتون، مترجم
تاج جويو، سڪرنڊ: مارئي اڪيڊمي، ۲۰۰۸ع، ص ۱۱٦

ڳوٺن ۽ اسڪولن ۾ ورهائيندا هئا. ٻئي طرف يهودين کي وڏ ۾ وڏ جاني ۽ مالي نقصان پهچائڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. سندن گودامن کي تباهه ڪندا هئا، جنگي سامان جي ذخيرن تي ڇاپا هڻي ٻيو انداز هٿيار پنهنجي قبضي ۾ ڪندا هئا ۽ تيل جي اڏن ۽ پوليس ٿاڻن کي باهيون لڳائيندا هئا."(١)

انقلابين جي اهڙين ڪاروائين کي روڪڻ ۽ عوام ۾ خوف پيدا ڪرڻ لاءِ حاڪم ٽولن، جيڪي ظلم ڪيا تن جو ڪاٿو ئي نٿو ڪري سگهجي. انهن هٿين خالي هزارن جي جلوسن مٿان انڌا ڌنڌ گوليون هلايون ۽ گرفتار ڪيل ماڻهن تي بي انداز ظلم ڪيا. "ڪنهن جا هٿ پير ٻڌي کيس اگهاڙو ڪري ٽنگيو ويندو هو ۽ جنهن وقت اهو ويچارو ساهه کڻڻ واسطي درد ۽ پيڙا کان تڙڦندو هيو ته اهي وحشي تماشائي ٽهڪ ڏيندا هئا ۽ کيس ٺڏا هڻندا هئا، ڪنهن زخميءَ جي تازن ڦٽن تي لوڻ ٻرڪيندا هئا. ڪن جي چمڙي ڦٽن کي ماچيس جي تيلن سان ڏنڀ ڏيندا هئا ايتري قدر جو انهن مان چربي ٻوڙيا ڏيئي نڪرندي هئي. ڪيترن قيدين جي هٿن کي دروازن جي پيڪڙن ۾ ڏيئي، سندن آڱريون ڀڳيون ويون. ڪيترن نوجوانن کي فرش تي ليٽائي سندن جسمن کي پنهنجن ڳورن بوٽن سان لتاڙيندا هئا ۽ مڏيون ڀڃيون ڪٽي، انهن جون نوڪون سندن

(١) فرزانه نصير، ايضا ص ١٢٩.

پيٽ ۾ پٽيءَ ۾ ٽنبيندا هئا، (١)

اهڙي ريت ظلم ڪندي، مظلومن جو رت چوسيندي ١٩٤٨ع ۾ انگريز حاڪم فلسطين جون واڳون پنهنجي روحاني اولاد يهودين جي حوالي ڪيون، جنهن ساڳي ريت انگريزن واري سلسلي کي جاري رکيو ۽ فلسطين کي مڪمل نموني قبضي هيٺ آڻي اسرائيل نالي نئين ملڪ جو اعلان ڪيو جيئن ته سڀني وڏن ملڪن ۾ يهودين جي وڏيڪ آبادي هئي، تنهنڪري هر طرف کان اسرائيل جي فائدي ۾ آواز بلند ٿيڻ شروع ٿيا، وڏين طاقتن سان آمريڪا ۽ برطانيا پاڻ اهو ڪم شروع ڪرايو هو، باقي هيو روس تنهن به پنهنجو پاڻ ملهايو ۽ دنيا جو هي پهريون ملڪ هيو، جنهن سڀ کان اڳ هن فاشي ملڪ کي تسليم ڪيو. عالمي سطح تي وجود بحال ٿيڻ سان فائدو وٺي، هنن مقامي ماڻهن کي جبرن جلاوطن ڪرڻ شروع ڪيو، بي هٿيار ماڻهن کي بي درديءَ سان ماريو ويو آ- اهو سلسلو مختلف وقتن تي ورجايو ويو.

آخرڪار جڏهن کان اسرائيل اولهه واري ڪناري ۽ غزه واري علائقن تي ١٩٦٧ع ۾ قبضو ڪيو تڏهن فلسطيني عورتن فلسطين جي حق خودارادي ۽ يهوديت جي خلاف جدوجهد ۾ بنيادي ڪردار ادا ڪيو، تمام گهڻيون عورتون پردو ڇڏي تمام ڏکيو سفر ڪري

(١) ايضا ص ٢٠

جلاوطن ٿي اچڻ تي آڌرڀاءُ ڏنو ويو. ٻه ڏاڍيون دليرعرب عورتون ۽ ڳوٺاڻي فلسطيني عورت، هاڻي مڪمل آزادي حاصل ڪرڻ جي لاءِ هڪ ڊگهو سفر طئه ڪري رهيون آهن.

١٩٦٧ع ۾ هڪ بهادر عورت مڙس جي شهادت کانپوءِ، خوشيءَ ۽ جوش منجهان پنهنجن ٻارن کي پنهنجي گوريلن سان گڏ رهڻ لاءِ موڪلي ڇڏيو. جن منجهان سڀني کان ننڍو جنگ ۾ شهيد ٿي ويو ۽ باقي ٻين کي يهودين قيد ڪري ورتو. دشمن جي ان عمل ڪري، ان بيباڪ عورت جي دل ۾ وڌيڪ جوش جاڳيو ۽ سيني ۾ نفرت جي باهه وڌيڪ ڀڙڪڻ لڳي، جنهن جي نتيجي ۾ هوءَ پاڻ گوريلن جي دستن ۾ شامل ٿي ويئي. ۽ هن ان ڳالهه جو اعلان ڪيو ته "جيستائين اسان جو وطن آزاد نٿو ٿي وڃي. مان هر حالت ۾ گوريلن سان گڏ وڙهندس" (١).

هڪ ٻي فلسطيني عورت کي جڏهن معلوم ٿيو ته سندس مڙس جنگ ۾ شهيد ٿي ويو آهي، ته ان پنهنجي اڪيلي پٽ کي گوريلا فوج ۾ ڀرتي ڪرائي ڇڏيو. جڏهن دشمن کي معلوم ٿيو ته "اها عورت ڪنهن گوريلي جي رشتيدار آهي، تڏهن کيس مختلف قسمن جون ڌمڪيون ڏنيون، پر ان بهادر عورت جو ارادو اٽل هو. هوءَ انهن ڌمڪين کان نه ڊني ۽ پنهنجي

---

(١) محمد اڪرم: "عرب گوريلا خواتين، هفته روزه سنگت ڪوئٽه ٣٠ نومبر ١٩٧٢ع ص

ڏنو ڏيئرن کي ساڻ وٺي پاڻ به حريت پسندن سان شامل ٿي ويئي. ان وقت سندس عمر ۵۳ سال هئي." (۱)

فلسطين جي قومي حقن جي حاصلات واري جدوجهد ۾ فلسطيني عورتن جي شامل ٿيڻ جي تاريخ ۱۹۴۲ع کان شروع نه ٿي ٿئي ۱۹۲۹ع ۾ شهرن جي وچولي گهراڻن جون هزارين عورتون يروشلم ۾ گڏ ٿيون ۽ انهن عورتن جي پهرين ڪانفرنس منعقد ڪئي ۽ برطانوي هاءِ ڪمشنر ڏانهن هڪڙو وفد به موڪليو، جنهن مطالبو ڪيو ته فلسطين ۾ يهودين جي آبادڪاريءَ کي روڪيو وڃي. نو آبادياتي دور ۾ عورتن سامراجين کي تمام گهڻيون اپيلون ڪيون. هنن يهودين ۽ انگريز سامراج خلاف جنگ ۾ شهيد ٿيندڙ ۽ قيد ٿيندڙ خاندانن جي امدادي مدد ڪنديون رهيون. هاڻ فلسطيني پروڙها پهرين ۳۹-۱۹۳۶ع واري فلسطيني بغاوت ۾ پورهيت عورتن جا داستان بڌائيندا آهن ته ڪهڙي نموني عورتن پنهنجي پائرن، مڙسن ۽ پٽن جي لاءِ اسلح خريد ڪرڻ خاطر پنهنجا زيور وڪيا. گوريلا جنگ ۾ حصو وٺندڙ گوريلائن کي کاڌو پهچايو، زخمين جي سار سنڀال لڌي ۽ ڪيترن وقتن تي سڌو سنئون مسلح جنگ ۾ پڻ حصو ورتو. انهن پنهنجي جان خطري ۾ وجهي اسرائيل جي فوجي چرپر جون خبرون حاصل ڪري گوريلن کي پهچائيون. ڪن محاذ تي وڃي حريت پسندن جي

(۱) ايضا

حفاظت ڪئي ۽ خاص ڪري زخمين جي ڪن عورتن گوريلن جا ننڍا ننڍا ڪم پنهنجي ذمي کنيا جهڙوڪ: ڪپڙا سبڻ، ڌوئڻ، سندن عزيزن ۽ گهر ڀار کي خط لکڻ وغيره وغيره.

تقريباً ۷۵۰،۰۰۰ فلسطيني ڪي سندن گهرن مان ڪڍڻ ڪانپوءِ ۽ ۱۹۳۸ع ۾ اسرائيلي رياست جي قائم ٿيڻ کان بعد عورتن سماجي بهبودي ۽ جا ڪيترا ئي گروپ قائم ڪيا. حب الوطني واري جذبي تحت انهن پناهگيرن غريبن ۽ يتيمن جي مشڪلاتن ۾ هٿ ونڊائڻ جي ڪوشش ڪئي. ۱۹۵۰ع جي ظلمن ۽ ۱۹۶۰ع واري شروعات ۾، عورتن قطارن جي حساب سان مختلف محب وطن ۽ ترقي پسند جماعتن ۾ شموليت اختيار ڪئي، جن ۾ عرب نيشنلسٽ موومينٽ، بعث پارٽي ۽ ڪميونسٽ پارٽي قابل ذڪر آهن. ڪن فلسطيني عورتن پارن ۽ خاص ڪري شاگرديائين آزدن ۾ ٿيندڙ محب وطن عوامي مظاهرن ۾ پڻ حصو ورتو. عمان ۾ ۱۹۵۷ع ۾ هڪ شاگردرا جا خسن کي بغداد معاهدي خلاف مظاهرو ڪندڙ جلسي واري مٿان فوجين گولي هلائي شهيد ڪرائي ڇڏيو.

۱۹۶۵ع ۾ پي. ايل. او پنهنجي باقاعدي عورتن جي عوامي محاذ طور جنرل يونين آف فلسطين ويمن قائم ڪئي. ان جو بنيادي مقصد عورتن کي قومي آزادي جي جنگ جي لاءِ متحرڪ ڪرڻ ۽ ٻيو مقصد عورتن

جي حقن جي لاءِ وڙهڻ آهي. پي. ايل. او جي لاءِ فيصلو ڪندڙ فلسطيني نيشنل ڪائونسل ۾ ان يونين جي نمائندگي آهي. ان ڪري ٿي عورتن جي ڪافي ڀرپور ڪردار رهيو آهي، مگر اڃا تائين وڏ گهراڻن جا رسم رواج فلسطيني عورتن جي سياست ۾ آزادانه شموليت ۾ سڀ کان وڏي رڪاوٽ آهن گذريل واهويلا دوران خودمختياريءَ جي لاءِ جدوجهد ۾ گهرائي ۽ تيزيءَ ۽ ڪنهن حد تائين سياسي ۽ اقتصادي حالتن ۾ تبديليءَ عورتن جو ڪردار اڃا وڌيڪ اهم ۽ نمايان ڪري ڇڏيو آهي.

ڪر ڪائيندڙ تنظيمن جي اڳواڻي ۾ عورتون ايڪڙ ٻيڪڙ آهن، پر مٿين ذميدارين ۾ ته بلڪل ئي نه آهن. هنن جو زياده تر وقت، ٻين عورتن کي منظم ڪرڻ، انهن جي سماجي حالت کي بهتر بنائڻ ۽ صحت جي شعبي ۾ مددگار طور ڪم ڪرڻ ۾ گذرندو آهي. پر ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته عورتون ايندڙ فلسطيني تحريڪ ۾ اهم ۽ فيصلي ڪن ڪردار ادا ڪري سگهنديون.

اولهه واري ڪناري تي ١٩٦٧ع کان قبضي هيٺ آيل علائقي ۾ اسرائيلي فوجي انتظاميه خلاف مزاحمت ۾ عورتن لاجواب ڪردار ادا ڪيو. مثال طور - اولهه واري ڪناري ۾ عورتن جون تنظيمون خواهه اهي جون واري جنگ کان اڳ يا قبضي دوران ٺاهيون ويون هيون. انهن تنظيمن پنهنجي قومي ثقافت ۽ سماجي

استحڪام کي برقرار رکندي اسرائيل خلاف لڙائيءَ واري جدوجهد جي بنياد جو ٻج پوکي ڇڏيو آهي.

مثال طور، ”خانداني تحفظ واري انجمن“ جيڪا رامالہ ۽ البيره ۾ متحرڪ آهي، عورتن کي نوڪري ڏيارڻ ۾ سندن مدد ڪندي آهي. ام الخليل جي وڏهو ۽ فعال قيادت ۾ هيءَ تنظيم، جنهن ذاتي واراٿ ۽ ٻيا ننڍا ڪارخانا هلائي رهي آهي، جتي عورتن کي اسرائيلي فيڪٽرين ۾ نوڪري نہ ملڻ جي حالت ۾ متبادل نوڪري ڏني ويندي آهي.

ايسوسيئشن، فلسطيني ثقافت کي قائم رکڻ لاءِ ڪم ڪري رهي آهي. ان هڪڙو رسالو پڻ جاري ڪيو آهي ۽ گهڻن مان لوڪ ادب گڏ ڪيو آهي. ڊراما پيش ڪيا اٿائين ۽ تعليمي توڙي تربيتي پروگرام پڻ هلائي رهي آهي. عرب علائقن مٿان اسرائيلي قبضي خلاف پهريون عوامي مظاهرو پڻ عورتن ئي ڪيو هو. جون واري جنگ کي اڃان هڪ سال بہ نہ گذريو هيو تہ اپريل ١٩٦٨ع ۾ سوين عرب عورتن يروشلم ۾ ٿيندڙ اسرائيلي فوجي پريڊ خلاف زبردست مظاهرو ڪيو. ان وقت کان عورتن مسجدن، گرجائن، ميونسپالٽين جي عمارتن ۾ اسرائيلي تشدد خلاف ڌرڻو هڻي ويهڻ جو انتظام پڻ ڪيو ۽ ڪيترائي عوامي جلوس پڻ ڪڍيا.

نومبر ١٩٦٨ع ۾ بنلوس ۾ فلسطيني عورتن جي وڏي تعداد هڪ جلوس ڪڍيو. انهن عورتن کي پنهنجي

مجاهده بشاديا ابو غزل جو ڪفن هٿن ۾ هو ۽ اهي سڀئي ”اسين سڀ شاديه آهيون، جا نعرا هڻي رهيون هيون.“ (۱)

آڪٽومبر ۱۹۷۳ع ۾ فلسطيني سياسي قيدن جي سوين مٽ مائٽ عورتن نابلس شهر ۾، اسرائيلي جيلن ۾ فلسطيني قيدين سان ٿيندڙ انسانيت سوز روش خلاف مظاهرا ڪيا. فلسطيني مقبوضه علائقي، اولهائين ڪناري ۽ غزه ۾ مردن ۽ ڇوڪرن سان گڏجي خاص طور تي اسڪول جون ڇوڪريون پڻ مظاهرن ۾ ڀرپور حصو وٺنديون هيون. نابلس شهر ۾ ۲۶ مئي تي اسرائيلي فوج جي سپاهين شاگردن جي هڪ مظاهري کي منتشر ڪرڻ لاءِ طاقت جو استعمال ڪيو. مظاهري ڪانپوءِ جڏهن هڪ ننڍڙي ڇوڪري ’لينه حسن‘ نابلسي هڪ دوست جي گهر وڃي رهي هئي ته هڪڙي اسرائيلي فوجيءَ ان جي پٺيان پئي سندن گردن ۾ گولي هڻي ان کي تمام سخت نموني زخمي ڪري وڌو.

عورتون مسلح جدوجهد ۾ پڻ حصو وٺي رهيون آهن، ان سلسلي ۾ فاطمه برناوي کي نومبر ۱۹۶۷ع ۾ اسرائيل خلاف سرگرمين ڪري گرفتار ڪيو ويو هو، ان تي الزام هيو ته هن يروشلم ۾ هڪ سينيما گهر کي بم سان اڏائڻ جي ڪوشش ڪئي هئي. ان وقت کان

---

(۱) محمد اڪرم. عرب گوريلا خواتين. هفته روزه سنگت ڪوئٽه ۳۰ نومبر ۱۹۷۲ع ص ۱۰

اسرائيلي فوج پاران عورتن تي سمگلنگ، آتش گير مادو لڪائڻ ۽ مسلح جدوجهد ۾ حصو وٺڻ وغيره جهڙن الزامن ۾ پڪڙڻ جا عام اعلان ٿيندا آيا آهن. اسرائيل جي اهڙن ظلمن هوندي، ١٩٧٠ع ۾ PF LP جي چيگويرا ڪمانڊوز يونٽ جي هڪ عورت 'ليليٰ خالد' اسرائيل جو جهاز اغوا ڪري ورتو، "اهڙي طرح هن دنيا وارن کي پنهنجي جداگانه حيثيت واري قومي وجود تي سوچڻ لاءِ مجبور ڪيو" ۽ فلسطيني مسئلي کان اڻ واقف ماڻهن جو انهن ڏانهن ڌيان ڇڪايو.

قبضي هيٺ آيل علائقي ۾ محب وطن فلسطيني عورتون، اسرائيل جي هر قسم جي ظلم جو مقابلو هر سطح تي ڪري رهيون آهن. ويجهڙائيءَ ۾، فلسطيني شاعره، 'ايموندِه ٽاويل' کي بنا ڪنهن الزام جي ٽن مهينن تائين گهر ۾ ئي نظربند رکيو ويو. نظربنديءَ دوران اسرائيلي انتظاميه پاران اينڊر ٽيلي فون ڪاٽي، سندس ٻاهر جي دنيا سان رابطو ڪاٽي ڇڏيندا هئا ۽ هر ملاقاتيءَ کي مجبور ڪيو ويندو هو ته اهو پنهنجو اصل نالو ۽ سرنامون ظاهر ڪري!

عالمي امن ڪائونسل جي انگن اکرن مطابق ١٩٧٤ع ۾ سياسي سببن ڪري گرفتار ٿيندڙ چار هزار فلسطينين مان اٺ عورتون هيون. انهن سياسي قيدين ۾ اڪثر انهن عورتن کي به قيد دوران هر نموني جو جبر ۽ تشدد برداشت ڪرڻو پوندو هو.

فلسطيني عورتن کي لبنان ۾ مختلف قسم جي
حالتن سان منهن ڏيڻو پيو ٿو. پر اتي پڻ هو قومي
جدوجهد جي مختلف طريقن ۾ حصو وٺي رهيون آهن.
لبنان ۾ پناهگيرن جي ڪئمپن ۾ سڀني وڏين تنظيمن
جن ۾ ”الفتح“، عوامي محاذ (پاپولر فرنٽ) ۽ جمهوري
محاذ (ڊيموڪريٽڪ فرنٽ) خاص طور قابل ذڪر آهن،
انهن عورتن جا مرڪز قائم ڪيا آهن، جتي کين پڙهڻ،
لکڻ، ڪپڙا سبڻ، ابتدائي طبي امداد، سياسيات ۽ ننڍيءَ
اسلح جو استعمال ڪرڻ، سيکاريو ويندو آهي. اهي
مرڪز عورتن جي زندگيءَ ۾ پيش ايندڙ مسئلن کي
حل ڪرڻ ۾ سندن مدد ڪندا آهن ۽ کين سياست ۾
حصو وٺڻ لاءِ تيار ڪيو ويندو آهي. مختلف سياسي
تنظيمون جن ڪئمپن ۾ عورتن جا مرڪز کوليا آهن
ان ڪم ۾ پيش ايندڙ مشڪلاتن جي باري ۾ ڪافي
باخبر آهن. مثال طور: فلسطيني آزاديءَ جي جمهوري
محاذ پاران عورتن جي تنظيم جي ڏاهيل بسان شهيدن
جي ڪاميٽيءَ پارن جي سنڀال جي مرڪز کولڻ واري
منصوبي جي باري ۾ هن ريت روشني وڌي آهي.
”فلسطيني عورتن ۾ سندن ٻارن جي سماجي حالتن
جون پنهنجون مخصوص مشڪلاتون آهن. پناهه گيري
واري حالت ۾ رهندڙ فلسطيني عورتن کي ڪم ڪرڻ
۽ تعليم حاصل ڪرڻ جا تمام گهٽ موقعا ملن ٿا.
انڪري اهي پنهنجي روايتي سماجي ۽ خانداني ڪردار

سان پڌل رهندڙيون آهن..... ننڍي عمر ۾ شادي، تمام گهڻن ٻارن جو ڄمڻ، عام طرح گهر اندر قيد رهڻ ۽ اندر گهر وارا فرض. آخرڪار هي مجبوريون فلسطيني عورت جي سماجي، سياسي ۽ قومي شعور تي زنگ لڳائين ٿيون. اسان فلسطيني عورتن کي روز مره جي گهريلو ڪم ڪار ۽ ٻارن جي نگهداشت جا مسئلا آهن. انهن کان ڪجهه عملي ڇوٽڪارو ڏيارڻ گهرجي ته جيئن اهي پنهنجو شعور بلند ڪري سگهن ۽ پنهنجي ماڻهن جي قومي سياسي ۽ سماجي ڪمن ۾ وڏيڪ هوشياري سان حصو وٺي سگهن. لبنان ۾ پناهگير ڪئمپن ۾ فلسطيني ڇوڪرين ۽ عورتن کي ملازمت جا بهتر موقعا ڏيارڻ جي لاءِ، ڪيترن ئي منصوبن تي عمل ٿي رهيو آهي. ڪيترن سالن تائين انهن منصوبن جو مقصد رڳو عورتن جي سماجي حيثيت کي بهتر بڻائڻ ۽ کين ملازمت جا موقعا مهيا ڪري، خاندان اندر آزادي ۽ برابري ڏيارڻ هو.

هزارين فلسطيني مرد، جيڪي پنهنجي خاندان کي کاڌو مهيا ڪندا هئا. لبنان جي ڪاٻي ڌر ۽ رجعت پسند ۽ شامي فوجن جي حملي خلاف وڙهندي مارجي ويا آهن. هاڻ يتيم ٻارن ۽ بيوه عورتن جي لاءِ اهڙا ڪم مهيا ڪرڻ جي اشد ضرورت آهي، جن سان اهي عورتون پنهنجي خاندان وارن جو پيٽ پري سگهن.

تمام گهٽيون ورڪ شاپيون دامور جي علائقي ۾

کوليون ويون آهن. اهو بيروت جي ڏکڻ ۾ هڪ ويران شهر آهي. ان شهر ۾ تلا الزيطار جي پناهگير ڪئمپ هتان، ڪاٻي ڌر جي مليشيا جي قبضي کانپوءِ مجبورن ماڻهو هتي اچي آباد ٿي ويا هئا. جنگ کان متاثر ٿيندڙن جي اقتصادي مسئلن سان منهن ڏيڻ لاءِ الفتح ”صمد“ نالي هڪ ڊيلي تنظيم قائم ڪئي، ان تنظيم ٻاران ڇوڪرين ۽ عورتن جي لاءِ فوجين جون ورديون سبڻ جا ڇوويهه مرڪز کوليا ويا آهن. ان سان لاڳاپيل ورڪشاپ ۾ عورتون مردن سان گڏ (جن ۾ گهڻا زخمي مزدور پڻ آهن) اسلح، بارود ۽ هٿيار هڪ هنڌ کان ٻئي هنڌ پهچائڻ لاءِ استعمال ٿيندڙ ڪينوس ۽ چمڙي جون بيگيون ٺاهينديون آهن.

مهاڏو ڏيندڙ تنظيمن ڪيترين عورتن کي نرسنگ جي ٽريننگ ڏني آهي فلسطيني عورتون هلال احمر جي اسپتالن ۾ مددگار طور ڪم ڪنديون آهن ۽ عام ماڻهن جي روز مره جي صحت جي مسئلن کي حل ڪرڻ جي لاءِ صحت ۽ ٻين تنظيمن ۾ پڻ ڪم ڪنديون آهن. لبنان واري گذريل جنگ ۾ لڙائي دوران ڪيترن وقتن تي هو پنهنجي جان جي بازي لڳائي به زخمين کي ابتدائي طبي امداد مهيا ڪنديون رهيون آهن.

ڊاڪٽر عبدالعزيز لبادي، جيڪو تل الزيطار مهاجر ڪئمپ جي هلال احمر ۾ ڪم ڪندو هو. تنهنجي بيان موجب سٺ کان وڌيڪ نرسون زخمين جي نظرداري

ڪرڻ دوران دشمن جي گولين سان شهيد ٿيون ۽ ڇوويهہ
باقي زندهہ بچيل ويون هيون، تن کي ساڄيءَ ڌر جي
رجعت پسند مليشيا ڪئمپ تي قبضي ڪرڻ کان پوءِ
انتهائي بيدرديءَ واري طريقي سان قتل ڪري ڇڏيو.
جيتوڻيڪ هنن لاءِ جڻ تہ ڪو مخصوص ڪم ڪونہ
هو. پر لبنان واري خانہ جنگيءَ دوران فلسطيني مليشيا
۾ شامل عورتن پڻ جنگ ۾ حصو ورتو. انهيءَ کان ٿي
فلسطيني ڇوڪريون الفتح جي تنظيم "ظهورت" ۽ "گل"
وسيلي فوجي سکيا حاصل ڪري سگهن ٿيون. سخت جسم
وارين عورتن جي تنظيم جو هيءُ ڪهڙو متضاد نالو
آهي. جيڪي اي. ڪي (A .K) سينتاليهہ رائيفل هلائي
سگهن ٿيون ۽ مائرن کي پڻ شايد فوجي تربيت ڏيئي
مليشيا ۾ منظم ڪيو وڃي ٿو.

فلسطيني عورتن جون اهي سڀئي ڪارروايون آهستي
آهستي انهن سڀني جبر ۽ تشدد جي ڪارروائين کي ختم
ڪري رهيون آهن، جن کين صدين کان تنگ پئي
ڪيو. آزاديءَ جون سڀئي تنظيمون عورتن کي يهودي
سامراج خلاف جدوجهد ۾ شامل ڪرڻ گهرن ٿيون.
پر ڪي گروپ ان ڪم ۾ ٻين کان اڳرا آهن ۽ ٻين
جي ڀيٽ ۾ عورتن جي حقن خاطر جدوجهد ۾ وڌيڪ
۾ وڌيڪ پختگيءَ وارو يقين رکن ٿا. عورتن جي مڪمل
آزادي خاطر جدوجهد اڃان شروعاتي مرحلن ۾ آهي. جو
فلسطينن جي قومي حقن حاصل ڪرڻ کان پوءِ ڪين

آزادگيءَ حاصل ڪرڻ ۾ آساني ٿي ويندي“.

قومي حقن خاطر جدوجهد ۾ حصو وٺندڙ عورتن کان سندن بهادري ۽ جرئت جي باري ۾ جڏهن کو معلوم ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي، تڏهن هو وڏي خود اعتمادي واري انداز ۾ ترنم سان چونديون آهن.

- مقبوضه مادر وطن ۾،
اسانجا ساٿي رت جا ڳوڙها ڳاڙن ٿا.
دشمن اسان کي، گهرن مان ته ڪڍي سگهي ٿو، پر!
هو اسان کي جهڪائي نه ٿو سگهي.
دشمن خلاف بي پناهه محبت
اسان کي وڙهڻ جي ترغيب ڏئي ٿي
قربانين کان بي پرواهه ٿي.
اسان پنهنجي وطن کي آزاد ڪرائي وٺنداسين
جنگيون ڪٿي ۽ پنهنجي پختي عزم سان.
پنهنجي پختي عزم سان. (١)

فلسطيني عورت جي اها جرئت ۽ همت ۽ قومي جذبو آهي، جنهن سان سرشار هئڻ ڪري هوءَ پنهنجي مڙس ۽ اولاد جي شهادت جون افسوسناڪ خبرون ٻڌي، پنهنجي ڏک کي قوت ۽ ڪاوڙ ۾ تبديل ڪري، پنهنجي پيارن جا ڇڏيل هٿيار کڻي، سندن خالي ڪيل جاءِ تي وڙهڻ هليون وڃن ٿيون●

(١) محمد اڪرم- ايضا ص ٩

ڪوريا جي عورت

●

ڪوريا جنهن ڪيٍ زماني جي لاهن ۽ گاهن اتر ۽ ڏکڻ ڪوريا جي نالي سان هڪ جسم کي ٻن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو آهي.

هي ملڪ قديم دور کان وٺي هڪ وحدت ٿي رهيو آهي. دنيا جي ٻين ڪيترن مظلوم ۽ محڪوم قومن وانگر هن پڻ غلامانه دور جا ڪيئي لاها چاڙها ڏٺا آهن،

چوٿين صدي عيسوي ۾ ان کان اڳ هن ملڪ مٿان شهنشاهي راڄ هلندڙ هيو، جن مان "سي" آخري گهرائو هئو. جنهن جي حڪمرانيءَ جي پوئين دور يعني ويهين صدي جي شروعات ۾ ١٩٠٥ع ۾ آمريڪي سامراج، جپان سان ڪوريا خلاف خفيه معاهدو ڪري هن ملڪ کي جپان جي ڪالوني ۾ ڏيئي ڇڏيو.

اهڙي ريت آمريڪا ۽ جپان جي گڏيل سازش سان ١٩١٠ع ۾ جپان ڪوريا تي مڪمل قبضو ڪري ورتو. جپان جو اهو ظالمانه راڄ ٣٥ سالن هلندو رهيو.

هر فاتح پنهنجي فتح کي برقرار رکڻ لاءِ غلام قوم جي ثقافت کي مڪمل طور نيست ۽ نابود ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. ان سلسلي ۾ سامراجي عمل جو پهريون نشانو غلام ملڪ جي ٻولي ٿيندي آهي، جيڪا مقامي ماڻهن کي پنهنجي جداگانه قومي سڃاڻپ برقرار رکڻ ۽ پنهنجو پاڻ ۾ تعاون ڪرڻ جو اولين

وسيلو هوندي آهي، قوم جي مختلف قسم جي گروهن ۽ طبقن کي ملائي هڪ ئي لڙهي ۾ پوئڻ جو جيڪو ذهن کو وسيلو هوندو آهي تہ اها صرف ٻولي ئي آهي. اهو ئي سبب آهي جو، جنهن وقت آسٽريا، نيپلس ۽ جرمني جي فوجن اٽليءَ تي قبضو ڪيو، تڏهن هڪ سوال جي جواب مشهور اديب گئري بالڊي چيو هو "منهنجو ملڪ مون کان ويو ٺيڪ آهي. موتي پوندو-پر رکو منهنجي زبان مونکان نہ وڃي"

بالڊي جي چوڻ منجهان پڻ اهو ئي ثابت ٿئي ٿو، تہ ڪنهن ملڪ جي مڪمل غلامي لاءِ اهو ضروري آهي تہ ان ملڪ ۽ قوم جي زبان کي ختم ڪيو وڃي. حاڪمن جي ان مجيل اصول تي عمل ڪندي، جپانين هن نئين ڪالونيءَ ۾ پڻ مٿيون عمل دهرايو.

ڪوريا جي ماڻهن تي پنهنجي زبان ۾ لکپڙهہ ڪرڻ تي بندش وڌي ويئي ۽ کين مجبور ڪيو ويو تہ هو پنهنجا نالا بدلائي جپاني نالا اختيار ڪن "انهيءَ ايذي ساري آرهہ زورائي ۽ ثقافتي فاشزم جو نتيجو اهو نڪتو جو ڪوريائي عوام ۾ جپانين خلاف سخت نفرت پيدا ٿي پيئي. (۱)

اها نفرت ايتري قدر تہ وڌي ويئي، جو پهرين

---

(۱) گلڻ . ماڊرن ماريس ڪين ڪي . مومل پبليڪيشن حيدرآباد: ڪتاب نمبر ۴- ۱۹۸۱ع

مهاياري لڙائي کانپوءِ عوام مختلف طريقن سان پنهنجي نفرت جو اظهار ڪرڻ شروع ڪيو. ان دور ۾ مارچ ١٩١٧ع ڌاري مسٽر ڪم هيانگ جڪ ڪوريائي قومي انجمن جو بنياد وڌو. جيڪا جپانين خلاف تنظيم هئي، ان ۾ ملڪ اندر ۽ ملڪ کان ٻاهر تحريڪ آزاديءَ ۾ حصو وٺندڙ ۽ پيانگ يانگ واري سيل مڊل اسڪول جا تعليم يافته سڀ متحد ٿي ويا، انهن تحريڪن جي خفيه ڪمن ۾ مسز ڪانگ ٻين سوڪ جيڪا سندس زال هئي، سا پڻ ڀرپور حصو وٺندي هئي. جلد ئي ان تنظيم جي خبر جپاني سرڪار تائين پهچي ويئي، جنهن ڪري مسٽر ڪم هيانگ ۽ ٻين ورڪرن کي گرفتار ڪيو ويو، ان عمل سان ڪانگ ٻين سوڪ جي دل ۾ وڌيڪ نفرت پيدا ٿي ۽ هوءَ وڌيڪ جوش ۽ جذبي سان ڪم ڪرڻ لڳي.

ان وقت مسٽر هيانگ جڪ جيل مان خفيه نموني زال کي خط لکي موڪليو ته گهر ۾ پيل پارٽي جي رازدار ڪاغذن کي گم ڪيو وڃي. ان پيغام ملڻ تي هن سمورن ڪاغذن کي گڏ ڪري باهه ڏيئي ڇڏي. باهه اڃان وسائي ئي ڪانه هئي، جو مٿان جپاني سپاهين سندس گهر جو گهيرو ڪيو ۽ گهر جي تلاشي وٺڻ شروع ڪئي. پر مسز ڪانگ ٻين انهن سان ٽڪراءُ ڪيو ۽ سپاهين جي منهن ۾ ٺڪون هڻڻ لڳي، سندس ايئن ڪرڻ جو اهو ئي مقصد هيو ته جيئن ٽڪراءُ ڪرڻ

سان ڪجهه وقت سپاهين کي رنڊائي سگهجي ته جيئن مواد مڪمل طور سڙي وڃي.

حقيقت ۾ اها تحريڪ اهنسا جي بنياد تي هلائي ويئي هئي، پر ان کي جپانين نهايت بي دردي سان ڪچلي ڇڏيو - جنهن جي نتيجي ۾ هڪ سال جي مختصر عرصي ۾ ست هزار ماڻهو ماريا ويا. ويهه هزار زخمي ٿيا ۽ اڻويهه هزار قيد ڪيا ويا.

مسٽر ڪم هيانگ جڪ جا تحريڪ شروع ڪئي هئي، تنهن موجب ڪوريائي ٻولي ۽ ادب جي بچاءَ ڪارڻ، هڪ تعليمي پروگرام پڻ مرتب ڪيو ويو هو. جنهن کي مسٽر ڪم هيانگ جڪ جي وفات کان پوءِ سندس زال ڪانگ بين سوڪ جاري رکيو. هوءَ تعليمي ڪم لاءِ اسڪول کي صحيح بنيادن تي، پوري ريت هلائڻ واسطي مخير ماڻهن جي گهرن ۾ چندا گڏ ڪرڻ لاءِ ويندي هئي، ان ڪانسواءِ هن انقلابي تحريڪ ۾ پڻ حصو وٺڻ شروع ڪيو. ان سلسلي ۾ هن عورتن جي هڪ انجمن قائم ڪئي ۽ ان جي پاڻ اڳواڻ ٿي. ان تنظيمي پروگرام ۾ ڪجهه سياسي ۽ ڪجهه سماجي معاملن جي مدنظر اهو سلسلو شروع ڪيو ويو، جو جنهن عورت کي پارٽيءَ ۾ داخل ڪيو ويندو هو، تنهن جو فرضي نالو رکيو ويندو هو، انهن نالن متاثڻ جي سلسلي ۾ پارٽي اڳواڻ بيان ڪيو آهي ته "ان مان پتو پوي ٿو ته ڪوريائي عورت سان اهڙو بدترين

سلوڪ ٿيندو هو جنهن کي هڪ انسان ڪڏهن به برداشت نه ڪري سگهي. هن ڇيو اسانکي پنهنجي مناسب نالن جي پهريان حفاظت ڪرڻ گهرجي. سندن اڳواڻ سرز ڪانگ بين ان سلسلي ۾ وڏيڪ لکيو آهي ته "ان مقصد جي خاطر ئي اسان هي اجتماع ڪيو آهي ته جيئن ملڪ آزادي جي بحال ٿئي ۽ عورتن جا حق حاصل ڪيا وڃن". (١)

ان انجمن جي ميمبر عورتن، زالن ۾ نظرياتي پرچار جي هڪ مهم هلائي ان سلسلي ۾ هو گهرن ۾ وڃي گهريلو عورتن کي جپان مخالف نظرين جي تعليم ڏينديون هيون.

عورتن پنهنجي انجمن پاران ٻارن جي انجمن جو پڻ بنياد وڌو، جنهن ۾ جپان مخالف سپاهيءَ طور سندن تربيت ڪئي وينديي هئي.

عورتن ٻارن ۾ شعور ۽ ساڃاهه پيدا ڪرڻ لاءِ هڪ اخبار پڻ جاري ڪئي، ڪجهه عرصو ترتيب ڪرڻ بعد انهن ٻارن مان آرٽ جا گروپ تيار ڪيا، جيڪي ٻهراڙين ڳوٺن ۾ وڃي مختلف ثقافتي پروگرامن وسيلي جپاني سامراجين خلاف آزاديءَ جي آواز کي ڦهلائيندا هئا، اهڙي ريت هو ڳوٺاڻن ۾ آزاديءَ واري جذبي جو احساس ڏيارڻ جي ڪوشش ڪندا هئا. انهن ثقافتي ڪمن لاءِ عورتون ٻارن لاءِ خاص نموني جو لباس تيار

(١) ؟، مادر انقلاب، اسلام آباد: دور جديد پبلشنگ هائوس، ١٩٧٠ ص ٨٠

ڪنديون هيون جيڪو هو مختلف ثقافتي پروگرامن
ڪرڻ وقت پائيندا هئا.

عورتن جي انجمن رات جي اسڪولن جو بندوبست پڻ ڪيو، جن ۾ عورتن کي ڪوريائي ٻولي سيکاري ويندي هئي ۽ ان سان گڏوگڏ کين پنهنجو پاڻ ۾ گڏ ٿي صلاح مصلحت ڪرڻ جو وقت ملندو هو. انهن اسڪولن ۾ عورتن کي سمجهايو ويندو هو ته "ڪهڙي طرح ڪوريا مان جپاني سامراجين کي ڪڍي پنهنجي ملڪ جي تعمير لاءِ ڪوشش ڪجي ۽ عورتن کي پنهنجا حق حاصل ڪرڻ جي لاءِ ڪهڙي ريت جدوجهد ڪرڻ گهرجي" (١)

عورتن جي انجمن پاران هفتيوار عوامي جلسن جو پڻ انتظام ڪيو ويندو هو. انهن عوامي جلسن ڪرائڻ جو خاص مقصد اهو ئي هيو ته "عورتن کي اونداهيءَ مان ڪڍي سجاڳيءَ واري ماحول کان واقف ڪرايو وڃي ۽ اهي عورتون جيڪي گهر جي چوديواريءَ ۾ قيد آهن ۽ جيڪي ٻين جي سوالن جا جواب ڏيندي شرمائين ٿيون، انهن کي بيدار ڪري، ان قابل بنايو وڃي جو هو عوام سان رابطو قائم ڪري آزاديءَ واري جنگ ۾ سندن مددگار بڻجي سگهن" (٢)

انهن جلسن جي شروعاتي مرحلن ۾ ڪا به عورت اهڙي نه هئي، جا تقرير ڪري سگهي، پر مسز ڪانگ بين

(١) (٢) ايضا ص - ٩١

(ڪم ال سنگ جي ماھ) جيڪا عورتن جي انجمن جي اڳواڻ ھئي، تنھن سندن ھمت افزائي ڪئي ۽ ڪين ھدايت ڪئي تہ "اوھان بنا خوف جي شيني جي اڳيان دل واري ڳالھہ ڇٿو. ڇو تہ اسان سڀ عورتن جي انجمن جا ڪارڪن آھيون ۽ اسان پنھنجي دل جي ڳالھہ بغير روڪ ٽوڪ جي ھر ڪنھن کي ٻڌائي سگھون ٿيون" (١)

انھن جلسن ۾ جيڪي عورتون حصو وٺنديون ھيون، ھوءَ انھن جي تعريف ڪندي ھئي ۽ ھمت افزائي ڪندي، انھن کي احساس ڏياريندي ھئي تہ توھان تمام گھڻو ڪجھہ حاصل ڪري ورتو آھي ۽ تمام گھڻي ترقي ڪئي آھي.......... اھڙي ريت ھوءَ عورتن جي دلين ۾ خود اعتمادي وارو جذبو اڀارڻ جي ڪوشش ڪندي ھئي." (٢)

عورتن جي انجمن پاران ان ڪوشش جو نتيجو اھو نڪتو، جو اھي عورتون، جيڪي ڳالھائيندي بہ شرمائينديون ھيون ۽ شرم وچان سندن منھن جو رنگ ڳاڙھو ٿي ويندو ھو ۽ جيڪي مشڪل سان پنھنجو نالو ٻڌائي چپ ٿي وينديون ھيون يا وڌ ۾ وڌ ايترو چئي سگھنديون ھيون تہ "اسان کي پنھنجا حق حاصل ڪرڻ گھرجن"- اھي پوءِ عوامي جلسن ۾ وڏي فصاحت

(٣) ايضا ص- ٩٢
(١) ايضا ص ٩٢

۽ بلاغت سان تقريرون ڪرڻ لڳيون.

ڪوريا جو ماحول به سنڌ جي ماحول جهڙو ئي پڇتي پيل هيو هتان وانگر اتي به عورتن جي ان جدوجهد کي ڏسندي ڪيترائي جاگيردارانه سوچ رکندڙ ماڻهو سندن جدوجهد جي ڪلم کلا مخالفت ڪندا هئا ۽ ڪيترا عقلمند ماڻهو پڻ سندن تحريڪ جي مذاق اڏائيندي چوندا هئا ”چا اها انجمن توهان کي ماني ڏئي ٿي“ پر اهي انقلابي سوچ رکندڙ عورتون ڪڏهن به دل شڪست نه ٿيون. جيڪڏهن ڪا عورت سندن ڳالهيون سمجهي نه سگهندي هئي ته اهي وري وري ان وٽ وينديون هيون ۽ کيس سمجهائينديون ۽ انجمن جا مقصد بيان ڪنديون هيون، اهڙي ريت اهي ورڪر عورتن پنهنجي اڻٿڪ ڪوشش سان، عورتن جي تحريڪ کي ٻنهي ڏورانهن علائقن تائين به پهچائي سگهيون.

ملڪ جي آزادي ۽ عورتن جي حقن جي بحالي خاطر انهن پنهنجي جدوجهد اهڙي ريت جاري رکي، جو نه ته کين ڪاڏي جي پرواهه هوندي هئي ۽ نه سٺي لباس جو شوق ۽ ڏينهن رات آرام ڪرڻ کانسواءِ ڪم ڪنديون رهنديون هيون.

عورتن جي انجمن جي هڪ گڏجاڻيءَ ۾ ڪامريڊ ڪم ال سنگ پڻ شموليت ڪئي ۽ ان ۾ تقرير ڪندي، هن چيو ”ڪوريائي عورتن جي غلاميءَ مان پوري ريت نجات ڏيارڻ لاءِ ۽ غاصبانه تصرف ۽ ظلم ۽ استبداد

ڪان بچائڻ لاءِ اهو ضروري آهي ته ڪوريا مان جپاني سامراجين کي ٻاهر ڪڍيو وڃي ۽ وطن عزيز جو تشخص بحال ڪيو وڃي".(١)

اهڙي ريت جپانين ١٩٢٠ع کان ١٩٣٠ع تائين واري دور ۾ پنهنجي جارحيت کي بحال رکڻ لاءِ هٽي حد ڪري ڇڏيو. هنن ڪوريا جي عوام مٿان پنهنجو فسطائي تسلط ۽ دٻاءُ ايتري قدر ته وجهي ڇڏيو هو، جو عوام جي لاءِ قانون جي دائري ۾ رهندي، ڪنهن به قسم جي جد و جهد ڪرڻ لاءِ ڪا به گنجائش باقي ڪانه هئي. جپانين جي ڪينو (Kanto) فوج جنهن جي قيام جو مقصد ئي گوريلن کي ڪچلڻ هو، تنهنجو تعداد ١٩٣٠ع ۽ ١٩٤٠ع جي وچ واري دور ۾ ڏهن لکن تائين پهچي چڪو هو.(٢)

سدا آيا سنڌ ۾ نوان نادر شاهه،
ڪانهي ڪا تاريخ ۾ ويڙهه سوا ٻي واهه،
مٿان سوچيو ساهه، مٿان موڙو ماڳ تان.

اهڙي ريت ٻڌ تر واري ۽ پريشان ڪن ماحول ۾ جڏهن ڪوريا جو عوام موت ۽ زندگي جي رسيءَ تي حيران، پريشان بيٺو هو، ان وقت ۾ ڪامريڊ ڪمال

---

(١) ايضاً ص-٩٤.

(٢) ادارو، مسلح جد و جهد، لاهور: نيشنل پبلشنگ هائوس، ١٩ع ص ١٩

سنگت جپانَ جي خلاف مسلح جدوجهد جي تنظيم ڪاري ڪئي. هن ۵- مئي ۱۹۳٦ع تي (ARF Association for the Restoration of the Fatherland (بحاليءَ وطن ايسوسيئشن) نالي هڪ انجمن جپانَ خلاف پهريون قومي متحده محاذ قائم ڪيو. هن محاذ جو جيڪو ڏهه نڪاتي پروگرام جاري ڪيو ويو. تنهن ۾ هڪ اهو به نڪتو هو ته "عورتن جي سماجي حيثيت کي ترقي ڏيڻ ۽ انهن جو احترام ۽ عزت جو تحفظ ڪرڻ هو". (۱)

اهڙي ريت ڪم ال سنگ جي اڳواڻيءَ ۾ وطن دوست ماڻهن، جپان دشمن گوريلا فوج جي قيام ۽ عوام سان رابطي جي استحڪام ۽ مضبوطي وارو عمل جاري رکيو ۽ ڪوريائي عوام کي منظم ڪري محنت ڪش مزدورن ۽ هارين جي ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين تي مشتمل آزاديءَ جا سپاهي تيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو.

اها ڪوريائي عوام جي عظيم جد و جهد ئي هئي، جو ٻي عالمگير جنگ ۾ جپانَ جي سامراج کي شڪست آئي. جپانَ جي ٻن شهرن مٿان ائٽم بم هڻي، سندس طاقت کي تباهه ڪيو ويو. جپان جي ان ڪمزوريءَ سبب

(۱) حڪيم، محمد سعيد، ڪوريا ڪهاڻي" ڪراچي: همدرد فائونڊيشن ۱۹۸۳ع ص- ۱۰۹

ڪوريائي انقلابين کي آزاديءَ جي اميدن پرئي سچ جا روشن ڪرڻا نظر اچڻ لڳا.

ٻي جنگ عظيم جي پڄاڻيءَ تي آمريڪي سامراج ننڍين قومن کي غلامي هيٺ رکڻ لاءِ، نت نئين نموني جا دوکا ۽ فريب، جهل ۽ مڪر، هٿڪنڊن ۽ سنگهر ڪٺي ميدان عمل ۾ آيو. ڪوريائي عوام جي آزاديءَ جي جدوجهد، جا پنهنجي منزل مقصود تي پهچڻ واري هئي، ان جي باري ۾ پڻ دنيا جي بدلجندڙ حالتن سبب آمريڪا سامراج پنهنجي مڪارانه پاليسيءَ ۾ تبديلي آندي. سامراجين جي هن سرواڻ ”سامراجي مفادن جي مد نظر نئين چال کيڏندي، ”سيئول“ ۾ هڪ وڏو فوجي اڏو قائم ڪري ورتو ۽ ”سنگهمري“ جيڪو آمريڪا ۾ رهندو هو، تنهن کي گهرائي، ڪوريا جي ڏاکڻي حصي جو هٿ ٺوڪيو حاڪم بڻائي ڇڏيو“ (۱) آمريڪا سامراج ۽ ان جا چاڙتا گهڻو وقت پنهنجي ظلم ۽ جبر کي بحال نه رکي سگهيا ۽ کين قومي آزادي واري جنگ ۾ مڪمل شڪست اچڻ تي هئي، جو هنن اها نئين چال هلي. هن صدين کان هڪ قوم کي ٻن حصن اتر ۽ ڏکڻ ۾ ورهائي ڇڏيو. اهڙي ريت ڪوريا دنيا جي نقشي تي ’سامراجي دلال ڪوريا‘ ۽ ’آزاد سوشلسٽ ڪوريا‘

---

(۱) گلبڻ، مارڻين ماريس ڪينڪي“. ٻوملي پبليڪيشن مهرآباد: ڪتاب نمبر ۴، ۱۹۸۱ع

جي حيثيت ۾ وجود ۾ آيل آهي.

ڪوريائي عوام جي هڪ جسم جي هن ٻن حصن ۾، وقت گذرڻ سان پنهنجو پاڻ ۾ اتحاد پيدا ڪري، متحده ٿي رهڻ جا رجحان وڌي رهيا آهن، اهو وقت پري ناهي، جڏهن آمريڪي سامراج ۽ سندس ڏيهي دلالن ڪي ان حصي منجهان پڻ ٽپڙ ويڙهڻا پوندا.

آزاد سوشلسٽ ڪوريا ۾ اڄ عورت جي نوڪري ڪرڻ، محنت مزدوري ڪرڻ تي ڪائي پابندي ڪانهي. اڄ هوءَ مڪمل طور آزاديءَ سان ملڪي معاملن جي هر شعبي ۾ ڀرو وٺي سگهي ٿي. ڪوبه ڪين روڪ ٽوڪ ڪرڻ وارو ڪونهي. ڪوبه مدي خارج لاڙو ڪين اڳتي وڌڻ واري عمل ڪان روڪي نه ٿو سگهي●

گني بسائو جي عورت

يورپي سامراج ۱۹ صديءَ ڌاري اولهه آفريڪا جي علائقن کي قبضي هيٺ آڻڻ جي ڪوشش ڪئي. يورپي ملڪن مان آفريڪا جي الهندي ڪناري کي ويجهي ۾ ويجهو ملڪ پرتگال ئي آهي. جنهن کي گني بساؤ جهڙي ننڍڙي بيٽ کي رياستي راڄ هيٺان رکڻ لاءِ ۱۸۸۰ع کان ۱۹۱۵ع جي وچ ۾ يارهن لڙايون وڙهڻيون پيون ۽ رياست قائم ٿيڻ کانپوءِ به ۱۹۳۶ع تائين بغاوتون جاري رهيون. ايستائين جو ۱۹۵۴ع ۾ سنڌن قومي اڳواڻ ڪئرال جي قيادت ۾ قومي تحريڪ شروع ٿي. تنهن هٿي پورچوگيزن جي چيلهه چٻي ڪري وڌي. (۱)

اولهه آفريڪ ۾ جڏهن مستقل بيٽڪي ڪالونيون ٺاهڻ جي شروعات ڪئي ويئي، تڏهن ڌاري ۱۸۷۹ع گني بساؤ واري علائقي کي ٻن حصن ۾ ورهايو ويو. جنهن حصي تي فرانسيسي قابض هئا، تنهن کي فرانسيسي گني چيو ويو ۽ جنهن علائقي تي پرتگال قابض ٿي ويا، اهو پرتگيزي گني سڏجڻ لڳو. پر اهي ٻئي رياستون اڳتي هلي ٻي مهاڀاري لڙائي جي نتيجي ۾ فرانس جي قبضي ٿيڻ کانپوءِ، پرتگيزن جي هٿ هيٺ هڪ ئي

---

(۱) رنگريز، غلام حسين. گني بساؤ جي تحريڪ آزادي ڏٺين سنڌ پبلڪيشن ڪراچي: ڪتاب نمبر ۴، مئي ۱۹۷۵ع ص-۱۲

رياست طور گڏ ٿي ويون. بسائو ان جي گاديءَ واري هنڌ جو نالو آهي. انڪري سرڪاري نالي "گني" هئڻ جي باوجود، ان ملڪ کي عوام طرفان "گني بساؤ" سڏيو ويو. جيڪو نالو اڳتي هلي ان جي سڃاڻپ بڻجي ويو.

پرتگالين جي قبضي دوران عوام جي حالت نهايت ابتر ٿي وئي هئي. ايتري قدر جو ۱۹۵۴ع تائين ملڪ جو ۹۹ سيڪڙو عوام اڻ پڙهيل هيو. ۱۹۵۹ع کان پوءِ سڄي ملڪ ۾ هڪڙو سيڪنڊري اسڪول قائم ٿيو. جيڪو آزادي ملڻ تائين اهو ئي هڪ رهيو. ماڻهو بک ۽ بيماريءَ سبب مرندا رهندا هئا، پر انهن جو ڪوبه تدارڪ نه ٿيندو هو. سڄي ملڪ ۾ رڳو ۱۱ ڊاڪٽر هئا، سي به حڪمرانن جي لاءِ خاص مقرر ٿيل هوندا هئا. پورچيگيزن ملڪ ۾ هڪڙو ڪارخانو به قائم نه ڪيو، نه وري ملڪ اندر ڪو معدني ترقي طرف ڌيان ڏنو. هو ملڪ جو ڪچو مال ڍوئيندا رهندا هئا ۽ ان لاءِ مقامي ماڻهن کان زبردستيءَ سان ڪم ڪرايو ويندو هو. ماڻهن مٿان سخت چوڪسي هوندي هئي. ڪنهن قسم جي به سياسي يا سماجي آزاديءَ جو سوال ئي پيدا ڪونه پئي ٿيو. آفريڪن جي لاءِ سياسي پارٽين ناهڻ، جلسن ڪرڻ، بحث مباحثن منعقد ڪرڻ يا مظاهرن ۾ شرڪت ڪرڻ، ايتري قدر جو راندين جون ڪلبون ناهڻ تي به بندش هئي. اهڙي گهٽ ٻوسٽ واري ماحول

۾ سيپٽمبر ١٩٥٦ع ۾ ڪئبرال جي سرگرميءَ سان (P. A. I. G. C) پائيگڪ يعني ”گني بساؤ ۽ ڪئمپ ورڊي جي آزاديءَ جي آفريڪي جماعت“ جو بنياد وڌو ويو. ان شهرن اندر مزدورن کي منظم ڪرڻ شروع ڪيو ۽ هڙتالون ڪرايون. ان جي پليٽ فارم تان مسلسل ٽن سالن تائين لڳاتار، پر امن طور تي سياسي پارٽي ٺاهڻ ۽ ٽريڊ يونين جي اجازت ڏيڻ جا مطالبا ٿيندا رهيا، پر انهجو ڪو ڪٽ تيل نه نڪتو، ويتر مختلف وقتن تي ڪين سختيءَ سان دٻائڻ جي ڪوشش ڪئي وئي. اهڙي ماحول ۾ آگسٽ ١٩٥٩ع ڌاري پجيگيوٽيءَ ۾ مزدورن پرامن نموني هڪ شاندار هڙتال ڪئي. جنهن کي ختم ڪرائڻ لاءِ، سرڪار طرفان وحشيانه نموني جي فائرنگ ڪرائي وئي، جنهن ۾ ڪيترائي مزدور شهيد ۽ زخمي ٿيا. ان ڪارروائيءَ ”پائيگڪ“ پارٽيءَ جي اڳواڻن کي ان ڳالهه لاءِ سوچڻ تي مجبور ڪيو ته صرف پرامن طريقا آزاديءَ واري معاملي ۾ ڪافي ناهن. اهڙي ويچار پيدا ٿيڻ ڪانپوءِ ١٩٦٠ع کان قومي آزاديءَ خاطر مسلح جدوجهد طرف ڌيان ڏيڻ شروع ڪيو ويو. جنهن ڪري صرف ٽن سالن جي مختصر عرصي ۾ ١٩٦٣ع تائين وسيع پيماني تي هٿياربند جدوجهد جي شروعات ڪئي وئي، ان جدوجهد دوران جيڪي ڪارروايون شروع ڪيون ويون، تن ۾ مردن سان گڏوگڏ عورتن پڻ ڀرپور بهرو ورتو.

اهڙيءَ ريت ان هلائيل قومي جدوجهد جي نتيجي ۾ ۱۹۷۴ع جي پڇاڙي تائين ”گني بسائو“ ۽ ڪيمپ ورڊي جي آفريڪي پارٽي ”پائيگڪ“ سڄي ملڪ جو ٻه ڀاڱي ٽي حصو آزاد ڪرائي ورتو. باقي ٽيون آبادڪارن جي هٿن ۾ جيڪي ڪجهه باقي رهيو، تن ۾ ”بسائو“- ”بفاتا“ ۽ ”ڀلاما“ جا شهر ۽ ڪجهه فوجي اڏا قابل ذڪر آهن.

”گني بسائو ۽ ڪيپ ورڊي آفريڪي پارٽي“ انهن آزاد ڪرايل علائقن ۾ هڪ سوشلسٽ رياست جا بنياد قائم ڪيا. جنهن ۾ ”مقامي ريجنل انيڪشن“- ”مفت عوامي ٽربيونل“ ۾ تعليم جي لاءِ اسڪول، علاج جون سهوليتون، عوامي اسٽور ۽ سڄي ڳوٺ جي بنياد تي گڏيل پيداوار طرف قدم کنيا ويا. جڏهن ته پرتگالي سامراجين جي هٿ هيٺ ملڪ جي پنجانوي سيڪڙو هارين کي اهي شيون ميسر نه هيون. شهرن جي مزدورن جي گهڻائي پڻ ان کان محروم هئي. آزاديءَ کانپوءِ جن شين جي آزاد علائقن ۾ شروعات ٿي، بعد ۾ اهي ڳالهيون سڄي ملڪ ۾ رائج ڪيون ويون. اهي بنيادي ڳالهيون هيون، جي ملڪ ۾ انقلابي معاشري قائم ڪرڻ جي سلسلي ۾ مددگار ثابت ٿيون.

گني بسائو جي ”مارياسا“ نالي هڪ سجاڳ ذهن واري عورت آزادي حاصل ڪرڻ کان اڳ واري غلامانه سماج ۾ پرتگالي عورت جي حالت بيان ڪندي

چوي ٿي ته ”اسان عورتن ڪهڙيون نه مصيبتون برداشت ڪيون آهن. اڳ اها عورت هئي جا ٽلائن ۾ پاڻي ڳڌ ڪندي هئي، اها عورت ٿي هئي جا ڇيون ماريندي هئي، اها عورت ٿي هئي جا مردن لاءِ ڪاڙهو تيار ڪندي هئي ۽ پوءِ به ڪڏهن ڪڏهن مرد پنهنجي زال کي چوندو هو ”تون ته ڪاڙهو بلڪل خراب تيار ڪيو آهي“ ايترو ڪم ڪرڻ جي باوجود ڪيس گهٽ وڌ چوندو هو، اهي ۽ اهڙي قسم جون ڳالهيون ۽ اهڙي نيموني جا فرق ٿي هئا، جيڪي اسان برداشت ڪيا ۽ اڄان تائين ڪنهن حد تائين برداشت ڪري رهيون آهيون.“

”اسانجي زندگي نهايت اڙانگي آهي، جيڪڏهن مرد جا ڪپڙا ميرا آهن ته اهي عورت کي ئي ڌوئڻا پون ٿا، چاڪاڻ ته جيڪڏهن مرد گوٺ ۾ ميرا ڪپڙا پائي گهمندو ته ماڻهو چٿرون ڪندا ۽ الزام ڪنهن کي ڏنو ويندو؟ .... جيستائين مردن جو تعلق آهي، اهي چا ٿا ڪن، هو رڳو ٻنين کي هر ڏيندا آهن ۽ هڪ پيرو جڏهن ساريون سايون ٿيڻ شروع ٿينديون آهن ته پوءِ باقي سڄي ذميواري عورتن تي ايندي آهي. مان توهان کي اهو ٻڌائي رهي آهيان ته ڪهڙي ريت سڀ عورتون مصيبتون برداشت ڪنديون آهن.“ (١)

---

(١) بحوالہ ”عورت اور جدوجهد آزادي“ ص - ١٧

نئين برابري واري ماحول سبب "پي - اي - جي - سي"
انقلاب لاءِ عورتن جي آزاديءَ کي بنيادي اهميت ڏني
۽ عورتن جي آزاديءَ کي، پنهنجي ڪم جو بنيادي جزو
قرار ڏنو "اي - آءِ - جي - سي" جي باني ايملڪار
ڪبرال چيو هو ته "اسين عورتن جي مڪمل ۽ ڀرپور
شرڪت کان سواءِ ڪامياب انقلاب نٿا آڻي سگهون."
شروعات کان وٺي مسلح جدوجهد ۽ نئين سوشلسٽ
معاشري جي تعمير تائين.... عورتن جي آزادي "پي -
اي - آءِ جي - سي"، جي نظري، پروگرام ۽ انقلابي عمل
جو بنيادي حصو رهي آهي ۽ ان کي قومي تحريڪ
جو بنيادي جزو قرار ڏيڻ ۾ پڻ تحريڪ جي اڳوان
ايمڪار ڪبرال جي ڪوشش جو وڏو هٿ هيو هن عورتن
جي دلين ۾ قومي آزاديءَ واري جدوجهد لاءِ دلچسپي
پيدا ڪرائڻ لاءِ، مختلف جاين تي تقريرون ڪيون
۽ عورتن جي دلين ۾ اتساهه پيدا ڪرائڻ لاءِ چيو "جيڪي
به عورتون بيڪي نظام خلاف ڪم ڪن ٿيون، مان
انهن سڀني کي سلام ڪريان ٿو، چاڪاڻ ته اسان جي
جنگ جو بنيادي اصول هڪ هي به آهي ته اسان جو
عوام ان وقت تائين آزاد ٿي نه سگهندو جيستائين
سان جون عورتون آزاد نه ٿيون ٿين." (۱)

---

(۱) ايمڪار ڪبرال "قومي آزادي" مترجم: آزاد بلوچ،
ڪراچي، ڏاهپ پبليڪيشن ۱۹۸۴ع ص- ۶۱

آزاد علائقن ۾ ڪيترن سالن تائين عورتن جي تعليم تربيت ۽ ترغيب ڏيارڻ سان گڏوگڏ کين انقلابي ڍانچو مهيا ڪرڻ ڪانپوءِ وڃي، عورتن آزاديءَ وارو اصل مفهوم سمجهيو.

”پي. اي. آءِ. جي. سي“ جي اڳواڻن کي آزاديءَ کان پوءِ عورتن جون سياسي تحريڪون شروعات کان نئين نموني هلائڻيون پيون، تہ جيئن انقلاب سموري آباديءَ تائين پهچايو وڃي ۽ ان سان گڏوگڏ آزاد علائقن سان تعلق رکندڙن جي جدوجهد کي پڻ جاري رکي سگهجي. آزاديءَ کان جلد پوءِ انقلابي عمل کي جاري رکڻ لاءِ عورتن جي باقاعدي تنظيم ٺاهي ويئي. ان تنظيم جي اڳواڻي عورتن جي ڏهه رڪني ڪميٽيءَ جي حوالي هئي، جيڪي سڀ جو سڀ پارٽيءَ جون وڏڙو ڪارڪن هيون ۽ مسلح جدوجهد ۾ حصو وٺڻ لاءِ هر وقت تيار هيون.

نيويارڪ سان نڪرندڙ ماهوار رسالي جي ايڊيٽر سيفين اردانگ لکيو آهي تہ، ”مون ان ڪميٽيءَ جي سيڪريٽري کان، ننڍي عمر واري ميمبر ”ساتوجاسي“، سان گڏ گهوٽن جو دورو ڪيو، اتي هن ڪيترن عام جلسن کي خطاب ڪيو ۽ سڀني علائقي ۾ قائم ڪيل، عورتن جي ريجنل ۽ سيڪٽر ڪميشن سان اڳتي جي طريقہ ڪار تي ڳالهيون ٻولهيون ڪيون.

”ساتو“ هڪ ڳوٺڙي ۾ پيدا ٿي هئي، هن پارهن

سالن جي عمر ۾ ”پي. اي. آء. جي. سي“ ۾ شموليت اختيار ڪئي. اهي ”ساتو“ جهڙيون ئي عورتون هيون، جن جابرانه روايتن خلاف بغاوت ڪئي ۽ نئين معاشري جي جوڙجڪ لاءِ ”پي. اي. آء. جي. سي“ ۾ شموليت اختيار ڪئي. انهن لاءِ ”ماريا“ جي حالات زندگي سندن سڄاڳي واري تاريخ جو شاندار حصو هئي:

”ساتو“ سنهڙي سڪلڙي عورت هئي ۽ عوامي جلسن کي آهستگيءَ سان پر سريلي آواز ۾ خطاب ڪندي هئي. جڏهن به هوءَ ڪا ڳالهه زور ڏيئي ڪندي هئي ته جلسي ۾ ويٺل عورتون ان جو جواب حمايتي جملن، ڪلبن ۽ تعريفي نعرن سان ڏينديون هيون. (۱)

هن هڪ هنڌ تقرير ڪندي چيو ”سامراجي اسانجي خلاف هئا، انهن اسان تي ظلم ڪيو، عورتن توڙي مردن پنهي تي- ان ڪانپوءِ اسان کي اسانجي مردن پڻ روڪيو پئي. جيڪڏهن ڪنهن مرد جي مرضي پوندي هئي ته زال کي مار پڻ ڏيندو هو. انگريزن سان چوان ٿي ته اسان کي پڻ سامراجين سان واسطو پيو هو. ملڪ ۾ پرتگالين سان ۽ گهر اندر مردن سان منهن ڏيڻو پوندو هو.......... اسين سڀ هڪ ئي خاندان جو حصو آهيون. اسان جو سڄو گهر ۾ رهندو آهي ۽ هو اسانجي ٻارن جو پيءُ آهي. پر اها عورت ئي آهي، جا ٻارن جي پرورش ڪندي آهي ۽ انهن کي بهتر نموني سمجهي

(۱) بحواله ”عورت اور جدوجهد آزادي“- ص- ۱۸

ٿي، پيءُ چوندو آهي تہ ڪيس پڻ ڪن وڏيڪ اهم ڳالهين جي باري ۾ سوچڻو آهي. اسان کي انهن جبري شادين جي باري ۾ خبر آهي، جيڪي ٻيائڻين کي لاچار ڪرڻيون پونديون آهن- پيءُ، ڌيءُ جي شادي، پنهنجي مرضيءَ سان انڪري ڪندو آهي، تہ ان مان ڪيس فائدو ٿيندو آهي، رجيڪڏهن ماءُ يا ڌيءُ چونديل مرد مان خوش ناهن تہ اهي ان لاءِ ڪجهہ بہ نہ ٿيون ڪري سگهن."

آزاديءَ واري جنگ ڪانپوءِ وارن حالتن جو ذڪر ڪندي چوي ٿي: "اڄ ڪلهہ حالتون نهايت اوکيون آهن، جنگ ۾ تمام گهڻن مردن جي مرڻ وڃڻ ڪري مڙس ڳولڻ ڏاڍو ڏکيو آهي، پر جيئن تہ مردن جي ٿورائي آهي، تہ انجو اهو مطلب هرگز ڪونهي تہ مرد پنهنجي عورتن سان جيئن وڻين تيئن ڪن! هرگز نہ، اسين ان نموني سان مردن جي ظلم هڪ گهڙيءَ لاءِ بہ برداشت ڪرڻ لاءِ تيار نہ آهيون، ان بجاءِ اسون مردن کانسواءِ بہ رهي سگهون ٿيون" (١)

"ساتو" مسلح جدوجهد ۾ حصو نہ ورتو هو. هوءَ پنهنجي ڪٽنب سان "ڪاسائيتن" علائقي ۾ رهندي هئي. اهو ڳوٺ آزاد علائقي جي وچ ۾ هيو ۽ ان تي پرتگالن جو قبضو هو. هنن انجي چوڌاري ڪيئن واريون تباروں هنيون هيون. پرتگالي فوج ان ڳوٺ

(١) بحوالہ "عورت اور جدوجهد آزادي" - ص- ١٠٩

کي چاوڻي طور استعمال ڪندي هئي، انڪري ان تي ”پي. اي. آء. جي. سي“، جي نظرياتي ۽ سياسي تعليم ۽ تربيت جو سٺئون سٺو اثر نہ پئي ٿي سگهيو.

هڪ ٻي سجاڳ عورت ”مريم ڪامرا“ عورت جي ڪردار جي باري ۾ پنهنجا خيال ظاهر ڪندي چوي ٿي ”پرتگالي سامراجين اسان مٿان ظلم ڪيو...... عورتن توڙي مردن تي! هنن اسان کي تباهہ ۽ برباد ڪري ڇڏيو ۽ خاص ڪري عورتن لاءِ تہ اهو تمام ڏکيو وقت هو. پرتگالي اسانجي مردن تي ظلم ڪندا هئا ۽ مرد انهن ڪاوڙ عورتن تي لاهيندا هئا. اهڙي ريت اسان تي ٻٽو ظلم ٿيندو هو.“

چوٿين دنيا جي ٻين غلام ملڪن وانگر غلاميءَ واري ماحول ۾ گهاريندڙ گني بساؤ جي عورتن کي مردن جي حاڪمانہ برتريءَ واري رويي کان شڪايت هئي. جنهن جو انهن هيٺين لفظن ۾ اظهار ڪيو. ”اسين پنهنجي مردن کان خوفزدهہ آهيون اسان جي مردن جو عورتن جي باري ۾ اهو خيال پئي رهيو آهي تہ عورتن کي عام جلسن ۾ انڪري نہ ڳالهائڻ گهرجي، جو اهي حالتن ۽ واقعن کي پوري ريت نہ ٿيون سمجهن! پر ائين هرگز ڪونهي، اسان جي دعويٰ آهي تہ اسين حالتن جي پوري ريت سمجهہ رکون ٿيون. اسين بي وقوف ڪونہ آهيون، اسين ڪمتر ڪونہ آهيون. مرد سمجهن ٿا تہ اسان کي خبر ڪانہ ٿي پوي تنهنڪري جلسن

۾ بيھي نہ ٿيون ڳالھايون، پر اسين انڪري نہ ٿيون ڳالھايون ڇو تہ مردن اسان کي روڪي رکيو آهي. هاڻ اسين جلسن ۾ آزادانہ طور تي پنهنجي خيالن جو اظهار ڪرڻ گهرون ٿيون.“

مٿين سماجي رجحان جو ذڪر ڪندي، هڪ عورت چوي ٿي ”اسان جي ملڪ جي ترقي ڪارڻ اهڙي خيال جو خاتمو تمام ضروري آهي، ڇاڪاڻ تہ جيڪڏهن اسين ملڪي تعمير ۾ حصو نہ وٺنديوسين تہ ملڪ کي نقصان ٿيندو. جيڪڏهن اهو ماحول تبديل ڪيو وڃي تہ اسين موجوده رفتار کان وڌيڪ تيزيءَ سان ترقي ڪري سگهون ٿيون. پر اهو ڪم سولو ڪونهي. جيتوڻيڪ اسانجو ملڪ آزاد ٿي چڪو آهي، پر انجو مطلب اهو هرگز ڪونهي تہ ذهنيت ۽ رويو بہ هڪدم بدلجي ويندو، بلڪل نہ! عورتن ۽ مردن کي اهڙن روين ۽ رجحان سان آزادي حاصل ڪرڻ ۾ ڪافي وقت لڳندو“ (١)

هڪ ٻي عورت ”ڪومبہ ڪول بالي“ جيڪا پنهنجي ڳوٺ جي ڪونسل جي ميمبر هئي، تنهن تبديليءَ واري اُن رفتار کي هن ريت بيان ڪيو ”بحيثيت عورت جي منهنجي هاڻوڪي زندگي ۽ اڳوڻي زندگي ۾ زمين آسمان جو فرق آهي، هاڻ اسان وٽ پائڻ لاءِ ڪپڙا آهن ۽ هاڻ اسانجا ٻار اسڪول وڃي سگهن ٿا، جيڪڏهن هو بيمار ٿي پون تہ کين دوا بہ ملي سگهي ٿي. اڳ اسين

---

(١) بحوالہ ”عورت ۽ جدوجهد آزادي“ ص ٢٠

ان ڳالهه جو تصور به نه پئي ڪري سگهياسون ته هڪ ڏينهن مان پنهنجي ڳوٺ جي ڪائونسل جي نائب صدر چونڊجي ويندس، اڳ اهي سڀ ڪم مردن لاءِ هوندا هئا، انڪري مان ان لاءِ ڪيئن پئي سوچي سگهيس ته اهو ڪم مونکي به ڪرڻو پوندو"

"عورتن جي زندگي هاڻ نهايت بهتر ٿي ويئي آهي. اڳ ٻارن جي پالنا ڇوڪري ۽ ڇوڪري واري فرق سان ڪئي ويندي هئي هاڻ حالتون جداگانه آهن ڇو ته هاڻ پارٽي چوي ٿي: ته "سڀ برابر آهن ۽ اسين اهو سمجهون ٿا ته هڪ ڇوڪرو هاڻ ڇوڪريءَ وارا ۽ هڪ ڇوڪري، ڇوڪري وارا ڪم ڪري سگهي ٿي. ٻين لفظن ۾ هر هڪ، هڪ ٻئي جو ڪم ڪري سگهي ٿو" .

"اڳ مرد ۽ عورت گڏ ڪم نه ڪري سگهندا هئا. مردن جي ذهن ۾ اهو خيال هيو ته عورتن کي مردن لاءِ ڪم ڪرڻ گهرجي. هاڻ ائين ڪونهي، هاڻ عورت ۽ مرد گڏ ڪم ڪن ٿا" (۱)

رڳو سياسي تربيت تيستائين ڪارگر نه ٿيندي، جيستائين جو، ان پويان ڪو اهڙو انقلابي ڍانچو تعمير نه ڪيو وڃي، جيڪو عورتن کي آزادي حاصل ڪرڻ ۾ مدد ڪري، عورتن جي تنظيم ۽ ان سان گڏوگڏ رياست ۽ پارٽيءَ جا ٻيا شعبا يا ته اهڙيءَ ترقي جا

---

(۱) ايضاً ص ۲۱

موقعا فراهم ڪرڻ لاءِ اڳ ۾ سوچ ويچار ڪن ٿا.
اهڙيون سهوليتون جلد کان جلد مهيا ڪري ڏيڻ لاءِ،
ڪئين منصوبا بندي ڪئي وڃي ٿي. ان ۾ ٻارن جي
نظرداريءَ جا مرڪز عورتن لاءِ ڪم جا مرڪز ۽ بالغن
جي تعليم جهڙن معاملن ۾ عورتن تي خاص توجهه ڏنو
وڃي ٿو. ان ڪم جي مختلف پهلوئن ۾، نوجوان جي
تنظيمن کي خاص طور تي شامل ڪيو وڃي ٿو. عورتن
کي اعليٰ تعليم حاصل ڪرڻ لاءِ ٻاهرين ملڪن ڏانهن
موڪلڻ ۽ عورتن جي حفاظت خاطر قانون پاس ڪرائڻ
شامل آهي. مثال طور: ”زالن مٿان تشدد ڪرڻ وارو
مسئلو“ ڀرپاسان ان طرف ڪنهنجو به ڪو ڌيان نه هوندو
هو، پر هاڻ جيڪڏهن عورت کي سندس مڙس مار ڏئي
ڏئي ته مرد کي فورن گهٽ ۾ گهٽ اٺيتاليهن ڪلاڪن
تائين قيد ڪيو ويندو آهي. سيفيئم اردانگ لکي ٿي
ته ان قانون جي سلسلي ۾ وزير انصاف مونکي چيو
”اسين انهن مردن کي ڏيکارڻ گهرون ٿا ته اسين
سندن ان رويي ۾ سنجيدگيءَ سان تبديلي آڻڻ گهرون
ٿا. جيڪڏهن هو ائين ڪرڻ کان باز نه ٿا اچن ته
اسان کي سندن خلاف ڪا ڪاروائي ڪرڻي پوندي“ □

□ هتي اها ڳالهه پوري ريت ظاهر ٿي وڃي ته صحيح
نموني حق به رکو آزاد قومي حڪومت ئي ڏياري
سگهي ٿي ۽ غلاميءَ واري ماحول ۾ پوري ريت حق
نه ٿا ملي سگهن.

جيل مان نڪرڻ ڪانپوءِ انهن مردن (جي عورت سان ناانصافيءَ جي ڏوهه ۾ جيل وڃن ٿا) جي نمائندگيءَ ختم ڪرڻ، ڊسٽرڪٽ ڪائونسل جي جوابداري آهي. مٿين ڪمن منجهان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته آزاد ماحول ۾ ”پي. اي. آءِ. جي. سي“ عورتن جي آزاديءَ لاءِ ڪهڙي نه سنجيدگيءَ سان ڪوششون ڪري سگهي ٿي ۽ اها حقيقت ۾ عورتن جي آزاديءَ کي گهڻي ڀساڳ جي مسلسل انقلاب جو بنيادي جزو سمجهي ٿي، اها ئي سچاڳي واري حقيقي وات آهي ●

ويٽنام جي عورت

ويٽ نام جنهن جي غيور عوام، پوري صدي آزاديءَ جي جنگ وڙهي، آخرڪار قوم کي مڪمل آزادي ڏياري آزاديءَ جي جنگ دوران غاصبن هن ملڪ کي ٻن حصن ۾ ورهائي ڇڏيو. اهڙي ريت ملڪ ڪيتري وقت تائين اتر ۽ ڏکڻ ويٽنام جي نالي سان سڏبو رهيو. پر ملڪ جي آزاديءَ تان سرگهور ڪندڙ انسانن هڪ حصي تي قابض بنجي، خاموشي اختيار نه ڪئي. هو مڪمل آزاديءَ خاطر وڙهندا رهيا. آمريڪا جهڙي راڪاس ملڪ سان مهاڏو اٽڪائيندڙ هن قوم جي ان طويل جدوجهد ۾ مردن سان گڏوگڏ سندن مائرون، ڀينرون ۽ زالون پڻ پوري ريت شريڪ هيون.

آزاديءَ جي جنگ کي زندگي جي هر شعبي ۾ پکيڙڻ خاطر سگهڙن، زندگيءَ سان واسطو رکندڙ هر معاملي لاءِ ڪيترائي اهڙا ٽوٽڪا ۽ چوڻيون، لوليون ۽ لوڪ داستان مرتب ڪيا، جن جي ٻڌڻ سان نوجوانن جون دليون آزاديءَ واري راهه ۾ اڳتي وڌڻ لاءِ آڌمان ڏيڻ لڳنديون هيون. ويٽنامي ڇوڪري جا ٻه ٻار جهازن جي پرن جي چانوري ۾ وڌي ٿيندي هئي. جنهن کي گولين جي گونج ۾ ئي لاڏن ايندڙيون هيون ۽ گرينڊن جي گوڙ ۾ ٻار ڇٽيندي هئي. سارائيفل جي مئگزين

۽ گوليون پريندي، ٻار کي ڪير پياريندي هئي، ته هن پنهنجي جگر جي ٽڪر خاطر لولي به اهڙي تيار ڪئي هئي.

"سهي رهه منهنجا ننڍڙا سهڻا پٽ!
سهي رهه منهنجي اکڙن جا نور!
منهنجي دل جا ٺار، اکيون بند ڪري سهي رهه،
تنهنجي ملڪ اڃان آزاديءَ جو منهن نه ڏٺو آهي،
تنهنڪري تون اکيون ٻوٽي سمهي رهه،
توکي وڏي هوندي ڏاڍا اوجاڳا ڪرڻا آهن،
۽ پنهنجي ملڪ جو سهاڳ واپس وٺڻو آهي،
تنهنڪري هينئر ننڊون ڪري وٺ منهنجا لال!"(١)

عام طرح سان هر ماءُ اولاد سان بي پناهه محبت ڪندي آهي. سندس خواهش هر طرح سان اولاد کي خوش ڏسڻ هوندي آهي. ڪابه عورت نه چاهيندي آهي ته سندس اولاد کي ڪو ڪوسو واءُ لڳي پر جنهن به ماءُ، آزادي ۽ غلاميءَ واري فرق کي سمجهي ورتو، اها هڪ ته ڇا پر هزارين جگر جا ٽڪر ۽ جهوليءَ جا سينگار قربان ڪرڻ کان به نه ڪيٻائيندي. اهڙو ئي حال ويٽنام جي عورت جو هو. غلاميءَ واري ماحول منجهان ڇوٽڪارو حاصل ڪرڻ لاءِ جدوجهد ڪرڻ واري رمز کي سمجهي ڪري، "ويٽنام جو مائرون

---

(١) پليجو، رسول بخش "هو چيٽ منهه" حيدرآباد: عوامي ڪتاب گهر، ١٩٧٤ع ص ١٦

پنهنجي اولاد کي سک واري هنڌ تي سمهارڻ لاءِ ته پالينديون هيون انهن جي جهوليءَ ۾ پلجندڙن کي ته زندگيءَ جي جنگ وجدل ۾ حصو وٺڻو هو، پنهنجي ملڪ جي لاءِ "آزاديءَ وارو سج اڀارڻو هو، ته جيئن ويٽ نام جي ڪڪڙ واري سرزمين ۾ سٺو فصل پيدا ٿئي ۽ اتان جا رهواسي پڻ پنهنجو ڪنڌ فخر منجهان اوچو ڪري، دنيا اڳيان عزت جي زندگي گذاري سگهن." (۱)

اڪثر ڪري عورت ۽ سينگار لازم ملزوم سمجهيو ويندو آهي ۽ ان جو لاڳاپو وري انسان ذات جي روز مره زندگيءَ سان گهڻو ٿئي ٿو. جنهن ۾ حسن، عشق پيار، محبت، ڪنهن آئيڊيل جو تصور رکي. هر ماڻهو پنهنجي زندگيءَ جي ان معيار سان نشونما ڪرڻ لڳندو آهي ۽ ان مسئلي ۾ عورت جي سوچ ڪجهه ٻي هوندي آهي. ساڳي وقت عورتن جي تمام وڏي اڪثريت ۾ آرام ۽ آسائش، بهترين گهر، محبت ڪندڙ مڙس، حسين و جميل اولاد ۽ ان اولاد جي روشن مستقبل جا ڪيترائي رنگين خواب هوندا آهن. اهڙين مڙني ڳالهين وارين سوچن کان ويٽ نام جي بهادر عورت ڪوهين ڏور هئي، ڇاڪاڻ جو ملڪ جي مسلسل غلاميءَ واري ماحول، ان ۾ اهو احساس پيدا ڪرائي ڇڏيو هو ته

(۱) شامي، مجيب الرحمان. هوچي منهه، "روشني کي ديوار" لاهور: ميري لئبريري ۱۹۶۹ع ص - ۱

جيستائين ملڪ مٿان ڌارين جو قبضو هوندو ۽ پنهنجا ملڪي وسيلا پنهنجي هٿ ۾ هوندا، ان وقت تائين اهڙيون سموريون سوچون کوکليون ذهني عياشي ڪرڻ ۽ اهڙن خوابن واري دنيا ۾ رهڻ جي برابر آهن، جن جي ڪڏهن به تڪميل ٿيڻي ئي ناهي. اهو ئي سبب آهي جو ويٽنام جي جنگ آزاديءَ دوران اٽليءَ جي هڪ مشهور اخبار جي نامه نگار خاتون، آنر ويٽنام جو دورو ڪرڻ کانپوءِ، پنهنجا تاثرات بيان ڪندي لکيو هو ته ”ان سرزمين ۾ حسن، عشق ۽ محبت جو نالو خواب بڻجي چڪو آهي. اتي جون عورتون رڳو وطن جي آزاديءَ ۽ وطن جو ڇوڪارو گهرن ٿيون ۽ اهو ئي انهن جو عشق آهي“ (١)

ويٽنام جون اهي بهادر عورتون جن دشمن خلاف زندگيءَ جي هر شعبي ۾ انقلابين جو ساٿ پئي ڏنو. تن پنهنجي ڪاروائين کي ايترو ته وسيع ڪيو جو سرڪار جو نڪ ۾ دم ئي ويو. انهن انقلابي عورتن ۾ ڪامريڊ هوچي منهه جي ڀيڻ پڻ شامل هئي، جنهن کي اهڙين خوفناڪ ڪاروائين سبب، هڪ ڀيري ڌارين جي ڏلال جج ڪيس جي ڪاروائي دوران ڪاوڙ ۾ اچي چيو ”جڏهن ڀيون زالون پيٽ سان ٿيندڙيون آهن ته سندن پيٽ مان ٻار ڄمندا آهن، پر تون اهڙي رهزن

(١) ايضا - ص - ٨

آهين جو، جي تون پيٽ سان ٽينديون ته تنهنجي پيٽ مان پار بدران خوفناڪ هٿيار نڪرندا" (۱) هن عظيم عورت سڄي زندگي شادي نه ڪئي، سٺي گهر ۾ بهتر رهڻي ڪرڻي جي تمنا نه ڪئي، هن پنهنجي جوڀن واري جواني قومي جنگ خاطر وقف ڪري ڇڏي هئي، هن پنهنجو پاڻ کي ڌاريسن قورن خلاف ڪم ۾ ايترو ته مصروف ڪري ڇڏيو هيو، جو سرڪار هر وقت سندس چوڪسي ڪرڻ تي مجبور ٿي پيئي هئي. اهڙين حالتن ۾ ڪنهن مرد کي جرئت ٿي نه ٿي جو ان بهادر ڇوڪريءَ سان پلئه اڙڪائي سگهي، ڪامريڊ هوچي منه لکيو آهي "هر هند منهنجي ڀيڻ جي بهادري ۽ حب الوطنيءَ جي هاڪ هوندي هئي، پر ڪنهن به پڙهيل ڳڙهيل نوجوان کي همت نه ٿي، جو منهنجي ڀيڻ جو سڱ گهري. ڇو ته منهنجي ڀيڻ اسان شادي ڪرڻ جي معنيٰ هئي موت کي دعوت ڏيڻ يا گهٽ ۾ گهٽ نوڪري وڃائڻ ۾ گذر تان هٿ کڻڻ" (۲) اهڙيون انقلابي عورتون، جڏهن گرفتار ٿينديون هيون، تڏهن پهريان کين مختلف قسمن جون لالچون ڏنيون وينديون هيون. جيئن اهي تنظيمي راز ظاهر ڪري

---

(۱) پليجو، رسول بخش. هوچي منه. حيدرآباد: عوامي ڪتاب گهر. ۱۹۷۴ع ص – ۲۵

(۲) ايضاً ص - ۲۶

وجهڻ پر جڏهن اهڙين ڳالهين منجهان ڪو ڪڙتپل
ڪونه نڪرندو هو، تڏهن ڪين نهايت بيدرديءَ سان
لنگ ڪانداريندڙ سزائون ڏنيون وينديون هيون. سندن
پيرن جي آڱرين ۽ ڪنن جي پاپڙين تي بجليءَ جون
تارون رکي يا سندن اگهاڙي جسم منجهان بجليءَ
جي ڌار گذاري ويندي هئي. پچڪارين جي ذريعي
سندن ناسن ۾ صابڻ جو ڳارو وڌو ويندو هو. ايتري
قدر جو انهيءَ عمل سان هڪ عورت جي نڪ منجهان
رت اچي ويو. سندن ننهن ۾ سئيون چڀائيون وينديون
هيون. اهو عمل وقت بوقت ورجايو ويندو هو جنهن
سان هو بي هوش ٿي وينديون هيون.

انقلابي ڪاروائين ۾ حصو وٺندڙ هڪ ڇوڪري
"نگوين ٿي چائو" کي جڏهن گرفتار ڪيو ويو، تڏهن
پهريان ته فوجي درندن ڪيس لتن ۽ مڪن جي ڏاڍي
مار ڏني. تنهن بعد ڪيس گهليندا عذاب ڏيندڙ ڪوٺيءَ
ڏانهن وٺي ويا. جتي ان کي هڪ بينچ سان ٻڌي
سندس وات پٽي لوهه جو هڪ ٽڪرو ڪيس ڏندن ۾
ڦاسايو ويو ته جيئن هوءَ وات بند نه ڪري سگهي.
تنهن کانپوءِ صابڻ جو ڳار سندس وات ۾ وجهڻ شروع
ڪيائون. اهڙي ريت جڏهن پاڻيءَ جي پوڻ ڪري
هن جو پيٽ ڦوڪجي ويو ۽ پاڻي سندس نڙيءَ مان
اڇلا ڏيئي نڪرڻ لڳو. تڏهن هي وحشي انسان سندس
پيٽ تي چڙهي ويٺا، جنهن ڪري پاڻي سندس ناسن ۽

وات منجهان زور سان پاهر نڪرڻ لڳو ۽ ڪيس حد
ڪان وڌيڪ تڪليف رسي. (١)

سامراجين طرفان ويٽ نامون کي زير ڪرڻ لاءِ جيڪي مختلف فوجي ڪئمپون قائم ڪيون ويون هيون، تن ۾ فوجي عورتن جي لڄ پٽ لٽيندا هئا. سهڻين، سهڻين ڇوڪرين کي آمريڪي فوجين لاءِ زوريءَ طوائفن جي ٽولي ۾ ڀرتي ڪيو ويندو هو. امريڪي انهن عورتن کي سدائين تفريحي سامان طور ڪم آڻيندا هئا. انهن مظلوم عورتن کي ايترو ته ستايو ويندو هيو، جو ڪيتريون عورتون بک وغيره کان مجبور تي پنهنجو بدن وڪڻنديون هيون". (٢)

سامراجين وٽ مرد ۽ عورت پڌي ٽوڙي پار کي سزا ڏيڻ لاءِ ڪوبہ فرق رکيل نہ هو. قيدي عورتن جي شرمگاهن ۾ "مهذب" آمريڪي ٽلها ڏنڊا، پڳل بوتلون ۽ زهريلا نانگ وجهندا هئا. جنهن سان انهن ويچارين کي ڏاڍي اذيت ۽ تڪليف ٿيندي هئي ۽ عام طرح اهي مري وينديون هيون. ڪي وارين عورتن جا پيٽ چيري ڪچا ۽ جيئرا ٻار ڪڍي، نمائش لاءِ رکندا هئا.

---

(١) فرزانہ نصير، "دنيا جون عظيم انقلابي عورتون" مترجم تاج جويو. سکرنڊ: مارئي اڪيڊمي ١٩٨٦ع ص ٩٥

(٢) سومرو، محمد عظيم. "ويٽ نام ۽ ويٽ نامي انقلاب"، حيدرآباد: عظمت ادبي اڪيڊمي ١٩٨٧ع ص ١٩٢

جيلن ۾ ڪيترين عورتن کي بار ڄڻندا هئا، جڏهن قيد ٿيل عورت جو پنهنجو ئي رت سڪل هيو ته سندس ٿڻن ۾ کير ڪٿان اچي، جو ننڍن ٻارڙن کي پيئي. کير پيڻ جي ناڪام ڪوشش ڪندي اهڙا ٻارڙا تڙپي تڙپي مري ويندا هئا. اهڙين تڪليفن ۽ عذابن، اتان جي عورت ۾ وڏيڪ جوش ۽ جذبو پيدا ڪيو، جنهن جو اندازو هيٺين ڳالهه منجهان لڳائي سگهجي ٿو "ته اتر جي سادا ڻي لک فوج ۾ ٦٠ سيڪڙو عورتون هيون."

اهڙين تڪليفن جي پرواهه نه ڪندي ويٽ نام جي عورتن آزاديءَ واري جنگ ۾ هر محاذ تي ڀرپور حصو ورتو. ويٽ نامي عورت ڀوءِ اها ڪارخاني ۾ ڪم ڪندي هجي يا زمين جي پورهيي ۾ هٿ ونڊائيندڙ هجي، نوڪري ڪندي هجي يا تعليم پرائيندي هجي، پر وطن جي ويرين سان وڙهندڙ جنگ لاءِ هر وقت تيار رهندي هئي.

ويٽنامي جنگ جي دوران ويتنامي عورتن هر هنڌ عورتن کي متاثر ڪيو "ميڊيم نگوين ٿي بنهه" جنهن سرڪاري طور تي ڏکڻ ويٽنام جي عارضي حڪومت جي عالمي سطح تي نمائندگي ڪئي ۽ جنرل "نونگوين ٿي دنهه" آمريڪي سامراج جي پيادل فوج کي ڏکڻ ويٽنام ۾ شڪست ڏيندڙ رهنمائن منجهان هڪ آهي ۽ اهي عورتون ان سامراج جون نمائندگي ڪندڙ بنجي

ويون آهن، جتي عورتن جي آزادي سڄي دنيا ۾ شايد هر هنڌ کان وڌيڪ حقيقي نظر ايندي آهي.

ويتنامي جنگ دوران ويٽ نام جي عورتن هر هنڌ عورتن کي متاثر ڪيو. ڏکڻ ويتنام جي آزادي جي عورتن جي يونين" جنهن جي چيئرمين "نگوين ٿاڻي بنهه" ڏکڻ جي پاپولر لبريشن فرنٽ آرمي جي ڊپٽي ڪمانڊر انچيف به هئي. عورتن جي ان يونين جي رهنمائي "ڏکڻ ويتنام جي قومي آزادي جو فرنٽ" ڪري رهيو هو. هي يونين آزاد ڪرايل توڙي والاريل علائقن ۾ ڪم ڪندو. هن يونين دشمن جي چاڙتي فوج ۾ سياسي پرچار ڪئي ۽ آزاد ٿيل علائقن ۾ جمهوري سڌارن، فوج ۽ گوريلا ڪم ۾ حصو ورتو. هن تنظيم فوجين ۽ گوريلن جي مائرن ۾ ڪم ڪيو.

عورتن جي هٿيار بند جدوجهد لاءِ ڪيترن باقاعدي اسڪولن ۾ تربيت ملندي هئي. جنهن ڪري عورتن فوج ۾ اهم ڪردار ادا ڪيو. انهن "رڪاوٽي دستن" جي ڪمانڊ ڪئي. نرسنگ، اسڪائوٽنگ ۽ پيغام پهچائڻ جو ڪم بهتر نموني سرانجام ڏنو. ۱۹٦۸ع جي بهار واري حملي ۾ فوج ۽ گوريلن کي بارود ۽ کاڌي پهچائڻ جو اهم فرض، انهن خوش اسلوبيءَ سان سرانجام ڏنو. ويتنامي عورتن گوريلا ۽ مليشيا ۾ به ڀرپور حصو ورتو. جن بهادر عورتن آمريڪي سامراج جي پيادل فوج کي ڏکڻ ويٽ نام ۾ شڪست ڏيڻ

واري عمل ۾ مکيه ڪردار ادا ڪيو هو.

ويٽ نامي قوم طويل جنگي حڪمت عمليءَ طور، نوجوان ڇوڪرين کي مسڪينن حملن ڪئي منهن ڏيڻ جي تربيت ڏيئي، هٿيار بند ڪيو ويو. جيڪي رضاڪارانه طور هر وقت تيار رهنديون هيون ”اهڙي رضاڪار فوج جا ميمبر (حملي وقت) پناهه وٺڻ لاءِ ڀڄندا ناهن. جڏهن آمريڪي جهاز غوطو هڻي، هيٺ لهي ايندا هئا، تڏهن هزارين رائفلن ۽ مشين گنين سندن گولين جي بارش شروع ٿي ويندي هئي، (ان مقصد لاءِ) سموري آبادي هٿيار بند هوندي هئي ۽ جيڪو به رائيفل کڻي سگهندو هو، اهو فائر ڪندو هو“.

عالمي شهريت يافته انسان دوست دانشور برٽيند رسل ويٽ نام جي مظلوم عوام مٿان ٿيندڙ ظلمن جو داستان دنيا وارن اڳيان آڻڻ ۽ عالم انسانن جو ضمير جنجهوڙڻ خاطر دنيا جي مختلف دانشورن تي مشتمل هڪ ڪاميٽي جوڙي، ويٽ نام مٿان آمريڪي ظلمن جو داستان گڏ ڪيو هو. جنهن کي هن ويٽ نامن جي ڪيس طور ۱۹٦۷ع ۾ "War Crimes in Vietnam" نالي لنڊن منجهان شايع ڪرايو هو. ان ڪتاب ويٽ نام جي ڪيس کي دنيا وارن اڳيان وڌيڪ واضع ڪيو. رسل جي قائم ڪيل خاص ٽربيونل جيڪي مختلف ماڻهن جا بيان ۽ پيش آيل واقعن جو اکين ڏٺو احوال قلمبند ڪيو، تنهن منجهان ويٽ نامي عورت جي جرئت، بهادري

۽ جذبہ حريت جا لازوال مثال ملن ٿا. ان دستاويزي ڪتاب منجهان عورتن جي همت ۽ استقلال بابت ڪجهہ مثال هيٺ ڏجن ٿا.

آمريڪي سپاهي، سندن جارحيت خلاف جدوجهد ڪندڙ "مسٽر ڪيم" کي جڏهن گرفتار نہ ڪري سگهيا، تڏهن انهن سندس زال ۽ معصوم نياڻيءَ کي گرفتار ڪري، ڪيس ڪلاڪن تائين عذاب ڏيندا رهيا. پر هن پنهنجي مڙس بابت ڪائي معلومات نہ ڏني تہ هو ڪاٿي آهي. انهن پاڻيءَ سان ڀريل هڪ وڏو درم آندو ۽ سندس ننڍڙي معصوم نينگريءَ، جيڪا پنجن سالن جي هئي، تنهن کي ان درم ۾ وڌو، معصوم نينگري پوري ريت پاڻيءَ ۾ ٻڏي ويئي. پوءِ انهن درم کي پاهران ڪُٽڻ شروع ڪيو. پاڻيءَ جي دٻاءَ سبب نينگريءَ جي اکين، ڪنن، وات ۽ نڪ منجهان رت وهڻ لڳو... "مادام ٿي" کي اهو سڀ ڪجهہ ڏسڻ تي مجبور ڪيو ويو." (١)

ان رپورٽ ۾ "فنگ" نالي هڪ ٻي عورت جو داستان هن ريت بيان ڪيو ويو آهي. "سيڪيورٽي ايجنٽ، پنهنجو ڏنڊو ۽ ربڙ جو هنٽر ان عورت جي شرمگاهہ ۾ زور سان ڪافي اندر وڌو ۽ ان ڪارروائي

---

(١) برٽرينڊرسل. "ويٽ نام مين جنگي جرائم". مترجم مبارڪ حيدر. لاهور: نگارشات، ١٩٦٨ع ص ١٩٨

سبب اچ ٿاڻين ان عورت کي ڪمزوري يا بيماريءَ
دوران رت ايندو آهي، اها عورت هڪ نرس هئي، جنهن
ڪئمپ ۾ ڪيترن ماڻهن جي جان بچائي هئي" (٢)

مٿي بيان ڪيل لنگ ڪائداريندڙ ظلمن وارن
وارداتن منجهان هر ويٽ نامي عورت کي گذارڻو پوندو
هو، جيڪي انهن عذابن منجهان پڇي راس ٿي نڪرنديون
هيون، اهي ويٽ نامي قوم لاءِ "بي - بي مريم" وارو
مرتبو رکنديون هيون. اهڙين محب وطن بهادر عورتن
منجهان "نگوين ٿائي بنهه" هڪ هئي، جنهن اڳتي هلي
عورتن واري تنظيم جي سربراهه طور ويٽ نام جي
عارضي حڪومت جي عالمي سطح تي پڻ نمائندگي
ڪئي. جن بهادر عورتن آمريڪي سامراج جي پيادل
فوج کي ڏکڻ ويٽنام ۾ شڪست ڏيڻ واري عمل ۾
مکيه ڪردار ادا ڪيو هو، "نگوين ٿائي بنهه" انهن
منجهان هڪ هئي.

"لي ٿائي رينج" قومي آزاديءَ واري فرنٽ جي
مرڪزي ڪميٽيءَ جي ميمبر ۽ آزاديءَ لاءِ عورتن جي
يونين جي نائب صدر هئي. هن بهادر عورت ١٩٤٥ ۽
١٩٥٠ع ۾ مردن وانگر فرانسيسي حملن خلاف هوشياري
۽ بهادريءَ سان مقابلو ڪيو. هن "ڏئيم" جي حڪومت
خلاف عورتن کي منظم ڪيو. هي بهادر عورت مئي
١٩٦٧ع ۾ پڪڙجي پيئي ۽ ٣١ جنوري ١٩٦٨ع تي

(٢) ايضاً ص ٢٠٥

ڪيس ۾ ڪيترن بهادر ساٿين سان گڏ عذاب ڏيئي ختم ڪيو ويو.“ (۳)

آمريڪي اشاري تي ٢٦ آڪٽوبر ١٩٥٦ع تي ”باڻو دائي“ کي کاٽا ڪري ويٽ نام کي اتر ۽ ڏکڻ نالي سان ٻن حصن ۾ ورهائي ”آمريڪي ڊئيم“ ڏکڻ واري حصي کي جمهوري ويٽ نام ظاهر ڪري، پاڻ ان جو صدر ٿي ويٺو. ”ڊئيم“ جي اختيار ڪيل آئين، فوج ۽ ٻين پاليسين، ويٽ نام کي هميشه لاءِ ٻن حصن ۾ ورهائي هلائڻ جو ڏس ٿي ڏنو. اتر ويٽ نام ان تي سخت احتجاج ڪيو. ”ڊئيم“ جي صدر ٿيڻ ڪانپوءِ هوچي منهه آمريڪي سامراج جي ان مڪارانه نئين حڪمت عمليءَ خلاف سخت بيان ڏيڻ شروع ڪري ڏنا. ملڪ کي ٻن حصن ۾ ورهائڻ واري ان نئين صورتحال محب وطن انقلابين لاءِ وڏيڪ پريشان ڪن حالتون پيدا ڪيون، ڇاڪاڻ ته ان ورهاست سبب جن عورتن جا مڙس اتر ويتنام ۾ رهجي ويا هئا، تن کي طلاق وٺڻ لاءِ مجبور ڪيو ويو.

جولاءِ ١٩٥٩ع ڪانپوءِ ڏکڻ ويٽ نام جو عوام وڏي جوش جذبي سان ميدان عمل ۾ آيو. ان جدوجهد جو مقصد هيو ته ”ملڪ جي ٻيهر اتحاد خاطر عام

---

(۳) سومرو، محمد عظيم. ”ويٽ نام ۽ ويٽ نامي انقلاب.“ حيدرآباد: عظمت ادبي اڪيڊمي. ١٩٨٧ع ص ٢٨١

چونڊون ڪرايون وڃن. ريفريڊم تي بندش وڌي وڃي ۽ عوام جي روز مره زندگي بهتر بڻائي وڃي ۽ کين جمهوري آزاديون ڏنيون وڃن.

ان عوامي اپار کي ختم ڪرڻ لاءِ ڊئيم انتظاميه سخت قدم کڻڻ جون تياريون شروع ڪيون پئي ويون. جو ٢٦ اپريل ١٩٦٠ع ۾ مختلف پارٽين جي سرڪرده رهنمائن هڪ اعلان نامي رستي ڊئيم سرڪار کي آگاهه ڪيو ته جيڪڏهن هو ظلمن کان باز نه آيو ته انقلاب ايندو ۽ عام بغاوت ٿيندي. ڊئيم پنهنجي ڪڌن ڪارنامن کان باز آيو. نتيجي طور عوامي بغاوت جي شروعات ٿي ويئي. ان جدوجهد دوران ٢٠ ڊسمبر ١٩٦٠ع تي ڏکڻ ويٽنام جو قومي آزادي جو فرنٽ ٺهيو، جنهن جو مرڪزي نقطو آمريڪي سامراجيت ۽ ان جي پٺوءَ کان آزادي وٺي، پر امن نموني وارو هڪ آزاد ويٽنام ناهڻ هيو، هن فرنٽ ۾ اهي سڀ تنظيمون ۽ ڪميٽيون شامل هيون جيڪي ١٩٥٤ع تائين قانوني يا غير قانوني هيون. جهڙوڪ ”انتظامي ۽ بچاءُ ڪميٽيون“، ”امن بچاءُ ڪميٽي“، ”قومي مڪتي جي ڪلچرل انجمن“، ”رڪاوٽي ڪرستان انجمن“، ”قومي مڪتي جي ٻڌ انجمن“، ”ممتا لاءِ ويڙهو انجمن“، ”پوڙها ويڙهو“ ۽ ”پرمسرت موت“ وغيره. ان ڪانسواءِ جنيوا ناهه ڪانپوءِ ٺهيل ڪجهه لوڪل تنظيمون به انهيءَ فرنٽ ۾ شامل ٿيون جهڙوڪ ”ويٽنامي پورهيت پارٽي“ (ورڪرز پارٽي)

”پيءُ پومي فرنٽ“، ”نوجوان مزدور“، ”ڌرمي پنٿن جي انجمن“، ”ڌرتي پنٿن جو اتحاد“ ۽ ٻيون مسلح تنظيمون مطلب تہ سامراج کان نجات ۽ آزاديءَ جي شديد تمنا کانسواءِ سيني جا نظريا مختلف هئا“. (۱) ان گڏيل فرنٽ پنهنجي ڌار فوج پڻ ٺاهي، جنهن کي ويٽ ڪانگ چيو ويندو هو.

فرنٽ طرفان هلايل جدوجهد جي نتيجي ۾ ۱۹۶۱ع ۾ ڏيم سرڪار جا ۱۰ هزار فوجي قومي جذبي تحت آمريڪا جي ڪٺپتلي حڪومت کي ڇڏي، ويٽ ڪانگن سان شامل ٿي ويا. ويٽ ڪانگن جي مسلسل جدوجهد سان ۱۹۶۵ع تائين ڏکڻ ويٽ نام جو ۸۰ سيڪڙو آزاد ٿي ويو ۽ ان عمل ۾ ڏکڻ وارن سان اتر وارن هر طرف جو سهڪار ڪيو پئي. ان ڪاميابيءَ کانپوءِ آمريڪا ويتر وڌيڪ ڇتو ٿي پيو ۽ ڏکڻ سان گڏوگڏ اتر ويتنام تي انڌاڌنڌ بمباريءَ جو اڻکٽ سلسلو شروع ڪري ڏنائين.

۱۹۶۶ع جي شروعات تائين ويٽ نامين فوجي جدوجهد سان گڏوگڏ سياسي جدوجهد کي پڻ تيز تر ڪري ڇڏيو ۽ ڏکڻ جي هر شهر ۾ آمريڪن خلاف نعرا بلند ٿيڻ لڳا. انهن سياسي ۽ فوجي سوپ ڏکڻ

---

(۱) سومرو، ”عظيم ويتنام ۽ ويٽ نامي انقلاب“ حيدرآباد: عظمت ادبي اڪيڊمي ۱۹۸۷ ص ۲۳۱

ويٽنام وارن کي جا اخلاقي مدد مهيا ڪئي، تنهن جي اثر هيٺ ٦ جون ١٩٦٩ع تي قومي آزاديءَ واري فرنٽ ڏکڻ جي ٻين امن پسند ۽ وطن دوست تنظيمن سان گڏجي ”عبوري انقلابي حڪومت جو اعلان ڪيو.

ويٽنامي عورتن جي تمام گهڻي ترقي ڪرڻ ۽ بهادريءَ سان دشمن سان مهاڏو اٽڪائڻ واري عمل ۾ هڪ مخصوص حالتن جو ميلاپ هيو. اهو انقلابي تنظيمن ۽ اڳواڻن جي اٽل سياسي جذبي ويٽ نام ورڪرز پارٽي (جيڪا پوءِ ڪميونسٽ پارٽي سڏجڻ لڳي) ۽ صدر هوچي منهه جي شخصيت ۾ عورتن جو آزاديءَ بابت پختو يقين، عورتن جو پنهنجو اتحاد ۽ تنظيم، عورتن جو پيداوار ۾ وڏي چڙهي حصو وٺڻ ۽ قومي آزادي جي ڊگهي جنگ ۾ سياسي ۽ فوجي ڪارناما سرانجام ڏيڻ واري راز ۾ سمايل آهي.

جڏهن ”ڪوانگ تري“ ڏکڻ ويٽنام جي ڏور ڏکڻ وارو صوبو، مئي ١٩٧٢ع ۾ آزاد ڪرايو ويو ته ”ڪوانگتري“ ۾ عورتن جي انجمن جي صدر ان واقعي جي اهميت بابت ڳالهائيندي ظاهر ڪيو ته ”اها دشمن کي پنهنجي سرزمين کان ٻاهر ڌڪڻ ۽ اسانجي وطن کي ”بن هائي“ درياهه کي ورهائڻ واري سندس منصوبي جو هميشه هميشه لاءِ خاتمو ڪرڻ واري خواب جي تڪميل هئي. ان ڪاميابيءَ واري ڏينهن مائٽن درياهه تي هڪ ڪتبو لڳايو ته ”ڏکڻ ۽ اتر جو پاڻ ۾ خوني

رشتو آهي". ويتنامي عوام جي ان پنهنجائپ واري نعري ۾ ڪيڏي نه سچائي نظر اچي ٿي ۽ اهو ئي نعرو سندن حقيقي زندگيءَ جو عڪس هيو.

آمريڪي سامراج طرفان ويتنام ڪي ورهائڻ ۽ جنيوا معاهدي جي عمل ۾ اچڻ ڪري، جيڪي عورتون اتر طرف ويون هيون، سي ان اميد ۾ ته ٻن سالن ڪانپوءِ اهي پنهنجي خاندان وارن سان ٻيهر گڏجي وينديون، ١٩٥٤ع ۾ "سائيگان" ۾ ئي پنهنجا ٻار ڇڏي ويون هيون. تن ڪي پنهنجي اولاد سان ملڻ لاءِ ويهن ورهن کان ٻه وڌيڪ انتظار ڪرڻو پيو. "سائيگان" جي آزاديءَ کان ڪجهه ڏينهن پوءِ ئي ڏاڪٽيان ماڻهو، جيڪي اتر ۾ رهندا هئا، تن پنهنجي گهرن ڏانهن واپس موٽڻ شروع ڪري ڏنو. اهڙي نموني جا مختلف اشتهار مقامي اخبارن ۽ نوٽس بورڊن تي ظاهر ٿيڻ شروع ٿي ويا.

ويٽ نام اندر ويتنامي ورڪرز پارٽي طرفان پکيڙيل سياسي تعليم ئي ملڪ جي ٻيهر اتحاد واري ڪم کي عملي روپ وٺرائڻ جو سبب بڻي. جنگ دوران هر خاندان جا ڪجهه ماڻهو ٻئي طرف رهجي ويا هئا. ڏکڻ وارن عورتن جي انجمن هر سطح تي پنهنجون ميٽنگون، عوامي ميٽنگيون ۽ مباحثن لاءِ ننڍا ننڍا گروپ منظم ڪيا. تقريباً ٻه هزار مختلف پروگرام ڪيا ويا، جن ۾ عورتن کي، ٻيهر ملڪي اتحاد، انقلابي تبديلين ۽ سوشلزم جا انهن تي پوندڙ اثر سمجهايا ويا.

هوچي منهن شهر ۾ پهرين جون کان ٻارهين جون تائين هڪ گڏيل ڪانفرنس سڏائي ويئي، جنهن ۾ ”ويٽ عورتن جي يونين جي مرڪزي ڪميٽي“، جنهن جو مرڪز اتر ۾ هو، ”ڏکڻ ويتنام جي آزاديءَ خاطر عورتن جي تنظيم“. جنهن جو مرڪز ڏکڻ ۾ هو تن پنهنجي تنظيمن کي هڪ ٻئي ۾ ملائڻ خاطر ويچار ڪرڻ لاءِ ۽ گڏيل سوشلسٽ عوامي ويٽ نام ۾ عورتن جو ڪردار متعين ڪرڻ لاءِ بحث مباحثا ڪيا. آخرڪار ڪانفرنس ۾ اجتماعي طور تي ٻنهي تنظيمن کي ختم ڪري، هڪڙي گڏيل تنظيم ٺاهڻ جو فيصلو ڪيو ويو. جنهن جو نالو ويٽ نامي عورتن جي يونين رکيو ويو.

عورتن واري اها يونين ۱۹۳۰ع ۾ هند چيني ڪميونسٽ پارٽي واري قائم ڪيل عورتن جي تنظيم جي جاءِ نشين هئي اها عورتن جي عوامي تنظيم هئي. جنهن جي ميمبر شپ ۱۶ سالن کان وڏيڪ، عورتن جي مخصوص مفاد رکندڙ گروپن ۽ ٽريڊ يونين ۾ عورتن جي حصي طور ڪاليل رکي ويئي هئي. يونين عورتن پاران حڪومت ۾ نمائندگي ڪندي هئي، ان جي جواب ۾ حڪومت، عورتن جي حقن جو بچاءُ، نوان قانون ٺاهڻ، عورتن جي حفاظت ڪندڙ قانونن تي عمل ڪرائڻ، عورتن کي ملڪ ۽ قوم جي تقاضائن کي پورو ڪرڻ خاطر، متحرڪ ۽ منظم ڪرڻ لاءِ عورتن جي گڏيل

راھ ۽ مشوري تي مڪمل انحصار ڪرڻ لڳي. اتر ڏين حصي ۾ جتي تقريباً هر بالغ عورت يونين جي ميمبر هئي اتي جي انقلابي فوج ۾ عورتن جو ٥٠ سيڪڙو هيو. ان جي مقابلي ڪرڻ لاءِ ڏاکڻي حصي واري يونين پڻ جلدي جلدي نوان ميمبر ڪرڻ شروع ڪيا.

ان ڪانفرنس ۾ عورتن جي يونين جي لاءِ ڇهه ڪم جلد ڪرائڻ جو فيصلو پڻ ڪيو ويو.

١- پيداواري تعلقات کي مڪمل طور تي سوشلسٽ پيداواري تعلقات ۾ تبديل ڪرڻ لاءِ عورتن جي هڪ ڀرپور تحريڪ هلائڻ لاءِ ”ان بنياد تي عورتن جي انقلابي شعور ۽ معاشري ۾ سندن درجو بلند ڪرڻ، تہ جيئن عورتن ۽ مردن ۾ برابري قائم ٿي سگهي ۽ عورتن کي اقتصادي ۽ پيداواري انتظام ۾ گڏيل حاڪميت جو حق ڏياري سگهجي.

٢- سڄي دنيا جي عورتن ۾ امن، آزادي، جمهوريت سماجي ترقي، عورتن ۽ ٻارن جي حقن جي جدوجهد ۾ انهن سان دوستي ۽ استحڪام کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ.

٣- سوشلسٽ عورتن جي تعليم ۽ تربيت ڪرڻ تہ جيئن اهي سماجي طور تي پنهنجي ذات جون خود حاڪم بڻجي سگهن- جمهوريت مساوات، هم آهنگي، ترقي ۽ خوشحاليءَ جي بنياد تي نوان ثقافتي خاندان تعمير ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ.

٤– عورتن واري يونين جي تنظيم کي وڌائڻ جي لاءِ، ڪارڪنن جي تربيت ڪرڻ، انقلاب جي لاءِ نون تقاضائن کي پورو ڪرڻ لاءِ يونين اندر قيادت جي طريقن کي بهتر بڻائڻ.

٥– ٻارن ۽ عورتن کي خود پنهنجي قوت تي پاڙڻ واري اصول تي عمل ڪرڻ لاءِ انهن کي گڏ ڪرڻ، منظم ڪرڻ ۽ انهن جي تعليم جو بندوبست ڪرڻ.

ڊسمبر ۾ ويٽ نام ورڪرز پارٽي جي چوٿين ڪانگريس هڪڙي سياسي رپورٽ منظور ڪئي، جنهن ۾ عورتن جي ڪاميابن ۽ عورتن تي ظلم خلاف جدوجهد کي جاري رکڻ واري ضرورت تي زور ڏنو ويو ته "عورتن خلاف، معاشري ۾ ۽ ڪجهه پارٽي ڪارڪنن ۾ جاگيردارانه تعصب جو خاتمو ٿيڻ گهرجي" ان ۾ وڌيڪ چيو ويو ته "عورتن جي ثقافتي سطح، سائنسي علم ٽڪنيڪي علم ۽ پيشورانه صلاحيتن کي لازمي طور بلند ڪرڻ گهرجي. وڌيڪ ڪارڪن عورتن کي تربيت ڏني وڃي ۽ قيادت ۽ انتظاميه ۾ عورتن کي شامل ڪرڻ واري ڳالهه کي مستحڪم ڪرڻ گهرجي"

پوءِ متحد ٿيندڙ نئين "عورتن واري يونين"، ڪانگريس پارٽي ۽ عورتن جي ڪانفرنس ۾ طئه ڪيل ڪمن کي پورو ڪرڻ ۾ خاطر خواهه واڌارو ڪيو. هوچي منهه شهر ۾ مثالي نمونې طور "عورتن جي يونين" عورتن جي پنهي تنظيمن جي گڏ ٿيڻ کي خوش آمديد

ڪرڻ لاءِ هڪڙو اهو طريقو اختيار ڪيو، جو عورتن جي ملڪي اقتصاديات جي تعمير ۾ شموليت جي حوصلي افزائي ڪرڻ جي لاءِ، پنهي تنظيمن جي ميمبرن وچ ۾ گهٽو ڪم ڪرڻ سان هڪ ٻئي برتري حاصل ڪرڻ جي تحريڪ هلائي.

عورتن جي انجمن، ڏکڻ ۾ آمريڪي سامراج جي زمين کي تباهه ڪرڻ ۽ زبردستيءَ شهر ڏاهڻ واري پاليسي سبب پيدا ٿيندڙ بي روزگاريءَ جي تمام گمڀير مسئلن ۾ قاتل هئي، پر پوءِ به اها عورتن جي ڳوٺن ڏانهن واپس وڃڻ ۾ انهن جي حوصلي افزائيءَ لاءِ سندن ڏوس امداد ڪندي هئي. يونين، بيمارين جي بچاءَ لاءِ پڻ مهم هلائڻ شروع ڪئي- گندي پاڻيءَ جي نيڪال لاءِ نالين جي بندوبست تي زور ڏيڻ، ماڻهن کي بيت الخلا ڏاهڻ سيکارڻ، ندين کي گندگيءَ کان صاف ڪرڻ، وبا کان بچڻ جا ٽڪا لڳرائڻ، ويم گهر قائم ڪرڻ، صحت جي حفاظت جا مرڪز ۽ اسپتالون ڏاهڻ جي حوصلي افزائي ڪئي ويئي هئي. هي آهي بنيادي ڪم هئا، جيڪي ماڻهن جي بقا لاءِ تمام ضروري هئا.

نئين قومي اسيمبليءَ جي چونڊن کان اڳ عورتن جي يونين پوري ملڪ ۾ عورتن جا ميڙ ڪوٺايا. جن ۾ هر اميدوار جي چڱائين ۽ ووٽ جي اهميت تي بحث مباحثو ڪيو ويو.

هوچي منهه شهر جي هڪ ميٽنگ ۾ سگريٽ صنعت

جي هڪ متحرڪ ٽريڊ يونين جي هڪ ڪارڪن جي چوڻ موجب ”اسانکي پنهنجي عام چونڊن تي فخر آهي، جاڪاڻ جو اڳ آمريڪا جي پٺو حڪومت دو کي واري اليڪشن ڪرائيندي هئي، جنهن ۾ سندن حقيقي مقصد عهدن جي خريد و فروخت ڪرڻ هوندو هو. انڪري اهڙي اليڪشن ۾ جيڪي ماڻهو چونڊبا هئا، سي عوام جا نمائندا ڪونه هوندا هئا، پر اهي نشي وارين دوائن جا سمگلر، سرمايه دارن جاگماشتا، جنگ بازن، آمريڪي ايجنٽن ۽ ملڪ جي غدارن جا نمائندا هوندا هئا“.

هڪ صفائي ڪندڙ عورت جيڪا خود قومي اسيمبليءَ جي اميدوار هئي، تنهن جي بيان موجب ”....آمريڪي سامراج جي ڪٺپتلي حڪومت تحت گهٽين جي صفائي ڪندڙ ڀنگين کي سڀ کان وڌيڪ نفرت لائق سمجهيو ويندو هو.......“

هن بيان ڪيو ته ”هاڻ اسان کي حقير نٿو سمجهيو وڃي. هاڻ اسين پنهنجي سماج ۽ ملڪ جا حاڪم آهيون. هر ڪو شهري جيڪو پنهنجا فرض پورا ڪري ٿو ۽ جنهن کي پنهنجي هم وطنين جو اعتماد حاصل هجي ۽ جنهن کي عوامي تنظيمون اليڪشن لاءِ بيهارين، قومي اسيمبليءَ لاءِ بيهي سگهي ٿو.“

ان اليڪشن ۾ اندازن ۱۳۲ ويمتر يونين جا نمائنده عورتون قومي اسيمبليءَ جون ميمبر مقرر ٿيون ۽ ... اهو قومي

اسيمبليءَ جي سيني چونڊيل ميمبرن جي تعداد جو ٽيهه سيڪڙو پڻ ٿيو، انهن ۾ نسلي اقليتن کي ارڙهن جي نمائندگي حاصل هئي. پنجيتاليهه سياسي ڪارڪن، ان عوامي فوج جا سپاهي، ايڪيهه مزدور، اڪيتاليهه هاري، ٻاويهه دانشور، چار هنرمند دستڪار، ٽيويهه، عورتن واري يونين جا ڪارڪن، هڪ پادري عورت، ٻارهن مزدور يا فوجي هيرو شامل هئا. سٺيهه ميمبر، پنجويهن سالن کان گهٽ عمر وارا هئا. شروع شروع ۾ قومي اسيمبليءَ پندرهن عورتن کي نئين حڪومت ۾ وزير طور يا نائب وزير جي ڪم ڪرڻ لاءِ چونڊيو. عورتن کي ڪي صوبي، ضلع ۽ ڳوٺ جي سطح تي حڪومتي ڪونسلن ۾ تقريباً اڌ نمائندگي ڏني ويئي. ان دور ۾ ”عورتن واري يونين“ معاشري منجهان عورتن خلاف جاگيردارانه مائٽين وارن تعصبن کي ختم ڪرڻ جي لاءِ ”نون ثقافتي خاندانن واري تحريڪ“ شروع ڪئي. عورتن واري يونين جي هڪ اڳواڻ ”ڪيرول پراگ“ (جيڪا فيبروري ۾ ”آمريڪن فرينڊز سروس ڪميشن“ جي وفد جي هڪ ميمبر طور ويٽنام ويئي هئي) جي چوڻ موجب اها تحريڪ سندن ڪم جي صحيح عڪاسي ڪري ٿي. ان جو مقصد ”نئين سوشلسٽ خاندان“ جي تعمير ڪرڻ، جنهن ۾ عورت ۽ مرد ٻارڙن ۽ ماءُ پيءُ وچ ۾ مڪمل جمهوريت ۽ مساوات پيدا ٿئي. تنظيم ان ڳالهه تي زور ڏيندي پئي رهي ته گهر جا

اهي سمورا ڪم، جيڪي اڄ تائين گڏيل نموني سان نہ ڪيا ويندا هئا، انهن کي پوري ڪرڻ ۾ سڀني خاندان وارن کي هڪ جيترو حصو وٺڻ گهرجي. جيئن عورتن واري يونين ان تحريڪ کي هلائڻ جي شروعات ڪئي هئي پر پوءِ عوام جون سموريون ٻيون تنظيمون ان تي عمل ڪرائڻ ۾ ان جون مددگار ٿي ويون.

ويٽ نام جي ڏاکڻي حصي ۾ پهريون دفعو ٻارن جي ڏيکڀال تي مفت سنڀال جا مرڪز کوليا ويا ١٩٧٥ع ١٩٧٦ع ۾ ڪي ٽيهه هزار نيون جايون ٻارن جي ڏيکڀال تي نظرداري جي مرڪزي لاءِ مهيا ڪيون ويون. ان دوران عورتن واري يونين جي ”ماءُ ۽ ٻار ڪميٽيءَ“ هوچي منهہ شهر ۾ نرسن ۽ ملازمن جي ٻارن جي نظرداري جي ”تربيت“ وارو ڪم تيز ڪري ڇڏيو. ٻہ سو عورتن جي لاءِ گهٽ عرصي وارا تربيتي ڪورس کوليا ويا ۽ ٻيا ٽي سو اعليٰ سطح جا ڪورس عورتن لاءِ کوليا ويا. عورتن جي ”عزت جي بحالي“ ۾ عورتن واري يونين ڪافي بهتر ڪاميابيون حاصل ڪري ورتيون ويون.

عورتن واري يونين قديم جاگيرداري طريقن جي خلاف ڪم ڪرڻ جو ڪافي سالن جو تجربو حاصل حاصل ڪري ورتو. ١٩٦٠ع ۾ اتر ۾ شادي ۽ خاندان جي باري ۾ نئون قانون آهستي آهستي سڄي ويٽنام سان لاڳو ٿي ويو. ان قانون تحت جيڪڏهن ڪو ماڻهو پنهنجي زال کي گار ڏئي ٿو تہ انجي خلاف

ڪيس هلائي سگهجي ٿو . هڪڙو مرد نہ پر عورتن جي يونين سمورن پوئتي پيل مردن خلاف جدوجهد جي ذميوار آهي، اها خانداني تضادن ۾ مداخلت ڪري ۽ مرد کي جاگيردارانہ طريقي ڪار ڇڏڻ تي آمادہ ڪرڻ جي لاءِ گڏيل اثر استعمال ڪندي آهي.

انقلابي ويٽ نام ۾ طلاق جا مقدما شايد جاگيردارانہ نظام خلاف ڊرامائي جدوجهد ثابت ٿين، جيئن عورتن جي يونين جي طاقت جو اظهار آهي ۽ گڏوگڏ عورتن جي آزاديءَ ۾ پختو يقين رکندڙ قانوني نظام ۾ عورتن کي حاصل ٿيندڙ فائدا پڻ اهو ئي ظاهر ڪن ٿا. طلاق ڏياريندڙ عدالتن جا سمورا آفيسر عورتن واري يونين جا ميمبر آهن. ان سڄي ڪارروائيءَ جو مقصد عورتن ۽ ٻارن جو ظالم مڙس پيءُ خلاف دفاع ۽ اهڙي مڙس کي پنهنجي جاگيردارانہ ۽ حاڪمانہ رويي تبديل ڪرڻ جي اهميت سيکارڻ هوندو آهي.

آئين جيڪو هاڻ سڄي ويٽ نام سان لاڳو آهي.. تنهن ۾ لکيل آهي تہ "............ هڪ جهڙي ڪم لاءِ عورت کي هڪ جهڙي پگهار ملڻ گهرجي. سياسي اقتصادي، ثقافتي، ۽ خانداني، نقطي نظر سان، عورتن جا حق مردن جي برابر آهن، رياست نوڪريءَ وارين عورتن ۽ ٻين ڪم ڪندڙ عورتن کي ٻار ڄڻ جي پيدائش کان اڳ ۽ پوءِ ويم جي موڪل واري پگهار جي ضمانت ڏئي ٿي......"

ويٽ نامي عوام کي هڪ تمام وڏو ڪم ڏنو. نئين سر تعمير جو ڪم هاڻ ڪرڻو آهي. پر جڏهن ته هاڻ اتي امن آهي. قيمتي وسيلا جيڪي پهريان دفاع تي خرچ ٿيندا هئا، هاڻ پيداواري ذريعا، اسڪول، اسپتال ٻارن جي سنڀال وارا ڏينهن جا مرڪز قائم ڪرڻ لاءِ زياده وسيع بنياد مهيا ڪري سگهن ٿا. جنهن سان انهن آئيني ضمانتن تي عمل ڪرائڻ سولو ٿيندو ۽ اهو ويٽ نامي عورت کي پنهنجي مڪمل آزاديءَ جي تمام ويجهو آڻيندو ●

ببليو گرافي

سنڌي

١ — آڏواڻي، ڀيرو مل مهر چند، ”سنڌ جي هندن جي تاريخ“، (ڀاڱو ٻيو) ڪراچي: مصنف، ١٩٤٧ع

٢ — آريسر، عبدالواحد. ”سر ۾ سانجهي وير“ حيدرآباد رني ڪوٽ ڪتاب گهر ١٩٨١ع

٣ — ايملڪار ڪئبرال، قومي آزادي. مترجم آزاد بلوچ. ڪراچي: ڏاهپ پبليڪيشن ١٩٨٤ع

٤ — اُتم، ”نئون چين“. بمبئي: ڪينرت پاپاڻي، ١٩٥٣ع

٥ — پليجو، رسول بخش. جيڪي بنگال سان ٿيو، حيدرآباد: سنڌي عوامي ڪتاب گهر، ١٩٧٣ع

٦ — پليجو، رسول بخش. ”هوچي منهه“. حيدرآباد: عوامي ڪتاب گهر ١٩٧٤ع

٧ — جويو، محمد ابراهيم. ”عورتا زاد“. حيدرآباد: فرينڊس سرڪل ١٩٨٢ع

٨ — جويو، تاج. دنيا جون جون عظيم انقلابي عورتون سڪرنڊ: مارئي اشاعت گهر ١٩٨٢ع

٩ — رنگريز، غلام حسين. ”گني بساؤ جي تحريڪ آزادي“ نئين سنڌ پبليڪشن ڪراچي ڪتاب نمبر ٤ مئي ١٩٧٥ع

١٠— زرداري، محمد لائق ڊاڪٽر. ”تحريڪ پاڪستان ۾ سنڌ جو حصو“ مورو: محمد بن قاسم نئين سنڌي لئبريري. ١٩٨٣ع

١١— سومرو، عظيم. ويٽ نام ۽ ويٽ نامي انقلاب.

حيدرآباد: عظمت اڪيڊمي ١٩٨٧ع
١٢- سيد، جي - ايم جنب گذاريم جن سين) ياگو پيو)
حيدرآباد: سنڌي ادبي بورڊ ١٩٦٧ع
١٣- گلڻ، "مارڻن ماريس ڪين ڪي" مومل پبليڪشن
حيدرآباد: ڪتاب نمبر ٤ ١٩٨٢ع
١٤- منير احمد، هوچي منهه چوندڻ لکڻيون، حيدرآباد:
قومي ڪتاب گهر ١٩٧٣ع
١٥- ناصر، ا - س. زمبوي جي جدوجهد آزادي. وطن
دوست پبليڪشن حيدرآباد اپريل ١٩٧٨ع
١٦- هلال رپورٽ. روزانا هلال پاڪستان ڪراچي:
١٦ جنوري ١٩٨٤ع
١٧- هرواڻي، حشمت. پاڪستان ڪالهه ۽ اڄ.
احمد آباد: سنڌو پبليڪشن ١٩٧٣ع

اردو

١ - امينه زمان. عورت اور جدوجهد آزادي، لاهور:
پنجاب ادبي مرڪز ١٩٧٧ع
٢ - السٽيئر هورن، امن کي وحشيانه جنگ، تلخيص
طاهر اسدي. ماهانه اردو ڈائيجسٽ ڪراچي
سالنامو ١٩٨٠ع
٣ - اداريه مادر انقلاب. اسلام آباد: دور جديد پبلشنگ
هائوس ١٩٧٠ع
٤ - اداريه. مصلح جنگ لاهور: نيشنل پبلشنگ هائوس ؟
٥ - بدر شيڪب. گوريلا جنگ، ڪراچي: عثمانيه
اڪيڊمي، ١٩٦٥ع.

٦ — برٽيڊرسل - ويٽ نام مين جنگي جرائم مترجم مبارڪ حيدر، لاهور: نگارشات ١٩٦٨ع
٧ — حڪيم سعيد. ڪوريا ڪهاڻي. ڪراچي: همدرد فائونڊيشن ١٩٨٣ع
٨ — خشونت سنگهه، اڇي لوڪ. لاهور: مڪتبه شعرو ادب ؟
٩ — ڪلپنا دت. چٽ گائون کي انقلابي مترجم رضيه سجاد ظهير لاهور: مڪتبه جاويد، ١٩٧٦ع
١٠— سلامت الله. "نيا چين" دهلي: انڊين لٽريچر سوسائٽي ١٩٥١ع
١١— سالڪ صديق "مين ني ڏاڪا ڏوبتي ديکها" لاهور: قومي پبلشرز ١٩٨١ع
١٢— شامي مجيب الرحمان، هوچي منه، "روشني کي ديوار" لاهور: ميري لئبريري ١٩٦٩ع
١٣— قمر واحد ڊاڪٽر "سنڌهي عورت صديون کي آئيني مين" جنگ مڊويڪ ڪراچي: ١٨ جنوري ١٩٨٤ع
١٤— محمد اڪرم "عرب گوريلا خواتين". هفته روزه سنگت ڪوئٽه ٣٠ نومبر ١٩٧٢ع

انگريزي

1: Gujra, Bulder, T. "Sindhis then and Now" Delhi Sindhi Darshan 18 oct 1983.
2: Sarfaraz Hussain Mirza, "Muslim Women's Role in the Pakistan, The Pakistan Movement." Lahore, Research Society of Pakistan Uneversity Panjab. 1969.

هن سماج ۾ عورت شخصي طرح غلام آهي. هڪ فرد انفرادي طرح ان وقت غلام ٿيندو آهي، جڏهن سندس انسان واري حيثيت مال ۽ وکري واري شيءِ جي ٿي وڃي، هن وقت سنڌي عورت انسان نه پر وکري جي جنس آهي، جنهن جي باقاعده خريد وفروخت ٿئي ٿي. جهڙي ريت غلاميءَ واري دور ۾ آقا ٻانهيءَ کي کاڌو ۽ ڪپڙو ڏيندو هو ۽ انجي عيوض اها ٻانهي پنهنجي محنت ۽ جسم سميت آقا جي ملڪيت بنجي ويندي هئي. ساڳي حالت سنڌي عورت جي آهي.

عبدالواحد آريسر

آزاد قاضي

عورت ۽ قومي آزاديءَ جا انقلاب

روشني پبليڪيشن

پڙهندڙ نسُل . پَ نَ

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، کُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڀُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاڙو، ياجوڪڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سَگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪارِي تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَــنَ) کا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو کو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَـنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بِہ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻـن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پڙهندڙ نَسُل وارا پَـنَ بہ مختَلِف آهـن ۽ هوندا. اُهي ساڳِئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، پَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بيـن لفظن ۾ پَنَ کا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَـنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِيـن. اهڙي حالت ۾ پَـنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَـرڻ جـي اُصـولَ هيـٺ ڏي وَٺُ ڪنـدا ۽ غيرتجـارتي non-commercial رهنـدا. پَـنَ پـاران ڪتـابن کـي ڊِجيِٽـائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊِجيِٽائِيز ڪرڻ کان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَـنَ سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي ڪُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ ڪان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو ٻوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛
ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛
گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،
جيڪي بہ ڪٽين، جيڪي بہ ڪٽين!
مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،
جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ-

اِن حسابَ سان اٽڪلائي کي پاڻ تي اِهو سوچي مڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَ جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۾ سماجي حالتن تان نظر ڪڇي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻجاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بڻائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **ڇو، ڇالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوشش ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ ٻين کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)